

“น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทย

ภาณุวัฒน์ สกุลสีบ

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาคหนิพนธ์วิทยา
ปีการศึกษา 2565
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนครสวรรค์

“น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทย

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาคติชนวิทยา
ปีการศึกษา 2565
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

วิทยานิพนธ์ เรื่อง "“น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทย"
ของ ภาณุวัฒน์ สกกุลสืบ
ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

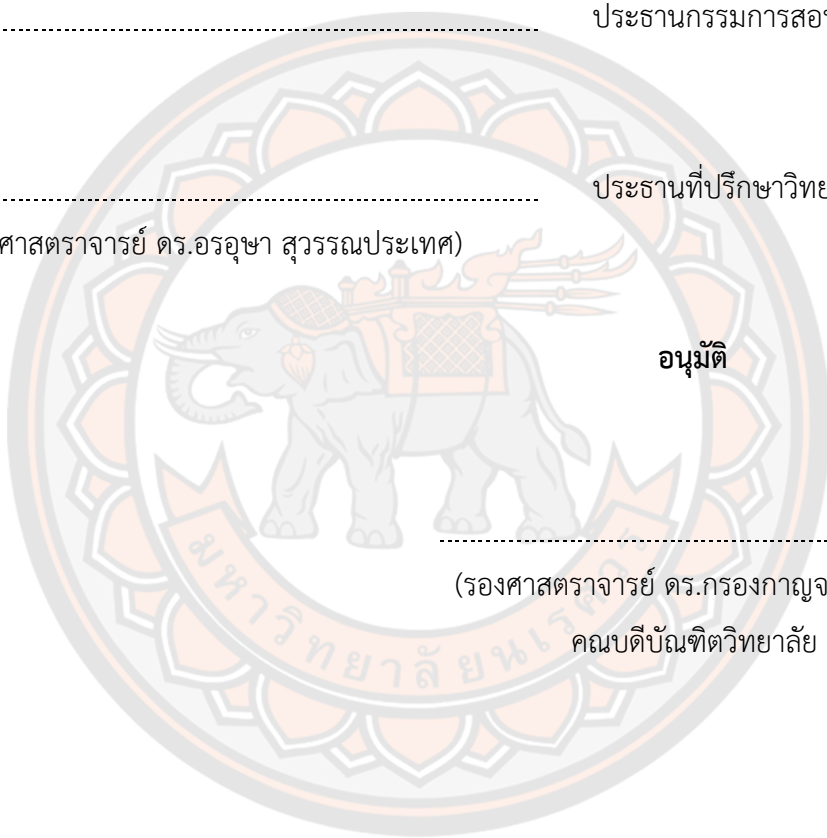
..... ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์
()

..... ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรอุษา สุวรรณประเทศ)

อนุมัติ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.กรรองกาญจน์ ชูทิพย์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	“น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทย
ผู้วิจัย	ภาณุวัฒน์ สุกุลสืบ
ประธานที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรอุษา สุวรรณประเทศ
ประเภทสารนิพนธ์	วิทยานิพนธ์ ปร.ด. คติชนวิทยา, มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2565
คำสำคัญ	น้ำ, ประเพณี, พิธีกรรม, วัฒนธรรมไทย

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีจุดมุ่งหมาย 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู 2) เพื่อศึกษาบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมไทยจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณคดี และสารานุกรมวัฒนธรรมไทย และ 3) เพื่ออธิบายบทบาทและความสำคัญของน้ำในระบอบประเพณีพิธีกรรมไทย รวมทั้งการเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมระหว่างวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมย่อย การศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร โดยเลือกศึกษาจากกลุ่มเอกสารที่เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูอันเป็นรากฐานสำคัญของประเพณีและพิธีกรรมไทย และกลุ่มเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณคดี และสารานุกรมวัฒนธรรมไทยซึ่งบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมไทยไว้ทั้งประเพณีราชภัฏและประเพณีหลวง

ผลการศึกษาพบว่า บทบาทและความสำคัญของน้ำในระบอบประเพณีพิธีกรรมไทย สอดคล้องกับบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ของศาสนาฮินดูและบทบาทของน้ำที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ วรรณคดี และสารานุกรมวัฒนธรรมไทย กล่าวคือ 1) น้ำ เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต 2) น้ำ เป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์ 3) น้ำ คือ เทพเจ้า 4) น้ำ คือ สื่อในการเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ และ 5) น้ำ มีลักษณะของทวิภาวะที่ให้ทั้งคุณและโทษ ความสอดคล้องนี้แสดงให้เห็นถึงสายธารความคิดที่ส่งทอดถึงกันระหว่างวัฒนธรรมหลวงของคนไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู และวัฒนธรรมย่อยซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติที่มาจากการทำการเกษตรกรรมและแนวปฏิบัติที่รับสืบทอดต่อกันมาจากบรรพชน จึงทำให้ประเพณีอย่างเดียวกันที่ปรากฏทั้งในประเพณีราชภัฏและประเพณีหลวงแม้อาจมีรายละเอียดต่างกัน แต่มีแก่นสารสาระเป็นอย่างเดียวกัน

Title	"WATER" IN THE REGIME OF THAI TRADITIONS AND RITUALS
Author	Panuwat Sakulsueb
Advisor	Assistant Professor Onusa Suwanpratest, Ph.D.
Academic Paper	Ph.D. Dissertation in Folklore - (Type 2.1), Naresuan University, 2022
Keywords	water, tradition, ritual, Thai culture

ABSTRACT

This dissertation concentrates on three objectives that are 1) to study the water's roles in Buddhist and Hinduism scriptures, 2) to study water's roles relating to Thai tradition and rituals from the history of Thai literature and Thai cultural encyclopedia and 3) to describe roles and significance of water in Thai rituals as well as the connectivity of the ideas of water between great tradition and little tradition. The study applied content analysis approach. Evidences including Buddhist and Hinduism scriptures, which are the foundation of Thai tradition and rituals, and historical evidence, literature and Thai cultural encyclopedia which is the database of royal and folk tradition are selected in this study.

The study found that the roles of water in Thai tradition correspond to the roles of water in Buddhist and Hinduism scriptures, historical texts, literature and Thai cultural encyclopedia which are 1) water is a significant component of life 2) water refers to the fertility 3) water is the deity 4) water is the medium to connect this worldly to the sacred world 5) water presents the duality which can provide either goodness or badness. Such the synchronization portrays the flow of idea that resonates with both the great tradition, which has influences from Buddhism and Hinduism, and little tradition, which is the ways of agrarians and ancestors. Accordingly, even though there are differences between royal and folk traditions, the essence of these practices is synchronized.

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทย สำเร็จลุล่วงด้วยเหตุปัจจัย
ดังนี้

ด้วยจิตนอบน้อมบูชาต่อพระวิญญูญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ด้วยความเคารพบูชาท่านศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กึ่งแก้ว อัดถากร มหาครูผู้นำแนวทางการศึกษาคติชนวิทยาผ่านมุมมอง 3 มิติ มาสู่วงการศึกษาในประเทศไทย ทุกถ้อยคำที่ครูบรรยายในชั้นเรียนคือ ประสบการณ์อันล้ำค่าและแสนวิเศษ ด้วยความเคารพนับถือ ผศ.ดร.อรอุษา สุวรรณประเทศ ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ครูผู้เป็นแบบอย่างในการทำงานและการดำเนินชีวิตบนเส้นทางสายอาชีพ “ครู” ท่านคือ “mentor” ผู้รู้ธำตุของศิษย์แต่ละคนโดยแท้ ทุกอุปสรรคปัญหาล้วนคลี่คลายด้วยพลังการคิดเชิงบวกของท่าน ด้วยความเคารพบูชา รศ.ดร.ประจักษ์ สายแสง ครูคตินวิทยาคนแรกและเป็นที่ปรึกษาทางวิชาการมาตั้งแต่ครั้งศึกษาในระดับปริญญาตรี แม้ในระดับบัณฑิตศึกษายังได้เพิ่มพูนความรู้และรับการถ่ายทอดประสบการณ์ภาคสนามอันแสนสนุกจากท่าน ท้ายที่สุดคือ ในฐานะประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอก ความกรุณาที่ศิษย์ได้รับนั้นมีอาจประมาณ

ด้วยความเคารพชื่นชม ผศ.ดร.บารณี บุญทรง ผู้ให้ความดูแลในฐานะอาจารย์ที่ปรึกษาด้านวิชาการในระดับปริญญาเอก และผู้ชี้แนะแนวทางการศึกษาคติชนคดีด้วยวิธีวิทยา อันแปลกใหม่ ท่านทำให้โลกของเทพกรรมช่างน่าหลงใหล

ด้วยความเคารพ ผศ.ดร.ภาคภูมิ สุขเจริญ และ ดร.ณัฐพร ไข่มุกข์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ต่อการแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ด้วยความนับถือ ดร.พรหมพิสิฐ พันธุ์จันทร์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาโครงร่างวิทยานิพนธ์และผู้ให้คำแนะนำต่อการศึกษาพระไตรปิฎกสยามรัฐ ฉบับภาษาไทย

ด้วยการสนับสนุนทุนการศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก จากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ด้วยความรัก ความห่วงใย และแรงใจจากครอบครัว คือ คุณพ่อ พี่สาว น้องชาย และสำคัญที่สุดคือ ภรรยาและบุตรชายผู้เป็นพลังขับเคลื่อนให้มาถึงจุดหมายสมดังตั้งใจ

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบเป็นกตัญญูบูชาต่อบิดาผู้สนับสนุนให้ลูกได้รับการศึกษาสูงที่สุด มารดาผู้ล่วงลับ และมารดาผู้ให้กำเนิด

ภาณุวัฒน์ สุกุลสืบ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
ประกาศคุณูปการ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาของปัญหา.....	1
จุดมุ่งหมายของการศึกษา.....	6
ความสำคัญของงานวิจัย.....	6
ขอบเขตของงานวิจัย.....	6
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	8
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
วิธีดำเนินการวิจัย.....	8
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
เอกสารและงานวิจัยที่ให้ภาพรวมของการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมของไทย.....	9
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาน้ำในประเพณีและพิธีกรรม.....	12
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา “น้ำ” ในคัมภีร์ทางศาสนา.....	15
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคติชนวิทยา 3 มิติ.....	20
บทที่ 3 บทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางศาสนา.....	24

1. บทบาทของน้ำจากคัมภีร์ในพุทธศาสนา	25
2. บทบาทของน้ำจากคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	45
บทที่ 4 บทบาทของน้ำจากประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏ ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ และวรรณคดีไทย	58
1. บทบาทของน้ำในเอกสารทางประวัติศาสตร์	58
2. บทบาทของน้ำที่ปรากฏในวรรณคดีไทย	65
บทที่ 5 บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรม จากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 4 ภาค.92	
1. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ	93
2. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง	101
3. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน	112
4. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้	121
บทที่ 6 บทสรุป	129
บทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู	129
บทบาทของน้ำจากประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์และ วรรณคดีไทย	130
บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 4 ภาค	130
บทบาทและความสำคัญของน้ำในระบอบประเพณีพิธีกรรมไทย	131
อภิปรายผล	133
ข้อเสนอแนะ	134
บรรณานุกรม	135
ภาคผนวก	144
ประวัติผู้วิจัย	149

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในหนังสือนางนพมาศ	66
ตาราง 2 แสดงพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง	68
ตาราง 3 แสดงพระราชพิธีที่มีน้ำเป็นส่วนประกอบในพิธีกรรม	70
ตาราง 4 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทเสภาขุนช้างขุนแผน	74
ตาราง 5 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนา	77
ตาราง 6 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส	79
ตาราง 7 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์	82
ตาราง 8 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในลิลิตพระลอ	83
ตาราง 9 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำ	84
ตาราง 10 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในโคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย	85
ตาราง 11 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทละครเรื่อง รามเกียรติ์	86
ตาราง 12 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระราชพิธีจากเรื่องพระอภัยมณี	90
ตาราง 13 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคเหนือ	93
ตาราง 14 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคกลาง	101
ตาราง 15 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคอีสาน	113
ตาราง 16 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคใต้	121

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ประเพณีและพิธีกรรมเป็นคติชนคติสำคัญประเภทหนึ่งที่นักคติชนวิทยาและนักวิจัยด้านวัฒนธรรมศึกษา เช่น นักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยาให้ความสนใจ ทั้งนี้เพราะประเพณีและพิธีกรรมคือศูนย์รวมของระบบความคิดทางวัฒนธรรมที่ตกผลึกจนกลายมาเป็นแนวปฏิบัติซึ่งกลุ่มชนให้การยอมรับและประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น การศึกษาค้นคว้าเพื่อหาสาระที่ปรากฏในประเพณีและพิธีกรรมจึงเป็นกุญแจสำคัญที่จะช่วยไขไปสู่ความเข้าใจในสภาพทางวัฒนธรรมตลอดรวมถึงการให้คำตอบแก่ชีวิตทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับสังคมวัฒนธรรม และในระดับที่อยู่เหนือกาลและเทศะหรือที่เรียกว่า “มิติเหนือโลก” ได้อีกด้วย ดังแนวคิดเรื่อง “พิธีกรรมคือการเชื่อมโยง” ของศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิงแก้ว อรรถจักร (2552, น. 1) ที่ได้กล่าวไว้ว่า

“พิธีกรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเทพปกรณัมซึ่งสังคมจัดหาไว้เพื่อช่วยให้บุคคลเจริญวัยด้วยความสุขุมคัมภีรภาพตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้ายนั้นจะช่วยเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับสังคมกับโลกธรรมชาติและระบบจักรวาล ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องตีความเทพปกรณัมในเชิงอุปลักษณ์ และแล้วพิธีกรรมย่อมทำหน้าที่เป็นพาหะพาคนเราให้สัมผัสสัมพันธ์กับความหมายด้านในของสัญลักษณ์”

สำหรับมุมมองคติชนวิทยาสามมิติของศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิงแก้ว อรรถจักร นั้น “เป็นการนำเอาคำว่า มิติ (Dimension) มาใช้อธิบายขอบเขต (Scope) ของการศึกษาค้นคว้าในเชิงคติชนวิทยา เป็นการจัดเนื้อหาของคติชนเข้ากรอบใหม่ ที่ครอบคลุมการศึกษาทั้งปัจเจกบุคคล โลภียวิสัยและการแหงทะลุสู่วิสัยเหนือโลก” (อรอุษา สุวรรณประเทศ, 2555, น. 27) ทั้งนี้ สามารถขยายความได้ว่า คติชนวิทยา 3 มิตินั้น ประกอบไปด้วย

1. มิติแห่งปัจเจกบุคคล เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจมนุษย์ทั้งในด้านกายภาพและในด้านจิตวิทยา
2. มิติแห่งสังคมและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงบทบาทของข้อมูลคติชนที่มีส่วนในการหล่อหลอมให้บุคคลเป็นไปตามความคาดหวังหรือปฏิบัติตนไปในทิศทางเดียวกับสังคม

3. มิติแห่งเทพปรณัมหรือมิติเหนือโลก เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อทำความเข้าใจการเชื่อมโยงไปสู่ความลึกกลับทางจิตซึ่งอยู่เหนือขอบเขตความนึกคิดหรือการอธิบายผ่านวัตถุหรือกายภาพ การศึกษาประเพณีและพิธีกรรมของไทยที่ผ่านมาพบว่านักวิชาการและนักวิจัยส่วนใหญ่มักให้ความสนใจศึกษาประเพณีและพิธีกรรมในมิติทางประวัติศาสตร์และบทบาทของประเพณีและพิธีกรรมที่มีต่อบุคคล (มิติแห่งปัจเจกบุคคล) และสังคม (มิติแห่งสังคมและวัฒนธรรม) มากกว่าจะค้นหาสาระของประเพณีและพิธีกรรมที่มีการเชื่อมโยงไปสู่มิติที่สาม (มิติแห่งเทพปรณัมหรือมิติเหนือโลก) ดังจะพิจารณาได้จากช่วงเวลาในการศึกษาวิเคราะห์ประเพณีและพิธีกรรมของไทยดังต่อไปนี้

1. ช่วงก่อน พ.ศ. 2530 การศึกษาประเพณีและพิธีกรรมมีทั้งประเภทที่เป็นการเขียนประมวลความรู้และประเภทวิเคราะห์เนื้อหา ซึ่งสุภาพรณ ญ บางช้าง (2535. น. 2-10) ได้สรุปไว้ว่ามี 4 ลักษณะ ดังนี้

1.1 ผลงานเรียบเรียงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทยในสมัยสุโขทัยหรือสมัยอยุธยาเป็นหลักหรือเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหา ยกตัวอย่างเช่น ตำรับทำวาศรีจุฬาลักษณ์, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ, คำให้การชาวกรุงเก่า, ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า พิธีทวาทศมาสของเก่า ฯลฯ

1.2 ผลงานซึ่งกล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีไทยโดยไม่เจาะจงสมัย โดยมากเล่าถึงขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยของผู้เขียน เช่น การศึกษาเรื่องประเพณีไทยของเสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชธน), ดำนันทกฐิน ของหลวงวิจิตรวาทการและของพระวิชัยสุนทร, ลัทธิประเพณีและพิธีกรรม ของแปลก สนธิรักษ์ ฯลฯ

1.3 ผลงานศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวิเคราะห์ประเพณีที่สะท้อนจากวรรณคดี เช่น วรรณคดีเกี่ยวกับขนบประเพณี ของนิพนธ์ สุขสวัสดิ์, ประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน ของประจักษ์ ปรภาพิทยากร ฯลฯ

1.4 ผลงานศึกษาวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ปรากฏเพียงเรื่องเดียวคือ การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ของสมบุญรณ์ แก่นตะเคียน ผลการศึกษาแม้จะไม่ได้วิเคราะห์ถึงรายละเอียดของประเพณีไว้โดยตรง แต่ก็ได้มีการประเมินคุณค่าและจัดหมวดหมู่หรือดัชนีเพื่อใช้ในการค้นคว้าหรือใช้เป็นฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาได้ต่อไป

2. ช่วง พ.ศ. 2530 – 2539 เป็นยุคที่มีการศึกษาวิจัยด้านวัฒนธรรมประเพณีพิธีกรรมของไทยอย่างแพร่หลายไม่จำกัดเพียงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารตำราแต่ยังมีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลจากภาคสนามอีกด้วย เช่น การลำผีฟ้าในเขต อ.บรบือ จ.มหาสารคาม ของชัยยนต์ เพาพาน (2533), ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง ของ

สุภาพรณ ฌ บางช้าง (2533), พุทธประเพณี : บทบาทและความหมายสำหรับสังคมไทยปัจจุบัน โดย มรรยาท กิจสุวรรณ และวราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ (2533), สถานภาพการศึกษาเรื่องประเพณีไทย : ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ของ วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ (2534), ประเพณีการสู่ขวัญของชาวเมืองร้อยเอ็ด จ.ร้อยเอ็ด ของ ศิริพร สุวรรณศรี (2536), วัฒนธรรมของหมู่บ้านในชนบท จ.พิษณุโลก : กรณีศึกษาเฉพาะประเพณี ความเชื่อ และการละเล่นของหมู่บ้านไผ่ขอน้ำ อ.พรหมพิราม จ.พิษณุโลก ของ วิชรากร คดคง (2537), ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวจีนกลุ่มภาษาต่างๆ ใน จ.พิษณุโลก ของ ประภาวดี จตุวิริยะพรชัย (2538), ประเพณีการกินเจของชาวไทยเชื้อสายจีนใน จ.พิษณุโลก ของ สุรีย์ บัณฑิตชัย (2538), การศึกษาประเพณีสวดพระมาลัยของอ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ของ และ “นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย ของ พิเชฐ สายพันธ์ (2539) เป็นต้น

3. ช่วง พ.ศ. 2540 - 2549 ผลการศึกษาค้นคว้ายังคงอยู่ในแวดวงของนักวิชาการและนักวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากแหล่งทุนที่ดูแลงานด้านศิลปวัฒนธรรมไทยอย่างต่อเนื่องโดยมีงานศึกษาเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมที่น่าสนใจ เช่น การประเมินสถานภาพไทศึกษา : ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม ของนฤมล ทิณชีระนันท์ (2541), ความเชื่อและพิธีกรรมในวิถีชีวิตของชาวสวนคลองบางระมาด ของ สุกัญญา สุขฉายา (2544), การวิเคราะห์บทบาททำขวัญและ พิธีทำขวัญของกลุ่มคนไทย ไทยพวน และไทยเขมรที่ จ.ฉะเชิงเทรา ของ สุวิทย์ เจียรสุวรรณ (2546), พิธีรำผีของชาวไทยเชื้อสายมอญ : ความหมายและบทบาทในการสืบทอดทางวัฒนธรรม ของ ชมชนก ทรงมิตร (2547) และบทบาทของบรื่องประกอบพิธีกรรมเหยาของชาวมูเซอ ของดณัย ชาทิพฮอด (2548) เป็นต้น

4. ช่วง พ.ศ. 2550 – 2559 แม้จะมีการศึกษาบทบาทหน้าที่ของประเพณีและพิธีกรรมของกลุ่มชนในพื้นที่ต่างๆ เช่นเดียวกับการศึกษาในช่วงสองทศวรรษก่อนหน้า แต่มีความเคลื่อนไหวใหม่ในการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมในฐานะทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำไปใช้ในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจหรือที่เรียกว่า “ประเพณีสร้างสรรค์” อีกด้วย สำหรับคำจำกัดความของประเพณีสร้างสรรค์ นั้น ศิราพร ฌ กลาง ได้อธิบายไว้ว่า (2559. น. 19)

“ประเพณีดั้งเดิมที่มีการประยุกต์เพื่อนำเสนอใหม่ในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน หรือประเพณีที่สร้างใหม่ ที่มีรูปแบบ เนื้อหา หรือวัตถุประสงค์ใหม่ที่มีมักเป็นการสร้างจากฐานความเชื่อเดิมที่มีในวัฒนธรรมนั้นแล้วนำมาสร้างความหมายใหม่ เพื่อนำเสนอในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็บริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์ บริบทการท่องเที่ยว หรือบริบทข้ามพรมแดน”

ตัวอย่างงานวิจัยในลักษณะของการศึกษาประเพณีสร้างสรรค์ เช่น คติชนในบริบทข้ามพรมแดน : งานปอยไทใหญ่ใน จ.เชียงใหม่ ของ ศิราพร ฌ กลาง และสุพิน ฤทธิเพ็ญ (2558), ภูมิปัญญาล้านนาในการประยุกต์คัมภีร์และพิธีกรรม “สืบ” “ส่ง” “ถอน” ที่เกี่ยวกับพิบัติภัยในสังคม

ปัจจุบัน ของเชิดชาติ หิรัญโร (2557), พระอุปคุต : การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน ของ วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน (2557), พิธีสวนพเคราะห์ พลวัตของ พิธีกรรมประดิษฐ์ในสังคมไทย ของ ประเสริฐ รุณรา (2557) และความเชื่อและบทบาทของประเพณี ทานธัมมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่ ต.เวียงพางคำ อ.แม่สาย จ.เชียงราย ของจตุพร เพชรบุรณ์ (2559) เป็นต้น

เมื่อมองในภาพรวมของการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมตั้งแต่ก่อนปี 2530-2559 จะพบว่า ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่เน้นไปที่การเก็บรายละเอียดของประเพณีและพิธีกรรมตลอดจนศึกษา บทบาทและความสัมพันธ์ที่ตัวข้อมูลมีต่อบุคคลและสังคมในระดับกลุ่มชนเป็นสำคัญ ทั้งนี้แม้จะมี บทบาทด้านเศรษฐกิจที่เพิ่มเข้างานศึกษาในระยะหลังนี้ แต่เป็นเพียงการหยิบยืมคติชนคติมา ประยุกต์ใช้กับการสร้างสรรค์กิจกรรมทางวัฒนธรรมเท่านั้น ซึ่งหากผู้ประยุกต์ใช้ขาดองค์ความรู้ด้าน ประเพณีและพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับบุคคลและชุมชนก็อาจทำให้เกิดความเข้าใจในสาระสาระที่ผิดเพี้ยน ไป ดังทัศนะของศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2555. น. 2) ที่กล่าวว่า

สยามประเทศนี้มีกรรม เพราะคนที่อ้างตนเป็นคนไทยในปัจจุบันได้ขุดค้นและ ขุด ค่อยเอาศิลปวัฒนธรรม อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อการ ดำรงชีวิตร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์มาจัดการและปรุงแต่ง เพื่อขาย ให้มาซึ่ง รายได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ไม่ให้ความสำคัญแก่คุณค่า แต่มุ่ง เพียงมูลค่าอันเป็นที่มาของรายได้แต่เพียงอย่างเดียว

ข้าพเจ้ากำหนดเรียกวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นและทำให้เกิดมูลค่าเป็นเงินเป็นทอง เป็น รายได้ดังกล่าวนี้ว่า ศิลปวัฒนธรรม เพราะเป็นการขายรูปแบบสวยงามเป็นของที่ระลึก [Souvenir] และสามารถแยกส่วนออกจากความสัมพันธ์กับความหมายที่เป็นสัญลักษณ์แต่ เดิมได้ แต่เป็นการทำลายคุณค่าและความหมายของสิ่งที่ข้าพเจ้าเรียกว่า ชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งมี สภาวะเป็นองค์รวมแยกส่วนไม่ได้ เป็นวัฒนธรรมที่แยกไม่ออกจากสังคม อันหมายถึงกลุ่มคน ในพื้นที่ใดที่หนึ่งในช่วงเวลาหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ร่วมกัน

สำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะมุ่งค้นหาสาระของ “น้ำ” ที่ปรากฏในประเพณี และพิธีกรรมไทย ด้วยเหตุว่าในวัฒนธรรมของไทยจะมีพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำหรือมีการใช้ “น้ำ” เป็น องค์ประกอบในพิธีอยู่เสมอ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2539. น. 5) ได้กล่าวถึงน้ำและประเทศไทยว่า “สยามเป็นประเทศที่อุดมด้วยสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำมากกว่าประเทศใดในโลก น้ำแทรกซึมอยู่ในสิ่ง ต่างๆ เต็มไปหมด ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม วรรณกรรม นาฏศิลป์ ศิลปะพื้นบ้าน จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หรือการวางผังเมือง...” ซึ่งทัศนะดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2550. น. 33) ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของน้ำที่มีต่อวิถีชีวิตของคนไทยว่า

“น้ำมีความสำคัญต่อชีวิต คนไทยใช้น้ำบริโภคอุปโภค ใช้ในการทำนา หากิน การสัญจร และกิจกรรมที่สนุกรื่นเริง นอกจากนี้ ในวิถีชีวิตของคนไทยยังมีการใช้น้ำในประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ดังจะเห็นได้จากประเพณีชีวิต ประเพณีเกี่ยวกับการทำนา ประเพณีตามเทศกาล และประเพณีเบ็ดเตล็ดบางอย่างของคนไทยในท้องถิ่นต่างๆ...” อีกด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรม โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อหรือสัมพันธ์กับพิธีทางศาสนาแล้วย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงการเชื่อมโยงสู่โลกศักดิ์สิทธิ์หรือมิติเหนือโลกไปได้ ดังที่ องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้กล่าวถึงน้ำและความศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่า (UNESCO. 2005)

น้ำมีบทบาทสำคัญในหลายศาสนาและความเชื่อทั่วโลก เป็นทั้งแหล่งกำเนิดชีวิต และเป็นตัวแทนของการกำเนิดใหม่ น้ำช่วยชำระร่างกายและสร้างความบริสุทธิ์ ทั้งยังมีคุณสมบัติหลักในการเป็นสัญลักษณ์ชั้นสูงใน 2 ประการ คือ ความศักดิ์สิทธิ์ และ สถานะของน้ำ ทำให้น้ำกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญในการพิธีการและพิธีกรรมทางศาสนา ในการรับรู้โดยทั่วไป น้ำเป็นตัวแทนขององค์เทพ เทพเทวี หรือตัวแทนอันศักดิ์สิทธิ์ในศาสนา แม่น้ำ, ฝน, บ่อน้ำ, บึงน้ำ, น้ำแข็ง, ลูกเห็บ หรือ หิมะ ล้วนเป็นรูปแบบหนึ่งของน้ำที่นำมาตีความร่วมกับวัฒนธรรมและพื้นที่ทางศาสนา

น้ำในทางศาสนาจึงไม่เคยเป็นกลางและอยู่นิ่ง เพราะมันถูกมองว่ามีพลังอำนาจ และสามารถเปลี่ยนแปลงโลก ล้างบาป และสร้างความศักดิ์สิทธิ์ น้ำชำระมลพิษและสร้างความบริสุทธิ์ทั้งในเชิงกายภาพและเชิงสัญลักษณ์ น้ำจึงเป็นสิ่งมีชีวิตและจิตวิญญาณ ทำหน้าที่เสมือนตัวกลางระหว่างมนุษย์และพระเจ้า และหลายครั้งน้ำยังเป็นพรมแดนระหว่างโลกนี้กับโลกอื่นๆ

ดังนั้นเพื่อให้การศึกษามีความครอบคลุมและสมบูรณ์มากที่สุด ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษา “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทยด้วยมุมมองคติชนวิทยา 3 มิติ และมีความคาดหวังว่า ผลการศึกษาจะนำไปสู่ความเข้าใจโลก ความเข้าใจในชีวิต ตลอดจนสาระสำคัญที่เบื้องบนได้ส่งผ่านลงมาในประเพณีและพิธีกรรม และเพื่อให้การศึกษารอบคลุมแนวคิดเกี่ยวกับน้ำในวัฒนธรรมหลวง (Great Tradition) และวัฒนธรรมย่อย (Little Tradition) ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ทางศาสนา เอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณคดี และสารานุกรมวัฒนธรรมไทยทั้ง 4 ภาค ซึ่งการศึกษาข้อมูลจากเอกสารในทางคติชนวิทยาถือว่ามีสำคัญเช่นเดียวกับการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเพราะงานรวบรวมข้อมูลถือเป็นขั้นตอนแรกของการศึกษาคติชนคดี ทั้งยังมีประโยชน์ต่อการนำไปใช้เป็นข้อมูลปฐมภูมิสำหรับวิเคราะห์ด้วยมุมมองต่างๆ ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง (2545, น. 205-272) ได้กล่าวถึงงานรวบรวมว่าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคติชนวิทยาและถือเป็น

ข้อมูลสำคัญในการศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมและลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม ตลอดจนการรับอิทธิพลจากต่างวัฒนธรรม นอกจากนี้งานรวบรวมยังเป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาระบบความคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ และระบบการอบรมทางสังคมอีกด้วย นอกจากงานรวบรวมแล้ววรรณคดีก็เป็นแหล่งข้อมูลประเภทหนึ่งที่สะท้อนภาพวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมได้เช่นเดียวกัน ดังทัศนะของวิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2531, น. 96-100) ที่ได้กล่าวถึงวรรณคดีกับสังคมว่า กวีถึงจะคนเดียวก็เปรียบเหมือนสามคน คือ เป็นผู้แต่ง เป็นผู้อยู่ร่วมยุคสมัย และเป็นพลเมือง ทำให้กวีจำเป็นต้องสร้างสรรค์ผลงานของตนให้มีลักษณะชี้นำสังคมแต่ก็ไม่อาจรอดพ้นจากเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมไปได้ ทำให้วรรณคดีเป็นหลักฐานในการพรรณนาความเป็นไปของบุคคลรวมทั้งความคิดเห็นและความเคลื่อนไหวของสังคมในสมัยนั้นๆ อีกด้วย

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาบทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูอันเป็นรากฐานสำคัญของประเพณีและพิธีกรรมไทย
2. เพื่อศึกษาบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมไทยจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณคดี และสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
3. เพื่ออธิบายบทบาทและความสำคัญของน้ำในระบอบประเพณีพิธีกรรมไทย รวมทั้งการเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมระหว่างวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมย่อย

ความสำคัญของงานวิจัย

1. การศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา เอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดี ตลอดจนสารานุกรมวัฒนธรรมไทยทั้ง 4 ภาคในครั้งนี้ จะแสดงให้เห็นถึงสภาพของน้ำในเชิงปรัชญาอันจะนำไปสู่ความเข้าใจสาระของน้ำที่มีต่อประเพณีและพิธีกรรมของไทย
2. ทำให้เข้าใจวิถีคิดของคนไทยที่มีต่อน้ำในประเพณีและพิธีกรรมในมิติแห่งปัจเจกบุคคล มิติแห่งสังคมวัฒนธรรม และการเชื่อมโยงสู่มิติเหนือโลก

ขอบเขตของงานวิจัย

การศึกษา “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมไทย ในครั้งนี้มีขอบเขตด้านการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารดังต่อไปนี้

1. คัมภีร์ทางศาสนาคัดเลือกจากเอกสารสำคัญซึ่งมีอิทธิพลต่อระบบคิดและความเชื่อของคนไทย ประกอบด้วยเอกสารต่อไปนี้

- 1.1 คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก และไตรภูมิกถา
- 1.2 คัมภีร์ทางศาสนาฮินดู ได้แก่ คัมภีร์พระเวท และคัมภีร์อุปนิษัท
2. เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะคัดเลือกจากจารึกที่มีการรวบรวมและปริวรรตถ่ายทอดเป็นภาษาไทยปัจจุบันแล้วโดยกรมศิลปากร และเลือกจากพงศาวดารที่ได้รับการชำระตรวจสอบแล้วว่าเป็นต้นฉบับหรือเป็นฉบับที่มีเนื้อหาครบถ้วนความสมบูรณ์ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากคุณลักษณะดังกล่าวแล้วพบว่ามียกเอกสารดังต่อไปนี้
 - 2.1 ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสมัยสุโขทัย จำนวน 39 รายการ
 - 2.2 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
3. วรรณคดีไทยที่ใช้เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ อาศัยกรอบแนวคิดจากหนังสือประวัติศาสตร์วรรณคดีไทยของเปลื้อง ณ นคร (2545) และหนังสือประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทยของสมปราชญ์ อัมมะพันธุ์ (2536) จากนั้นคัดเลือกจากเนื้อเรื่องที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมได้จำนวน 11 เรื่อง ดังต่อไปนี้
 - 3.1 นางนพมาศ
 - 3.2 พระราชพิธีสิบสองเดือน
 - 3.3 บทเสภาขุนช้างขุนแผน
 - 3.4 บทละครเรื่องอิเหนา
 - 3.5 โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส
 - 3.6 สมุทโฆษคำฉันท์
 - 3.7 ลิลิตพระลอ
 - 3.8 ลิลิตโองการแข่งน้ำ
 - 3.9 โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 - 3.10 บทละครเรื่องรามเกียรติ์
 - 3.11 พระอภัยมณี
4. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย 4 ภาค ของมูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ ประกอบด้วย
 - 4.1 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ จำนวน 15 เล่ม
 - 4.2 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง จำนวน 15 เล่ม
 - 4.3 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน จำนวน 15 เล่ม
 - 4.4 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ จำนวน 18 เล่ม

ข้อตกลงเบื้องต้น

ข้อมูลเอกสารที่นำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ ใช้การเลือกแบบเจาะจง

นิยามศัพท์เฉพาะ

น้ำ หมายถึง ธาตุน้ำ หรือ สิ่งซึ่งมีลักษณะเป็นของเหลว เช่น น้ำ, ฝน, ทะเล, มหาสมุทร, น้่านม, น้ำหนอง, น้ำเหลือง, น้ำเหล็กไหล, น้ำสุรา, น้ำมันหอม, น้ำจันทน์ เป็นต้น

ระบอบ หมายถึง แบบอย่างหรือธรรมเนียมปฏิบัติ

ประเพณี หมายถึง รูปแบบพฤติกรรมของมนุษย์ที่สังคมกำหนดให้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกัน

มา

พิธีกรรม หมายถึง งานหรือแบบแผนที่จัดขึ้นตามลัทธิความเชื่อเพื่อให้บรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งในทางรูปธรรมและนามธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมไทย ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) และเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) มีวิธีดำเนินการวิจัยมีดังต่อไปนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมไทย ตลอดจนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาน้ำในวัฒนธรรมไทย
2. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาบทบาทของคติชนวิทยา 3 มิติ
3. กำหนดขอบเขตข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์
4. วิเคราะห์ข้อมูล
 - 4.1 บทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางศาสนา
 - 4.2 บทบาทของน้ำจากประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย
 - 4.3 บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 4 ภาค
 - 4.4 เชื่อมโยงบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมด้วยแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติ
5. สรุปผลการวิจัย และนำเสนอผลการศึกษาด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมไทย ในครั้งนี้ เป็นการค้นหาความหมายหรือสาระของน้ำผ่านบทบาทและความสำคัญที่ปรากฏในเอกสารเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (ร.9) โดยมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งใช้ประกอบการศึกษารวมทั้งสิ้น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่ให้ภาพรวมของการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมของไทย
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาน้ำในประเพณีและพิธีกรรมของไทย
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาน้ำในคัมภีร์ทางศาสนา
4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคติชนวิทยา 3 มิติ

เอกสารและงานวิจัยที่ให้ภาพรวมของการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมของไทย

1. การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทย (สมบุรณ์ แก่นตะเคียน, 2519)

หนังสือเล่มนี้เป็นการตีพิมพ์ผลงานจากวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต ในสาขาบรรณารักษศาสตร์ ของสมบุรณ์ แก่นตะเคียน โดยกรมการฝึกหัดครูเป็นผู้จัดพิมพ์ สำหรับวัตถุประสงค์ในการวิจัยมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ 1) เพื่อสำรวจและศึกษารวบรวมรายชื่อสิ่งพิมพ์ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทย 2) เพื่อจัดทำสารสารสังเขปและตรรชนีค้นเรื่องราวจากสิ่งพิมพ์ดังกล่าว ฯลฯ 3) เพื่อวิเคราะห์และประเมินค่าสิ่งพิมพ์ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ผลการศึกษาที่น่าสนใจจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้พบว่า ในหอสมุดกลางของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหอสมุดแห่งชาติ มีสิ่งพิมพ์ที่กล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีไทยทั้งสิ้น 129 เรื่อง โดยแบ่งเป็นสิ่งพิมพ์ที่กล่าวถึงธรรมเนียมประเพณีของไทยโดยตรง 55 เรื่อง สิ่งพิมพ์ด้านประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงธรรมเนียมประเพณีไทย 60 เรื่อง และสิ่งพิมพ์จากวรรณคดีไทยที่กล่าวถึงธรรมเนียมประเพณีไทย 14 เรื่อง นอกจากการจัดประเภทตามลักษณะของเอกสารดังกล่าวแล้ว ความน่าสนใจของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้คือ ทำให้ทราบเนื้อหาของสิ่งพิมพ์ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาในแต่ละเรื่องพอสังเขป ซึ่งช่วยให้ผู้สนใจศึกษาข้อมูลในลักษณะนี้สามารถสืบค้นเนื้อหาหรือประเด็นที่ต้องการศึกษาได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น อีกทั้งเอกสารต่างๆที่ปรากฏในการศึกษาครั้งนี้ ยังผ่านการประเมินคุณค่าในแนวทางบรรณารักษศาสตร์ ใน

เบื้องต้นจึงช่วยให้ผู้สนใจสามารถสืบค้นข้อมูลด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทยจากเอกสารที่น่าเชื่อถือได้

สำหรับการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำผลการประเมินสิ่งพิมพ์ที่ปรากฏมาใช้ประกอบการพิจารณาเลือกเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม ร่วมกับเอกสารอื่นๆ

2. รายงานผลการวิจัยเรื่อง พุทธประเพณี : บทบาทและความหมายสำหรับสังคมไทย ปัจจุบัน (มรรยาท กิจสุวรรณ และวารภรณ์ จิวชัยศักดิ์, 2533)

งานวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ 4 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาสาระและภูมิปัญญาไทยในพุทธประเพณีในอดีต 2) เพื่อศึกษาบทบาทของพุทธประเพณีที่เกิดขึ้นดำรงอยู่ ปรับเปลี่ยนหรือเสื่อมสูญไปตามวงจรกาลเวลาของสังคมไทย 3) เพื่อนำข้อความรู้ข้างต้นมาชี้แนะองค์ประกอบบางประการของพุทธประเพณีที่สามารถปรับปรุงแก้ไขได้ 4) เพื่อแสวงหาสาระและคุณค่าของพุทธประเพณีที่เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยปัจจุบันและอนาคต

ผลการศึกษาที่น่าสนใจของงานวิจัยเรื่องนี้คือ ทำให้ทราบรายชื่อประเพณีทางศาสนาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้คือ การสื่อความหมายของพุทธประเพณีในแต่ละสมัยที่แม้จะมีความแตกต่างกัน แต่ก็ล้วนแสดงคุณค่าในเชิงปรมาตถ์ในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ การลดละกิเลส ส่งเสริมให้คนมีความกตัญญู เคารพผู้อาวุโส มีเมตตา มีสัมมาทิฐิ ฯลฯ โดยคณะผู้วิจัยให้เสนอแนะว่า พุทธประเพณีในสังคมปัจจุบัน ควรเป็นไปเพื่อสื่อสารพระพุทธธรรมชั้นปรมาตถ์ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เห็นแก่ค่านิยมความฟุ้งเฟ้อหรือการมีหน้าตาในสังคม ประเพณีทางพุทธศาสนาควรเอื้อต่อการน้อมนำจิตใจให้สงบเป็นสมาธิ เกิดความ ปิติและเกิดความตระหนักในธรรมตามโอกาส เพื่อเป็นอนุสติเนื่องในกาลของประเพณีนั้นๆ

3. รายงานการวิจัยเรื่อง สถานภาพการศึกษาเรื่องประเพณีไทย : ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต (วารภรณ์ จิวชัยศักดิ์, 2534)

เอกสารฉบับนี้เป็นผลงานวิจัยของวารภรณ์ จิวชัยศักดิ์ จัดพิมพ์เผยแพร่โดย สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์เพื่อ ประเมินสถานภาพการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับประเพณีของคนไทย 4 ภาค คือ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในประเพณีการบวช การแต่งงาน การตาย และการปลุกเรื้อน จากเอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความ ที่เผยแพร่ตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2533 ผลการศึกษาพบว่า มีผลงานศึกษาเกี่ยวกับประเพณีชีวิตทั้งสิ้น 453 เรื่อง แบ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเพณีการเกิด 88 เรื่อง ประเพณีการบวช 83 เรื่อง ประเพณีการแต่งงาน 109 เรื่อง ประเพณีการตาย 115 เรื่อง และประเพณีการปลุกเรื้อน 58 เรื่อง โดยงานค้นคว้าชุดประเพณีเกี่ยวกับชีวิตที่เป็นผลงานของพระยาอนุমানราชธน เป็นงานค้นคว้าที่ละเอียดและมีผู้อ้างอิงถึงกันมาก นอกจากนี้ยังพบว่างานค้นคว้าต่างๆ

ยังขาดการวิเคราะห์ให้เห็นคุณค่าของตัวประเพณีอย่างชัดเจน จึงเสนอต่อผู้สนใจศึกษาประเพณีเกี่ยวกับชีวิตในครั้งต่อไปว่า ควรเป็นการศึกษาเพื่อให้เห็นความสำคัญของประเพณีที่มีมาแต่เดิมว่าสนองตอบต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันในที่สุด

4. หนังสือเรื่อง ขนบธรรมเนียมประเพณี: ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2535)

หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์มาจากงานวิจัย เรื่อง ขนบธรรมเนียมประเพณี: ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง โดย สุภาพรรณ ฌ บางช้าง ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการวิจัย 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาความคิด ความเชื่อ อันเป็นที่มาของขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. 1800-2198) 2) เพื่อศึกษารูปแบบและการแสดงออกของขนบธรรมเนียมประเพณีไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าว 3) เพื่อนำความรู้และผลการศึกษาข้างต้นมาพิจารณาเสนอแนะแนวทางการปฏิบัติในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทยในสมัยปัจจุบันและอนาคต ผลการศึกษาที่น่าสนใจพบว่า คติเรื่องไตรภูมิเป็นคติพื้นฐานของโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของคนไทยในเรื่องขั้นตอนชีวิตและเป้าหมายของชีวิต การตระหนักในคุณค่าพระรัตนตรัย การยอมรับการมีอยู่ของสรรพชีวิตในภพภูมิที่แตกต่างไปจากมนุษย์ และความเชื่อต่างๆที่สัมพันธ์กับชีวิตได้แก่ อำนาจธรรม อำนาจเทพนิกร อำนาจจอมมนุษย์ อำนาจพราหมณ์เทพนิกร อำนาจไสยเวท และอำนาจผู้ปกครองประเทศ ฯลฯ นอกจากนี้ยังพบว่า บทบาทหลักของขนบธรรมเนียมประเพณีไทยก็คือ การสร้างเสถียรภาพทั้งในด้านการปกครอง การทำมาหากิน การดำเนินชีวิตตามวงจร การพัฒนาชีวิตโดยเฉพาะการสะสมบุญเพื่อจะได้ประสบชีวิตที่ดีในปัจจุบันและในอนาคต ตลอดจนการสืบต่อพระพุทธศาสนา เสถียรภาพต่างๆ ดังกล่าวนี้ยังส่งผลให้เกิดความสามัคคี การรวมตัวของชุมชน และการสร้างโอกาสเพื่อแบ่งปัน และเป็นทางแห่งการสร้างสรรคศิลป์อีกด้วย

5. รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการประเมินสถานภาพไทยศึกษา : ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม (นฤมล หิฎฐิระนันท์, 2541)

เอกสารฉบับนี้ เผยแพร่โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นผลงานวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่าง โดย นฤมล หิฎฐิระนันท์ ผลการศึกษาพบว่า งานเขียนเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมในประเทศไทยมีอยู่ด้วยกันใน 2 ลักษณะ คือ การรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยกลุ่มที่มีการศึกษามากที่สุดคือกลุ่มไทยในประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มไท ยวนในภาคเหนือ ไทยสยามในภาคกลาง ไทยอีสาน และไทยปักษ์ใต้ ส่วนกลุ่มลื้อ ลาวโซ่ง และภูไท มีงานศึกษาอยู่บ้างแต่กลุ่มพวน ย้อ เขิน มีการศึกษาที่ค่อนข้างจำกัด อย่างไรก็ตามก็ตีกลุ่มไทนอกประเทศไทยมีนักวิชาการตะวันตกให้ความสนใจกลุ่ม ลาว ฉาน และไทดำ ส่วนไทอาหมและไทลื้อในสิบสองปันนาพบว่ามีนักวิชาการในท้องถิ่นให้ความสนใจศึกษามากขึ้นเรื่อยๆ ส่วนไทอื่นๆ เช่น คำายาง ฟ่าเก คำตี้ ไต้คง

ไทแดง ไทขาว จ้วง ฯลฯ มีงานเขียนอยู่อย่างจำกัด สำหรับผลการศึกษาที่น่าสนใจพบว่า คนไทยหลายๆ กลุ่มมีมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นสิ่งเหลือรอดที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของไทยโบราณ เช่น ความเชื่อเรื่องแกน ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ เลื้อเมือง ไจบ้าน ไจเมือง ขวัญ การสีกลาย และความเชื่อกับพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสัตว์บางอย่างในตำนาน

จากการศึกษาเอกสารทั้ง 5 ฉบับ ดังกล่าว สะท้อนภาพรวมของการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมของไทยอย่างน้อย 2 ประการ คือ 1) ตัวบทที่ใช้ในการศึกษานอกจากจะเป็นตัวบทที่เขียนขึ้นเพื่อบันทึกหรือให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ โดยตรงแล้ว เอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีก็เป็นตัวบทอีกประเภทหนึ่งที่ได้รับการยอมรับว่าให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมได้เช่นกัน 2) ผลการศึกษาวิเคราะห์มักพบว่าประเพณีและพิธีกรรมของไทยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทางศาสนาและแนวปฏิบัติจากชนชั้นปกครอง จากลักษณะดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยสามารถนำไปใช้เป็นแนวคิดในการคัดเลือกเอกสาร (ขอบเขตของการวิจัย) และกรอบคิดเกี่ยวกับอิทธิพลของวัฒนธรรมหลวงที่มีต่อวัฒนธรรมย่อยซึ่งจะได้นำเสนอต่อไปในบทที่ 3

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาน้ำในประเพณีและพิธีกรรม

1. วิทยานิพนธ์เรื่อง พิธีราชาภิเษกในอินเดียและไทย : การศึกษาเปรียบเทียบ (ศรินวล ภิญโญสุนันท์, 2528)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยคือ เพื่อเปรียบเทียบและวิเคราะห์เรื่องพิธีราชาภิเษกในคติอินเดียและไทย เพื่อให้ได้ข้อสรุปว่าไทยรับประเพณีพิธีราชาภิเษกจากอินเดียมาใช้ทั้งหมดหรือไม่ ผลการศึกษาพบว่า ไทยรับพิธีราชาภิเษกมาจากคัมภีร์สันสกฤตบางส่วน ส่วนที่คล้ายกันได้แก่ การถวายการรดน้ำอภิเษกแด่พระราชอาและ การให้ความสำคัญแก่พราหมณ์ในการทำพิธีบางพิธี ส่วนที่แตกต่างกันได้แก่รายละเอียดของพิธี บางพิธีซึ่งเนื่องมาจากความเชื่อทางศาสนาพุทธ เช่น การเจริญพระพุทธรูป การใช้ภาษาบาลีในพิธีบางตอน และยังมี การตัดขึ้นตอนบางอย่างออกไปเพื่อให้เหมาะสมต่อแนวปฏิบัติของสังคมไทยอีกด้วย เช่น การใช้ไม้เรียวตีพระราชอาเบาๆ ที่พระปฤษฎางค์ เป็นต้น

2. หนังสือ ประวัติน้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ทูลเกล้าฯถวายเป็นน้ำสรงอภิเษกแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 (อำนาจ ศรีพูนสุข และสายไหม จบกมลศึก, 2542)

หนังสือเล่มนี้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อบันทึกเหตุการณ์และเพื่อเป็นที่ระลึกในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2542 จัดทำโดยคณะดำเนินงานพิธีเสกน้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และพิธีแห่เชิญน้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ฯ ความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้คือ การให้รายละเอียดของขั้นตอนและพิธีกรรมต่างๆ ของการเสกน้ำ

พระพุทธมนต์ศักดิ์สิทธิ์ที่เริ่มจากการคัดเลือกแหล่งน้ำหรือบ่อน้ำสำคัญของแต่ละจังหวัดในประเทศไทยสำหรับตั้งขึ้นมาใช้ในพระราชพิธี หลังจากนั้นจะเป็นพิธีตักน้ำและพิธีเสกน้ำพระพุทธมนต์ของแต่ละจังหวัดโดยใช้ฤกษ์เดียวกันทุกแห่ง ต่อมาจึงนำน้ำพระพุทธมนต์จากทั่วประเทศมารวมกันไว้ที่พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามเพื่อทำพิธีเสกน้ำพระพุทธมนต์ศักดิ์สิทธิ์จนเสร็จพิธี

3. บทความเรื่อง น้ำกับการพระราชพิธีในราชสำนักสยาม (จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, 2550, น. 22-31)

บทความเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า ราชสำนักสยามได้ใช้ “น้ำบริสุทธิ์” ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะอันเป็นมงคล (10 ประการ) และเป็นเหตุของความเจริญงอกงามมาใช้ในการพระราชพิธีใน 5 ลักษณะ คือ 1) พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ 2) พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำ สำหรับความมั่นคงของบ้านเมือง 3) พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำ สำหรับความสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลแก่บ้านเมืองและประชาชน 4) พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำ สำหรับอุดหนุนความอุดมสมบูรณ์และบริบูรณ์แห่งพืชพันธุ์ธัญญาหาร พลาหาร และ 5) พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำ สำหรับสำแดงและดำรงความบริสุทธิ์ เทียงตรง ในกระบวนการยุติธรรม อันตั้งมั่นอยู่บนพื้นฐานแห่งพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์ในการพิพากษาคดีความ แม้ในบทความจะไม่ได้กล่าวถึงขั้นตอนในพระราชพิธีต่างๆ อย่างละเอียด ด้วยเพราะผู้เขียนไม่ได้ต้องการให้ข้อเขียนนี้เป็นอย่างตำราพระราชพิธี แต่จากบทบาทข้างต้นก็ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำที่มีต่อพระราชพิธีในราชสำนักไทยเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ ทำให้ทราบถึงวิถีคิดหรือมโนทัศน์ของคนไทยที่มีต่อการใช้น้ำในพิธีกรรม

สำหรับคุณลักษณะของน้ำดังกล่าวประกอบด้วย 1) น้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์ตามธรรมชาติเป็นของเหลวใสไม่มีสี ไม่มีกลิ่น และไม่มีรส 2) น้ำเป็นของเหลวที่คงสภาพอย่างถาวร แม้จะกลายเป็นไอหรือจับตัวเป็นก้อน แต่ก็กลับเป็นน้ำดังเดิม 3) น้ำสามารถปรับตัวและเปลี่ยนรูปร่างได้อย่างเหมาะสมเข้ากับภาชนะที่ขังน้ำไว้ 4) น้ำสามารถรักษาผิวหน้าให้ราบเรียบไม่ว่าจะอยู่ในห้วงใด 5) น้ำเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่อาจตัดขาดจากกันได้ 6) น้ำในธรรมชาติ ปกติมีอุณหภูมิเป็นกลางไม่ร้อนไม่เย็น 7) น้ำเป็นของเหลวที่สามารถชำระเข้าถึงที่ลึกได้ดียิ่ง 8) น้ำมีคุณสมบัติในการชำระสิ่งสกปรกและมลทินให้หมดจดได้ดียิ่ง 9) น้ำในธรรมชาติย่อมไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำเสมอและจะไม่ไหลกลับสู่ต้นน้ำ และ 10) น้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของทุกชีวิต

4. บทความเรื่อง น้ำกับประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้านไทย (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2550, น. 32-47)

บทความเสนอว่า น้ำมีบทบาทสำคัญต่อประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้านของไทย ทั้งในประเพณีชีวิต ประเพณีการทำนา และประเพณีตามเทศกาล โดยในส่วนของประเพณีชีวิตที่เนื่องด้วยกับการเกิด การแต่งงาน การตาย การโกนจุกและการบวชนั้น น้ำจะถูกใช้ให้เป็นสัญลักษณ์ของการทำให้เกิด

ความสะอาดบริสุทธิ์ก่อนที่จะได้ใช้ชีวิตในภาวะใหม่ ซึ่งอาจเรียกประเพณีในลักษณะนี้ว่า “ประเพณีของการเปลี่ยนผ่าน” (The rites of passage)

ส่วนประเพณีที่เกี่ยวข้องการทำนา เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อเรื่องผีหรือเทพคอยดูแลรักษาต้นน้ำ และเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ชาวนาจะต้องเคารพนบถนอต่อธรรมชาติและใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็นนอกจากนี้ยังพบว่า “น้ำ” เป็นเครื่องแสดงถึงความคารวะและการอโหสิกรรม ดังปรากฏในพิธีสงฆ์และพิธีกรรมน้ำผู้ใหญ่อีกด้วย

ในส่วนของงานเทศกาล เช่น ประเพณีลอยกระทง มีการสื่อความหมายหลายอย่าง เช่น การรำลึกถึงบุญคุณของแม่น้ำ การขอขมาพระแม่คงคา และการนมัสการรอยพระพุทธรูปที่อยู่ใต้น้ำ นมทนทา เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการปรับความคิดความเชื่อทางศาสนาให้เข้ากับประเพณีท้องถิ่น จึงกล่าวได้ว่า น้ำมีความสำคัญต่อชีวิตของคนไทย-ไท เป็นอย่างยิ่ง

5. บทความเรื่อง น้ำในพิธีกรรมพื้นบ้าน (ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน), 2554, น.49)

บทความเรื่องนี้เป็นบทความของธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ 58 ฉบับที่ 26 วันศุกร์ที่ 18-วันพฤหัสบดีที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2554 ในคอลัมน์ประจำที่ชื่อ ว่าด้วย”ภูมิหลัง” “ลักษณะไทย” โดยเนื้อหาได้กล่าวว่า “น้ำ” แทรกซึมอยู่ในทุกมิติของวิถีชีวิตของคนไทย และทำให้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำอยู่มากมาย ที่น่าสนใจ เช่น งานบั้งไฟ เทศกาลสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง และพิธีทักษิณา

สำหรับความน่าสนใจของบทความนี้คือ การตีความสัญลักษณ์ในพิธี เช่น ตัวบั้งไฟที่ทำเป็นรูปนาครีถือเป็นสัญลักษณ์แทนธาตุน้ำ การใช้งานใบตองเช่นบายศรีในพิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ตลอดจนการเดินทางเวียนสามรอบที่สื่อถึงความเจริญงอกงามในลักษณะเดียวกับพญานาค ไหลวนลงมาจากเขาพระสุเมรุหรือพระวิษณุกวนเกษียรสมุทร แม้ผู้เขียนบทความจะไม่ได้ให้รายละเอียดถึงที่มาที่ไปของการเชื่อมโยงสัญลักษณ์ต่างๆ ในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ แต่บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้านของไทยล้วนได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียมาทั้งสิ้น ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า เพื่อให้ได้คำตอบเกี่ยวกับการเชื่อมโยงกันของวัฒนธรรมอินเดียและวัฒนธรรมไทย จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาประเพณีและพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ก่อน

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา “น้ำ” ในประเพณีและพิธีกรรมทั้ง 5 ฉบับข้างต้น ทำให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำที่มีต่อวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่กำเนิดจนกระทั่งเสียชีวิต จึงเป็นเรื่องที่น่าค้นคว้าต่อว่าคนไทยใช้น้ำในประเพณีหรือการประกอบพิธีต่างๆ อย่างไร และการค้นหาความหมายหรือสาระของน้ำผ่านประเพณีพิธีกรรมน่าจะสะท้อนระบบคิดทางวัฒนธรรมของคนไทยได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา “น้ำ” ในคัมภีร์ทางศาสนา

1. กระบวนการสืบทอดจากสื่อสัญลักษณ์ทางพิธีกรรม “ศีลศักดิ์สิทธิ์ 7 ประการ” ไปสู่ความเชื่อศรัทธาและการดำเนินชีวิตทางธุรกิจ แบบมีจริยธรรมของชุมชนชาวคริสต์ (โรมันคาทอลิก) ของโบสถ์พระมารดาบังจานุเคราะห์ กรุงเทพมหานคร (ศิริพจน์ สุกุลทอง, 2546)

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นวิทยานิพนธ์ของหลักสูตรปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต โดยศิริพจน์ สุกุลทอง ผลการศึกษาที่น่าสนใจคือ การศึกษากระบวนการถ่ายทอดสัญลักษณ์ทางพิธีกรรมจะประสบความสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลัก 2 ประการคือ 1) ผู้ถ่ายทอดสารหรือบาทหลวงในฐานะผู้เข้ารหัส จะต้องเข้าใจความหมาย ความเป็นมา ตลอดจนระเบียบแบบแผนของพิธีกรรมต่างๆ ที่ศาสนจักรโรมันคาทอลิกได้กำหนดไว้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งสามารถอธิบายความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องและเที่ยงตรง และ 2) ผู้รับสารหรือชุมชนชาวคริสต์ในฐานะผู้ถอดรหัส ต้องสามารถรับรู้ความหมายต่างๆ ได้ตรงตามเจตนาของบาทหลวง ซึ่งนำไปสู่ความเชื่อศรัทธาและการดำเนินชีวิตแบบมีจริยธรรมของชุมชนชาวคริสต์นั่นเอง และยิ่งไปกว่านี้คือในพิธีกรรม “ศีลศักดิ์สิทธิ์ 7 ประการ” นั้น พบว่ามีการใช้ “น้ำ” เป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับพระเจ้าถึง 4 พิธีกรรม ได้แก่ 1) พิธีศีลล้างบาป จะใช้น้ำเทรดที่ศีรษะของผู้รับศีลจำนวน 3 ครั้ง เพื่อสื่อถึงการทำให้บริสุทธิ์จากบาปโดยความเห็นชอบจากพระเจ้าเป็นเจ้า, 2) พิธีศีลมหาสนิท มีการใช้เหล้าองุ่นเป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงพระเจ้าที่ทรงประทับอยู่กับเราเสมอ, 3) ศีลกำลัง มีการใช้น้ำมันมาเจิมเป็นรูปไม้กางเขนที่หน้าผาก เพื่อสื่อถึงการได้รับพลังจากพระเจ้า (พระพรของพระเจ้ามี 7 ประการ คือ พระดำริ สถิตปัญญา ความคิดอ่าน กำลัง ความรู้ ความศรัทธา และความยำเกรงต่อพระเจ้า) ของพระเจ้า และ 4) ศีลเจิมคนไข้ จะใช้น้ำมันเจิมที่หน้าผากและฝ่ามือของคนไข้ เพื่อสื่อความหมายถึง การได้รับความเมตตาจากพระเจ้าที่ จะช่วยให้ความเจ็บปวดบรรเทา และยังมีหมายถึงการได้ชำระบาป ตลอดจนการช่วยให้มีสติเพื่อสามารถต่อสู้กับปีศาจหรือความชั่วร้ายได้ในที่สุด

สำหรับผลการศึกษาจากวิทยานิพนธ์ดังกล่าว ผู้วิจัยจะนำมาใช้ในการอภิปรายร่วมกับผลการศึกษาในบทสุดท้าย ทั้งนี้เพื่อให้เห็นบทบาทของน้ำในวัฒนธรรมหลวงที่มีอิทธิพลต่อการใช้น้ำในประเพณีและพิธีกรรมในวัฒนธรรมย่อยได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2. ความคิดเรื่องน้ำในพระพุทธศาสนาเถรวาท (พระศุภชัย สุภโท (เข้าทอง), 2547)

งานวิจัยนี้เป็นวิทยานิพนธ์ของหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามงกุฎราชวิทยาลัย โดย พระศุภชัย สุภโท (เข้าทอง) ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนามีแนวความคิดที่มีต่อน้ำในหลากหลายลักษณะ กล่าวคือ 1) น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพของมนุษย์ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อไม่ให้พระสงฆ์กระทำการที่จะส่งผลต่อคุณภาพของน้ำที่ใช้อุปโภคและบริโภค หรือต้องใช้น้ำโดยประหยัดและไม่ทำให้เสื่อมศรัทธาต่อผู้พบเห็นได้ เช่น ห้ามไม่ให้พระสงฆ์

ขับถ่ายของเสียลงในแม่น้ำลำคลอง ,ห้ามพระสงฆ์เปลือยกายอาบน้ำ และห้ามพระสงฆ์อาบน้ำบ่อย เป็นต้น 2) น้ำเป็นหนึ่งในธาตุสำคัญซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิต มีลักษณะเป็นของเหลวที่ทำหน้าที่ประสานการทำงานกับธาตุอื่นๆ 3) น้ำอยู่ในวิถีชีวิตของมนุษย์ มีธรรมชาติและลักษณะที่สามารถนำมาใช้ในการสอนธรรมให้คนโดยทั่วไปเข้าใจได้ง่าย พระพุทธองค์จึงทรงใช้น้ำในการเปรียบเทียบเพื่อแสดงข้อธรรมต่างๆ ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น เปรียบเทียบห้วงน้ำใหญ่อย่างมหาสมุทรกับกิเลสของมนุษย์ว่า การจะพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ และอวิชชาได้นั้นจะต้องใช้ความมานะบากบั่นเป็นอย่างมาก เหมือนกับผู้ที่ว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรย่อมต้องพบกับสัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำ ซึ่งยากต่อการว่ายน้ำฝ่าไปได้หากไม่มีความเพียร เป็นต้น

อย่างไรก็ดี วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้ใช้วรรณกรรมเรื่อง “นวกวาท” ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มาช่วยอธิบายถึงข้อธรรมอันเนื่องมาจากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกให้เข้าใจได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับการใช้น้ำในพิธีทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการเชื่อมโยงไปสู่ภพภูมิอื่นๆ อีกด้วย เช่น การกรวดน้ำ และการใช้น้ำในการรักษาโรคจากแหล่งน้ำที่เชื่อว่ามีคุณศักดิ์สิทธิ์ หรือการทำน้ำพระพุทธรูปมาใช้ประพรมเพื่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต ซึ่งข้อมูลในลักษณะดังกล่าวนี้แม้จะไม่ได้อธิบายถึงความเป็นมาหรือวิเคราะห์ความเชื่อมโยงกับแนวคิดที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าพิธีดังกล่าวได้ปรากฏขึ้นและยังดำรงอยู่ในความคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทมาอย่างต่อเนื่อง

สำหรับผลการศึกษาจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยจะนำมาใช้ในการอภิปรายร่วมกับการศึกษาในบทที่ 3 ซึ่งว่าด้วยการศึกษาบทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางศาสนา

3. การศึกษาวิเคราะห์มหาสมุทรในฐานะเป็นเครื่องมือสื่อธรรมในพระพุทธศาสนา เถรวาท (สุนทร กลัปปิข. 2552)

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นวิทยานิพนธ์ของหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยสุนทร กลัปปิข ผลการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ใช้มหาสมุทรเป็นเครื่องมือเพื่อสื่อถึงธรรมะใน 4 ลักษณะคือ 1) มหาสมุทรเป็นเครื่องมือสื่อธรรมด้านก่อให้เกิดพัฒนาแนวคิดเชิงบวก 2) มหาสมุทรเป็นเครื่องมือสื่อธรรมที่แสดงให้เห็นทุกขสัง 3) มหาสมุทรเป็นเครื่องมือสื่อธรรมเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งปรากฏใน 3 ลักษณะคือ เปรียบเทียบกับกิเลสของคนเต็มได้ยาก, เปรียบเทียบกับปัญญาของพระสาวก และเปรียบเทียบกับพรคุณบิดามารดา และ 4) มหาสมุทรเป็นเครื่องมือสื่อธรรมในแง่อื่น

ข้อค้นพบที่น่าสนใจของวิทยานิพนธ์เล่มนี้คือ คุณลักษณะตามธรรมชาติของมหาสมุทรช่วยให้การอธิบายธรรมะของพระพุทธเจ้าให้กระจ่างชัด ผู้ฟังสามารถติดตามและเห็นภาพได้อย่างชัดเจน ยกตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระพุทธองค์ได้แสดงธรรมแก่จอมอสูรปหาราถ ซึ่งมีความชื่นชมยินดีในความอัศจรรย์ของมหาสมุทรใน 8 ประการ พระพุทธองค์ตรัสว่าความอัศจรรย์ดังกล่าวเปรียบได้กับ

พระธรรมในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ 1) มหาสมุทรนั้นลึกไปโดยลำดับ ลาดชันไปโดยลำดับ ไม่ตั้งชัน ลงไปทันที เช่นเดียวกับพระธรรมวินัยของพระองค์ว่ามีการศึกษาไปโดยลำดับ มีการบำเพ็ญไปโดยลำดับ ไม่สามารถบรรลุพระอรหันต์ผลขึ้นมาทันที 2) มหาสมุทรมีปกติคงที่ไม่เคยล้นฝั่ง กล่าวคือ แม้น้ำจะมีมากคือ 3 ใน 4 ส่วนของโลก แต่ก็ไม่ท่วมแผ่นดินซึ่งเทียบได้กับการไม่ล่องละเมียดกฏหรือละเมียดสิกขาบทในพระธรรมวินัย 3) มหาสมุทรไม่ยอมให้ซากศพอยู่ร่วม ย่อมชัตซากศพขึ้นฝั่งทันที เปรียบได้กับการที่คนดีย่อมจะไม่เกลือกกลั้วกับสิ่งชั่วร้ายหรืออธรรม หรือการที่พระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลจะรังเกียจและไม่คบหากับผู้ประพฤตินิด ดังเช่นที่พระพุทธองค์จะไม่แสดงพระปาฏิโมกข์ในที่ประชุมหากมีพระสงฆ์ซึ่งมีศีลไม่บริสุทธิ์นั่งรวมอยู่ด้วย เป็นต้น 4) แม่น้ำใหญ่ทุกสายเมื่อไหลก็จะไหลไปรวมลงในมหาสมุทร เปรียบได้กับการบวชในพระพุทธศาสนาที่แม้จะมาจากคนละวรรณะ แต่เมื่อบวชแล้วทุกคนย่อมมีเชื้อสายศากยบุตรเช่นเดียวกัน 5) แม่น้ำสายใดสายหนึ่งในโลกที่ไหลรวมลงสู่มหาสมุทร และสายฝนตกลงจากพายุฟ้าก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้ ในข้อนี้เปรียบได้กับพระนิพพานที่ยังเปิดเพื่อผู้ปฏิบัติได้เข้าถึงอยู่เสมอ 6) มหาสมุทรมีรสเดียวคือ รสเค็ม เปรียบได้กับพระธรรมวินัยที่มีรสเดียวคือ วิมุตติรส 7) มหาสมุทรมีรัตนชาติหลายชนิด เปรียบได้กับพระธรรมของพระพุทธเจ้าที่หัวข้อธรรมอย่างหลากหลาย สามารถเลือกนำมาใช้ในการฝึกปฏิบัติได้ตามต้องการ และ 8) มหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ เทียบได้กับพระธรรมวินัยซึ่งเป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่คือ พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์ เป็นต้น

สำหรับผลการศึกษาจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยจะนำมาใช้ในการอภิปรายร่วมกับการศึกษาบทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางศาสนาในบทต่อไป

4. ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก (สุภค มหาวารการ, 2552)

งานวิจัยนี้เป็นวิทยานิพนธ์ของหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดย สุภค มหาวารการ ความโดดเด่นของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้คือ ความสามารถในการวิเคราะห์จำแนกความเปรียบที่เกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกทั้งหมด 547 เรื่อง ซึ่งพบว่ามียู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ 1) ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง สื่อความหมายถึง พระธรรม กิเลส และสังสารวัฏ โดยพิจารณาจากคำที่หมายถึงน้ำ จากคำ 7 กลุ่ม คือ น้ำ บ่อน้ำ สระโบกขรณี ห้วงน้ำ แม่น้ำ ทะเล และมหาสมุทร 2) ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม จะแสดงผ่านคุณสมบัติของน้ำ เช่น ความเย็น ความสะอาดบริสุทธิ์ และความบริบูรณ์หรือแสดงผ่านความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้าม เช่น ไฟ หรือที่เชื่อมโยงกับน้ำ เช่น ฝน เป็นต้น สำหรับความเปรียบทางอ้อมนี้จะเป็นการสื่อความหมายในระดับลึก ผู้อ่านจะต้องตีความก่อนจึงจะเข้าใจ นอกจากนี้ยังมีข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกว่า มีการเรียงลำดับตามแนวทางของหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ซึ่งประกอบด้วย การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล และ

การบำเพ็ญภาวนา อันเป็นกลวิธีการแสดงธรรมเพื่อโน้มนำไปสู่มรรคาแห่งการนิพพานซึ่งเป็นแนวคิดในอุดมคติของพระพุทธศาสนานั้นเอง

สำหรับผลการศึกษาจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยจะนำกลุ่มคำเกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏทั้งในความเปรียบเทียบทางตรงและทางอ้อมมาใช้เป็นแนวในการศึกษาบทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางศาสนาในบทที่ 3

5. บทความเรื่อง น้ำในพุทธประวัติ (दन्य प्रिषा फेम प्रसिथी, 2550, न. 101-116)

บทความนี้กล่าวถึงปาฏิหาริย์ที่เกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏในพุทธประวัติจากคัมภีร์พระสุตตรและอรรถกถาแปล โดยผู้เขียนได้อธิบายความหมายของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไว้ 6 เหตุการณ์ประกอบด้วย

1) น้ำกับการประสูติ ปรากฏปาฏิหาริย์ที่เกี่ยวกับน้ำคือ มีธารน้ำ 2 สายพุ่งลงมาจากอากาศเพื่อให้พระโพธิสัตว์และพระมารดาได้รับความสดชื่น โดยน้ำในเหตุการณ์นี้สื่อความหมายถึงการเป็นเครื่องบูชาหรือการสักการะแด่พระโพธิสัตว์

2) น้ำกับการตรัสรู้ ปรากฏปาฏิหาริย์ใน 3 เหตุการณ์ คือ 2.1 ถาดลอยทวนน้ำ เกิดขึ้นในตอนที่พระโพธิสัตว์ต้องการทราบว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ จึงได้อธิษฐานการตรัสรู้ธรรมว่าขอให้ถาดอาหารได้ลอยทวนกระแสน้ำหากจะได้เป็นพระพุทธเจ้า และหากไม่ได้เป็นก็ขอให้ถาดลอยตามกระแสน้ำไป น้ำในตอนนี้จะเปรียบได้กับการเป็นเครื่องเสี่ยงทาย 2.2 จีวรของพระโพธิสัตว์ไม่เปียกน้ำ เกิดขึ้นในตอนที่เทวบุตรมารได้เข้ามาขัดขวางการตรัสรู้ด้วยวิธีการต่างๆ และได้บันดาลให้เกิดฝนฟ้าใหญ่ให้ตกลงมาท่วมพระโพธิสัตว์ แต่ไม่ว่าอย่างไรน้ำที่ตกลงมานั้นก็ไม่อาจทำอันตรายพระโพธิสัตว์ได้แม้จีวรก็อาจทำให้เปียกได้เลย น้ำในตอนนี้จะเปรียบได้กับอุปสรรค 2.3 พญานาคมุจลินท์เอาตัวขดเป็นวงเพื่อป้องกันความหนาวแด่พระพุทธรองค์ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ 6 หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา 7 สัปดาห์ ปรากฏว่าในสัปดาห์ที่ 6 นั้นได้มีฝนพรำลงมาตลอดสัปดาห์ จึงเป็นเหตุให้พญานาคเอาตัวขึ้นเป็นขดเพื่อปกป้องพระพุทธเจ้าจากอากาศเย็น น้ำในตอนนี้จะจึงเป็นเหตุให้พญานาคได้กระทำบุญกิริยาวัตถุ 10 ที่เรียกว่า เวชยาวจุมัย หรือ การชวนชวายนในกิจการงานอันเป็นกุศล

3) น้ำกับการแสดงปาฏิหาริย์ ปรากฏในตอนที่พระพุทธองค์ได้แสดงปาฏิหาริย์แก่เหล่าชฎิลในแคว้นมคธ และในยามที่อยู่ในพระสมาธิ โดยเหตุการณ์แรกเกิดขึ้นจากการที่มีฝนตกหนักจนเกิดน้ำท่วมป่าไหลนองไปทางที่ประทับของพระพุทธองค์ เหล่าชฎิลซึ่งขณะนั้นมีท่านอรุเวลกัสสปะเป็นหัวหน้า ได้พากันพายเรือไปยังที่ประทับแล้วพบว่า นอกจากพระพุทธเจ้าจะไม่ถูกน้ำพัดไปแล้วพระองค์ยังทรงห้ามน้ำไม่ให้ไหลผ่านที่ประทับและยังทรงจงกรมอยู่บนพื้นดินที่มีฝุ่นฟุ้งขึ้นมาอีกด้วย จากเหตุการณ์นี้ น้ำเป็นเครื่องหมายของการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าเพื่อปราบพยศของเหล่าชฎิล เหตุการณ์แสดงปาฏิหาริย์ต่อมาจากอำนาจของสมาธิที่เรียกว่า อภิญญา ที่มีอาโปกสิณเป็น

อารมณ์ ด้วยอำนาจสมาธินี้จะทำให้มีสายน้ำพุ่งออกมาจากพระวรกายส่วนต่างๆของพระพุทธองค์ทั้ง ด้านหน้า ด้านหลัง ด้านบน และด้านล่าง น้ำจากอำนาจสมาธินี้จะหมายถึงการฝึกจิตอย่างเข้มงวด

4) น้ำกับการโปรดพระญาติ ปาฏิหาริย์นี้เกิดขึ้นมาจากสาเหตุแห่งการปรองดองและการขัดแย้งกันระหว่างพระญาติด้วยกัน กล่าวคือ ในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จสู่เมืองกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระญาตินั้น หลังจากที่ได้แสดงธรรมจนทำให้เจ้าศากยวงศ์ทั้งหลายเกิดจิตใจที่แน่วแน่ในพระธรรมแล้ว ฝนโบกขรพรรษก็ตกลงมาทำให้เกิดอัศจรรย์ใจต่อผู้ที่ได้เฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่ในที่นั้น เหตุเพราะฝนสีแดงที่ตกลงมานี้ผู้ที่ประสงค์ที่จะเปียกเท่านั้นจึงจะเปียกได้ น้ำที่ปรากฏในตอนนี้นี้จึงหมายถึง การระลึกถึงกันและกันและหมายถึงการปรองดองในหมู่พระญาติอีกด้วย ในขณะที่อีกเหตุการณ์หนึ่งเกิดจากความขัดแย้งกันโดยขณะนั้นได้เกิดความแห้งแล้งจนทำให้เจ้าฝ่ายศากยะ(ฝ่ายพระบิดา) และเจ้าฝ่ายโกถิยะ (ฝ่ายพระมารดา) ยกทัพมารบกันเพื่อจะแย่งชิงน้ำในแม่น้ำโรหิณี พระพุทธเจ้าจึงทรงเสด็จทางอากาศเพื่อไปห้ามพระญาติทั้งสองฝ่ายและได้แสดงธรรมให้ทั้งสองฝ่ายกลับมาปรองดองกันเหมือนเดิม น้ำในตอนนี้นี้จึงมีความหมายถึงเหตุของความขัดแย้งและสันติภาพ

5) น้ำกับการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเมืองเวสาลีตามคำเชิญของกษัตริย์ลิจฉวี ด้วยเพราะขณะนั้นได้เกิดภัย 3 ประการ คือ ทุพภิกขภัย(ฝนแล้ง) อดนุสสภัย(อดมนุษย์เข้าเมือง) และโรคภัยเบียดเบียนเมืองเวสาลีอย่างรุนแรงและเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองเวสาลีก็ได้เกิดเหตุปาฏิหาริย์ช่วยระงับภัยทั้ง 3 ประการ กล่าวคือ เกิดฝนโบกขรพรรษลงมา น้ำได้พัดพาซากศพทั้งปวงลงสู่แม่น้ำคงคา และพระพุทธเจ้าตรัสรัตนสูตรเพื่อกำจัดอุปัทวะเหล่านั้น โดยมีพระอานนที่ได้อ่านพระสูตรนั้นไว้เพื่อจะกล่าวเป็นปริตร แล้วนำบาตรของพระพุทธเจ้ามาใส่น้ำแล้วเดินประพรมไปทั่วเมืองเวสาลี หลังจากนั้นโรคภัยต่างๆ ในเมืองก็สงบลง น้ำในเหตุการณ์นี้จึงหมายถึงเส้นทางการเดินทางเพื่อทำประโยชน์แก่เวไนยสัตว์และเป็นการชำระล้างโรคภัยด้วยน้ำอันเกิดจากพระบารมีของพระพุทธเจ้า

6) น้ำกับการปรินิพพาน ปรากฏเหตุการณ์ในสองลักษณะ คือ เหตุการณ์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงกระหายน้ำแต่ถึงอย่างนั้นก็ได้ไม่ได้เสวยด้วยเหตุเพราะน้ำที่มีอยู่นั้นไม่สะอาดพอพระอานนที่จึงไม่ยอมตักถวาย ทำให้พระองค์ต้องร้องขอจากพระอานนที่จนถึงครั้งที่ 3 จึงได้เสวย พระพุทธเจ้ากล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่าเป็นเพราะผลกรรมที่เคยห้ามไม่ให้แม่โคตม้าน้ำในชาติภพก่อน น้ำในเหตุการณ์นี้มีเป็นสาเหตุแห่งการแสดงธรรม ส่วนเหตุการณ์เกี่ยวกับน้ำกับการปรินิพพานอีกเหตุการณ์หนึ่งคือปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นระหว่างที่มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยหลังจากที่พระสรีระถูกเพลิงไหม้หมดแล้ว ก็ได้มีท่อน้ำไหลออกมาจากอากาศและออกมาจากต้นสาละที่ยืนต้นอยู่ในที่นั้นเพื่อดับจิตกาธารของพระพุทธเจ้า และปาฏิหาริย์ของน้ำในตอนนี้นี้ก็มีความหมายเช่นเดียวกับในตอนประสูติ คือ เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า

สำหรับข้อความรู้ที่ได้จากบทความนี้ผู้วิจัยจะนำไปใช้เป็นการรอบในการเลือกวิเคราะห์เนื้อหาที่เกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกต่อไปในบทที่ 3

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคติชนวิทยา 3 มิติ

1. การสื่อสารระหว่างมิติเปรียบเทียบตะวันออกและตะวันตก : การศึกษาพิธีกรรมพ่อนผีบ้านดอกบัวและนิทราพยากรณ์ของเอ็ดการ์ เคย์ซี (ณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์, 2562)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบและคุณลักษณะของการสื่อสารตลอดจนเปรียบเทียบการสื่อสารระหว่างมิติในพิธีกรรมพ่อนผีบ้านดอกบัวกับการอ่านข้อมูลของเอ็ดการ์ เคย์ซี แนวคิดที่ใช้ในการศึกษาคือ องค์ประกอบของการสื่อสารและการสื่อสารข้ามมิติซึ่งประยุกต์มาจากแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติของกึ่งแก้ว อรรถจักร ผลการศึกษาพบว่า การสื่อสารระหว่างมิติของทั้งสองวัฒนธรรมมีลักษณะร่วมกันและต่างกัน คือ องค์ประกอบที่มีความแตกต่างคือ ลักษณะเฉพาะของแหล่งข้อมูล การจัดหมวดหมู่ข้อมูล การถ่ายทอดเนื้อหา วิธีการสื่อสาร ช่องทางการสื่อสาร จำนวนช่องทางการสื่อสาร เพศของช่องทางการสื่อสาร และการได้รับความบันเทิงจากพิธีกรรม องค์ประกอบที่มีร่วมกันคือ ผู้ส่งสารเป็นแหล่งข้อมูลมิติเหนือโลก มีการใช้ภาษาแบบเฉพาะ ช่องทางการสื่อสารมักมีสัมผัสพิเศษและมีการปฏิบัติเฉพาะ ผู้รับสารเป็นผู้ต้องการทราบคำตอบปัญหาในชีวิตและต้องการข้อมูลในการตัดสินใจ

2. ท้าวเวสสุวรรณ: บทบาทด้านการสั่งสอนในการปริวรรตทางจิตวิญญาณมนุษย์ (ปริวรรต ศิระเกียรติสกุล, 2562)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับท้าวเวสสุวรรณที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู 2) ศึกษาความคิดเกี่ยวกับท้าวเวสสุวรรณในบริบทสังคมวัฒนธรรมไทย และ 3) ศึกษาบทบาทของท้าวเวสสุวรรณด้านการสั่งสอนการปริวรรตทางจิตวิญญาณมนุษย์ ผลการศึกษาบทบาทที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาพบว่า ท้าวเวสสุวรรณมีบทบาทใน 3 ลักษณะคือ เป็นผู้ดูแลคุ้มครองศาสนา เป็นหนึ่งในสี่ของจตุโลกบาล และเป็นผู้สั่งสอนช่วยเหลือ ผลการศึกษาท้าวเวสสุวรรณในด้านสังคมวัฒนธรรม พบว่า ในด้านรูปลักษณ์ของท้าวเวสสุวรรณจะปรากฏใน 3 ลักษณะคือ เทพ ยักษ์ และมนุษย์ ในด้านบทบาทหน้าที่ที่มีต่อมนุษย์ปรากฏ 5 ลักษณะ คือ การสร้างแรงบันดาลใจ การให้ของขวัญ การสั่งสอน การสร้างความตระหนักในบุญบาป และการปลุกฝังมโนธรรม ส่วนผลการศึกษาบทบาทด้านการสั่งสอนทางจิตวิญญาณ พบว่า ท้าวเวสสุวรรณมีบทบาทเช่นเดียวกันเมณฑอร์ทางจิตวิญญาณ กล่าวคือ สั่งสอนมนุษย์ให้ค่อยๆ ไต่ระดับจิตใจไปสู่สภาวะสูงสุด

3. ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว : ความสัมพันธ์ระหว่างกะเหรี่ยงกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (อุบลนภา อินพลอย, 2561)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีความมุ่งหมายในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกะเหรี่ยงกับสิ่งเหนือธรรมชาติผ่านประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว โดยใช้แนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติ ผลการศึกษาพบว่า ในมิติปัจเจกบุคคล เจ้าพิธีจะมีการสืบทอดผ่านสายเลือดและเพศที่กำหนดชัด การเข้าร่วมพิธีจะช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจต่อผู้เข้าร่วมและผู้ประกอบพิธีกรรมซึ่งส่งผลต่อการทำงานทางเกษตรกรรมด้วย ในมิติแห่งสังคมวัฒนธรรม พบว่า ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวกะเหรี่ยงเกิดขึ้นทั้ง 12 เดือน เป็นผลทำให้เกิดความสามัคคีและช่วยสร้างอัตลักษณ์ให้กับกลุ่มชนและในมิติเหนือโลก พบว่าชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติทางการเกษตร มักจะประกอบพิธีกรรมเพื่อเซ่นสรวงโดยใช้สื่อสัญลักษณ์แทนการขออนุญาตและความเคารพ

4. พิธีกรรมการเลี้ยงปู่ของชาวอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก (ทรงพล อินททำ, 2560)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาพิธีกรรมการเลี้ยงปู่ของชาวอำเภอนครไทย จ.พิษณุโลก ผ่านมุมมองคติชนวิทยา 3 มิติของกิ่งแก้ว อุตถากร ผลการศึกษาพบว่า ในมิติปัจเจกบุคคลซึ่งประกอบด้วยนางทรงและผู้เข้าร่วมพิธีนั้น นางทรงปู่จะมีการสืบทอดผ่านสายตระกูลและการมีลักษณะพิเศษบางประการ ทั้งนี้ผู้ทำหน้าที่นางทรงจะต้องผ่านพิธีเปลี่ยนสภาวะเพื่อให้ตระหนักถึงบทบาทของตนในฐานะนางทรงปู่เสียก่อน และการเข้าร่วมพิธีกรรมยังมีส่วนในการลดความกังวลและเพิ่มความมั่นใจให้กับผู้ที่เข้าร่วมพิธีอีกด้วย ในมิติสังคมวัฒนธรรม พบว่าช่วยสร้างอัตลักษณ์และความสามัคคีให้คนในสังคมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ในมิติเหนือโลก พบว่า องค์ปู่จำนวน 23 องค์นั้นแสดงอำนาจเหนือธรรมชาติต่อสังคมและต่อปัจเจกบุคคล โดยเชื่อมโยงกับพิธีเลี้ยงปู่ประจำปีและการยกให้พื้นที่ของศาลปู่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

5. การแต่งงานข้ามมิติ: การศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวในการบูรณภาพ (วรพจน์ จิราพงษ์, 2560)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับคติชน 3 มิติมาวิเคราะห์การแต่งงานที่ปรากฏในเทพปกรณัม คัมภีร์พระพุทธศาสนา นิทานพื้นบ้าน และเอกสารทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่า การแต่งงานข้ามมิติปรากฏใน 4 ลักษณะ คือ มิติระหว่างชาติพันธุ์ มิติระหว่างชนชั้น มิติระหว่างราชวงศ์ และมิติระหว่างเผ่าพันธุ์ นอกจากนี้ยังพบว่าการแต่งงานข้ามมิติมีทั้งการบูรณภาพที่ประสบความสำเร็จและความล้มเหลว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการแต่งงานข้ามมิติมีความหลากหลายและไม่ใช่เรื่องใหม่ในสังคมไทย การจะประสบความสำเร็จในการแต่งงานจะต้องการยอมรับความแตกต่างระหว่างกันจึงจะประสบความสำเร็จ

6. ทอง : ความหมายและคุณค่าในวัฒนธรรมไทย (สุวรรณี ทองรอด, 2558)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานวิจัยที่ใช้แนวการศึกษาคติชนวิทยา 3 มิติ มาใช้วิเคราะห์ความหมายและคุณค่าของ “ทองคำ” ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ผลการศึกษาพบว่าทองคำนอกจากจะมีคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจแล้ว ยังมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประเพณีและวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่

เกิดจนตาย ที่สำคัญคือการสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของคนในสังคมไทยที่ยกย่องผู้มีฐานะ นอกจากนี้ทองยังเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความลุ่มหลงในความงามภายนอก ในขณะที่ความเชื่อมโยงกับมิติเหนือโลกในฐานะ “ทิพย์วัตถุ” ทองมีความหมายสื่อถึงความดั่งงามภายใน การบำเพ็ญบารมี และความหลุดพ้น

7. มุมมองทางคติชนวิทยาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ความศรัทธาต่อพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ (ภาคภูมิ สุขเจริญ, 2558)

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวที่สัมพันธ์กับพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ผ่านมุมมองคติชนใน 3 มิติ ได้แก่ มิติปัจเจกบุคคล มิติทางสังคม และวัฒนธรรม และมิติเหนือโลก ผลการศึกษาพบว่า ความโดดเด่นทางบุคลิกภาพที่เป็นทวิภาวะของพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ คือ เป็นผู้มีความกล้าหาญในขณะเดียวกันก็เป็นผู้เมตตาทำให้มหาชนเกิดความศรัทธาต่อพระองค์ในฐานะปัจเจกบุคคล ในด้านสังคมวัฒนธรรมพบว่า มีคติชนคติเกี่ยวกับพระองค์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในวงกว้างถึง 11 ประเภท และมุมมองเหนือโลกพบว่ามีการเชื่อมโยงพระองค์กับโลกศักดิ์สิทธิ์ใน 3 ลักษณะ คือ ในฐานะพระสยามเทวาธิราช ในฐานะอวตารของพระนารายณ์ และในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนให้ความเคารพ

8. กว้างกว่าโลก เหนือจักรวาล ขอบข่ายอันไพศาลของวิชาคติชนวิทยา (อรอุษา สุวรรณประเทศ, 2555)

บทความวิชาการเรื่องนี้ได้อธิบายที่มาและขอบเขตของคำว่าคติชนวิทยา 3 มิติ ไว้ว่าเป็นมุมมองการศึกษาคติชนวิทยาตามแนวทางของศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิงแก้ว อัดถากร ที่นำเอาคำว่า มิติ (Dimension) มาใช้อธิบายขอบเขต (Scope) ของการศึกษาค้นคว้าในเชิงคติชนวิทยา เป็นการจัดเนื้อหาของคติชนเข้ากรอบใหม่ ที่ครอบคลุมการศึกษาทั้งปัจเจกบุคคล โลกวิสัย และการทะลุสู่วิสัยเหนือโลก (อรอุษา สุวรรณประเทศ, 2555, น. 27) ทั้งนี้ สามารถขยายความได้ว่า คติชนวิทยา 3 มิตินั้น ประกอบไปด้วย 1) มิติแห่งปัจเจกบุคคล เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจมนุษย์ทั้งในด้านกายภาพและในด้านจิตวิทยา 2) มิติแห่งสังคมและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงบทบาทของข้อมูลคติชนที่มีส่วนในการหล่อหลอมให้บุคคลเป็นไปตามความคาดหวังหรือปฏิบัติตนไปในทิศทางเดียวกับสังคม และ 3) มิติแห่งเทพกรรมหรือมิติเหนือโลก เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อทำความเข้าใจการเชื่อมโยงไปสู่ความลึกลับทางจิตซึ่งอยู่เหนือขอบเขตความนึกคิดหรือการอธิบายผ่านวัตถุหรือกายภาพ

9. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ (อรอุษา สุวรรณประเทศ, 2552)

หนังสือเล่มนี้มาจากผลการศึกษาวิทยานิพนธ์อรอุษา สุวรรณประเทศ ผลการศึกษาพบว่า ในมิติแห่งปัจเจกบุคคลสมเด็จพระนเรศวรทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้เป็น “มหาบุรุษ”

ทรงมีความฉลาดลุ่มลึกและอำนาจพิเศษในบุคลิกภาพของพระองค์เป็นที่ประจักษ์ทั่วไปและถือกันว่าเป็นสิ่งเหนือธรรมดา ในมิติแห่งสังคมวัฒนธรรม ในสมัยของพระองค์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชคือผู้กอบกู้อิสรภาพและฟื้นคืนความเป็นชาติสยามทั้งในเชิงอธิปไตย วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และเสถียรภาพทางสังคม ในมิติเหนือโลก สมเด็จพระนเรศวรได้รับการเชื่อมโยงกับเทพเจ้า โดยในทัศนะของชาวสยามมีความเชื่อว่า พระองค์คืออวตารย่อยของพระศิวะมหาเทพ และได้ทรงประกอบพระราชภารกิจในฐานะเป็นนักรบดุจดั่งพระนารายณ์ทรงปราบมาร

สำหรับแนวคิดและวิธีการศึกษาข้อมูลคติชนคติโดยใช้มุมมองทางคติชนวิทยาทั้ง 3 มิติดังกล่าว ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทย ในครั้งนี้

บทที่ 3

บทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางศาสนา

ประเพณีและพิธีกรรมที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่สืบเนื่องหรือมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับพิธีกรรมทางศาสนา ฉะนั้นเพื่อให้เข้าใจถึงรากฐานทางความคิดเกี่ยวกับบทบาทของ “น้ำ” ในวัฒนธรรมไทย จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนา ก่อน สำหรับศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิดทางวัฒนธรรมของคนไทยจนสามารถกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมหลวง (The Great tradition) ซึ่งส่งผลต่อวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของกลุ่มชนในวัฒนธรรมย่อย (The Little tradition) ก็คือ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังทัศนะของศาสตราจารย์พิเศษ ดร. กิ่งแก้ว อัครถาวร (2558, น. 111) ที่ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมหลวงซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยว่า

“...The Great Tradition ของคนไทยก็คือพระพุทธศาสนา รองลงมาคือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทั้งสองศาสนาเป็นอิทธิพลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของคนไทย ส่วน The Little Tradition หรือวัฒนธรรมเล็ก-วัฒนธรรมย่อย ซึ่งเชื่อมโยงกับอาชีพเกษตรกรรมกับครอบครัวและบรรพชน ตลอดจนวิถีชีวิตทั้งหมดทั้งหมด ในแต่ละกรอบของกิจกรรมในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตนั้น ก็เป็นสิ่งที่ผนวกหรือผสมผสานเข้ามา...”

สำหรับการศึกษาบทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางศาสนาในบทนี้ ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาจากคัมภีร์ที่สำคัญในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยแบ่งการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

1. บทบาทของน้ำจากคัมภีร์ในพุทธศาสนา
 - 1.1 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
 - 1.2 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในไตรภูมิภค
2. บทบาทของน้ำจากคัมภีร์ในศาสนาฮินดู
 - 2.1 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระเวท
 - 2.2 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในอุปนิษัต

1. บทบาทของน้ำจากคัมภีร์ในพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดคัมภีร์หนึ่งในพระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นเอกสารที่ได้มีการรวบรวมและจัดหมวดหมู่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ แม้ข้อบัญญัติและธรรมในหมวดต่างๆ จะได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่คำสอนตลอดจนข้อปฏิบัติต่างๆ ก็ได้รับการตรวจสอบและรับรองความถูกต้องโดยพระเถระผู้มีความเชี่ยวชาญมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพ¹ ทำให้พุทธสาวกและผู้ที่มีใจศึกษาพระพุทธศาสนาสามารถนำหลักคิดและหลักการปฏิบัติตนในพระไตรปิฎกมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตไปสู่ความสงบสันติหรือเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างถูกต้อง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงพระไตรปิฎกว่า “เป็นคัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์ (และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา) 3 ชุด” หรือ “ประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด” กล่าวคือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก (2551, น. 109-111) โดยสาระสำคัญของทั้ง 3 หมวดดังกล่าวนี้มีลักษณะแตกต่างกันสรุปได้ดังนี้

1. พระวินัยปิฎก คือประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ตลอดจนธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่างๆ ของพระภิกษุและพระภิกษุณี ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญ 5 คัมภีร์ คือ 1) อาทิกัมมิกะ หรือ ปาราชิก ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติหนักของฝ่ายภิกษุสงฆ์ ตั้งแต่ปาราชิกถึงอนิยต 2) ปาจิตตีย์ ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา ตั้งแต่นิสสัคคียปาจิตตีย์ถึงเสขิยะ และรวมไปถึงภิกษุณีวัฏจักร์ทั้งหมด 3) มหาวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนต้น 10 ชั้นธกะ 4) จุลวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนปลาย 12 ชั้นธกะ และ 5) ปรีวาร คัมภีร์ประกอบหรือคู่มือสำหรับทวนความรู้พระวินัย เรียกคัมภีร์ทั้ง 5 อย่างย่อรวมกันว่า อา ปา ม จุ ป

2. พระสุตตันตปิฎก คือประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่างๆ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสให้เหมาะแก่บุคคลและโอกาส นอกจากนี้ยังมีบทประพันธ์และเรื่องเล่าที่มีอยู่แต่เดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 5 นิกาย คือ 1) ทีฆนิกาย เป็นชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาว 34 สูตร 2) มัชฌิมนิกาย เป็นชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาวปานกลาง 152 สูตร 3) สังยุตตนิกาย เป็นชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเป็นกลุ่มๆ เรียกว่า สังยุตต์หนึ่งๆ ตามเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน หรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง จำนวน 56 สังยุตต์ รวม 7,762 สูตร 4) อังคุตตรนิกาย เป็นชุมนุมที่จัดเข้าเป็นหมวดๆ ที่เรียกว่า นิบาต จำนวนทั้งสิ้น 11 นิบาต รวม 9,557 สูตร และ 5) ขุททกนิกาย เป็นชุมนุม

¹ รายละเอียดศึกษาได้จาก พระเมธีรัตนดิลก. (2535). ประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกภาษาบาลี. ใน พระมหาสมชัย กุศลจิตโต (บรรณาธิการ), พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ (หน้า 1-22). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสูตรคาถาภาซิต และเรื่องราวเบ็ดเตล็ดที่จัดเข้าในสื่อกายแรกไม่ได้ มี 15 คัมภีร์ สำหรับการเรียกย่อของนิกายทั้ง 5 หมวดนี้ เรียกว่า ที ม ส อ ชู

3. พระอภิธรรมปิฎก หรือประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ประกอบด้วย 7 คัมภีร์ คือ 1) สังคณี หรือ รัมมสังคณี เป็นการอธิบายธรรมที่รวมเข้าเป็นหมวดหมู่แล้วอธิบายทีละประเภท 2) วิภังค์ เป็นการยกหมวดธรรมสำคัญๆ ขึ้นเป็นหัวข้อแล้วจึงแยกวินิจฉัยอธิบายโดยละเอียด 3) ธาตุกถา คือ สงเคราะห์ข้อธรรมต่างๆ เข้าในชั้นอายตนะธาตุ 4) ปุคคลบัญญัติ คือ การบัญญัติบุคคลประเภทต่างๆ ตามคุณธรรมที่มี 5) กถาวัตถุ คือการวินิจฉัยทัศนะของนิกายต่างๆ สมัยสังคายนาครั้งที่ 3 6) ยมก คือการยกหัวข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีถามตอบ โดยตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ๆ 7) ปฎิฐาน หรือ มหาปกรณ์ เป็นการอธิบายปัจจัย 24 แสดงสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันแห่งธรรมโยพิสสาร เรียกคัมภีร์ทั้ง 7 อย่างย่อว่า ส วิ ธา ปุ ก ย ป

1.1 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก

การศึกษาน้ำในพระไตรปิฎกในครั้งนี้ มุ่งศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์หมวดสุดตันตปิฎก ด้วยเหตุเพราะเป็นประมวลพุทธพจน์ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลและสถานที่หรือเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยพุทธกาล ซึ่งฉายภาพของ “น้ำ” ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ความเชื่อ และแนวปฏิบัติต่างๆ ที่ส่งผลต่อการใช้น้ำในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทยได้มากกว่าการศึกษาพระไตรปิฎกในหมวดอื่นๆ โดยสุดตันตปิฎกที่ศึกษาครั้งนี้ เลือกศึกษาวิเคราะห์จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสยามรัฐ ซึ่งมีตัวบทอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น 25 เล่ม ต่อไปนี้

- เล่มที่ 1 ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค
- เล่มที่ 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค
- เล่มที่ 3 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค
- เล่มที่ 4 มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก
- เล่มที่ 5 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก
- เล่มที่ 6 มัชฌิมนิกาย อุปริปณาสก
- เล่มที่ 7 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
- เล่มที่ 8 สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
- เล่มที่ 9 สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค
- เล่มที่ 10 สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
- เล่มที่ 11 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
- เล่มที่ 12 อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต
- เล่มที่ 13 อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต

- เล่มที่ 14 อังคุดตรนิกาย ปัญจก-ฉักกนิบาต
 เล่มที่ 15 อังคุดตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต
 เล่มที่ 16 อังคุดตรนิกาย ทสกนิบาต-เอกาทสกนิบาต
 เล่มที่ 17 ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ-ธัมมบท-อุทาน-อิตถวุดตก-สุดตนิบาต
 เล่มที่ 18 ขุททกนิกาย วิมาน-เปตวัตถุ เถร-เถรีคาถา
 เล่มที่ 19 ขุททกนิกาย ชาตก ภาค 1
 เล่มที่ 20 ขุททกนิกาย ชาตก ภาค 2
 เล่มที่ 21 ขุททกนิกาย มหานิทเทศ
 เล่มที่ 22 ขุททกนิกาย จุฬนิทเทศ
 เล่มที่ 23 ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
 เล่มที่ 24 ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1
 เล่มที่ 25 ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 พุทธวงศ์-จริยาปิฎก

จากการศึกษาชุดต้นตปิฎกภาษาไทยทั้ง 25 เล่ม พบว่า ปรากฏบทบาทของน้ำใน 3 ลักษณะ คือ น้ำในบทบาทของการสร้างชีวิต น้ำในบทบาทการทำลายชีวิต และน้ำในบทบาทของการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าและผู้มีฌานแก่กล้า ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1.1 บทบาทของน้ำในการให้คุณ

ในการศึกษาบทบาทของน้ำในการให้คุณนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคำบ่งชี้ที่ให้ความหมายโดยตรงและคำที่กล่าวถึงคุณลักษณะและประเภทของน้ำจากคำที่ปรากฏในชุดต้นตปิฎก เช่น น้ำ อาโป ธาตุน้ำ กองน้ำ ฝน ตีมน้ำ อาบน้ำ สะสมน้ำ สระโบกขรณี สระน้ำ แม่น้ำคองคา สมุทรมหาสมุทร ทะเล ฯลฯ โดยบทบาทในการให้คุณประกอบด้วยลักษณะ 3 ประการ คือ

1.1.1.1 น้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต

ในร่างกายของมนุษย์นั้นประกอบด้วยธาตุสำคัญ 4 ธาตุ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือที่เรียกรวมกันว่า “รูปขันธ์” ในชุดต้นตปิฎกได้กล่าวถึงว่าน้ำเป็นองค์ประกอบของร่างกายไว้ในหลายตอน เช่น ในธาตุบรรพ พระพุทธองค์ได้สอนให้เหล่าภิกษุได้พิจารณาให้เห็นภายในกายไว้ดังนี้

[137] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกติ โดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในภายในนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม คนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาด ฆ่าแม่โคแล้วแบ่งออกเป็นส่วนๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่ 4 แพร่งฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมพิจารณาเห็นภายในนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกติ โดย

ความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ดังพรรณนามา
ฉะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้
อย่างนี้ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่

(ม.มฺว.(ไทย). 4/137/75)

1.1.1.2 น้ำเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตเพราะต้องใช้ในการบริโภค

และอุปโภค

น้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในแต่ละวันมนุษย์
ใช้น้ำทั้งในการอุปโภคและบริโภค ฉะนั้นการมีน้ำเพียงพอหรือมีฝนตกตามฤดูกาลย่อมหมายถึงความ
มั่นคงในชีวิตของมนุษย์นั่นเอง และเพื่อให้เกิดความมั่นใจจึงต้องหาผู้ที่มีวิชาความรู้หรือมีमानที่แก่
กล้ามาช่วยทำนายให้ ซึ่งพระพุทธรองค์ไม่เห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์แก่พระภิกษุสงฆ์จึงได้ประกาศห้ามไว้
ดังข้อมหาศีลที่ว่า

[118] 5.ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพ โดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เช่น
อย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยัง
เลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เห็นปานนี้ คือ พยากรณ์ว่าจักมีฝนดี จักมี
ฝนแล้ง จักมีภิกษาหาได้ง่าย จักมีภิกษาหาได้ยาก จักมีความเกษม จักมีภัย จัก
เกิดโรค จักมีความสำราญหาโรคมิได้ หรือนับคะแนนค่านวณ นับประมวลแต่ง
กาพย์ โลกาศาสตร์ แม้ข้อนี้ก็เป็ศีลของเธอประการหนึ่ง

(ที.สี.(ไทย).1/118/66)

นอกจากใช้น้ำในการดื่มหรือเพื่อชำระล้างสิ่งต่างๆ ใน
ชีวิตประจำวันแล้ว ในสุตตันตปิฎกยังได้กล่าวอานิสงส์ในการถวายน้ำในการทำบุญอีกด้วย โดย
ลักษณะของน้ำที่เมื่อถวายแล้วจะได้อานิสงส์นั้นต้องเกิดจากความยินดีของผู้ให้ก่อน ซึ่งรายละเอียดมี
ดังต่อไปนี้

มธิปนทิกเถราปทานที่ 7 (97) ว่าด้วยผลแห่งการถวายน้ำดื่ม

[99] ความยินดีเป็นอันมากได้มีแก่เรา เพราะได้เห็นพระผู้มีพระภาค
พระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ปะเสริฐกว่าบรรดาฤๅษี ผู้สมควรรับเครื่องบูชา ผู้ดับแล้ว
เป็นมหานาค ผู้องอาจตั้งม้าอาชาไนย ผู้รุ่งโรจน์เหมือนดาวประกายพรึกอันหมู่
เทวดานมัสการอยู่ในป่าชฎุสงัดเสียงไม่อากุล ญาณเกิดขึ้นแล้ว ในขณะนั้นเรา
ได้ถวายน้ำดื่มแต่พระศาสดาผู้เสด็จออกจากสมาธิ เรามีใจพอใจถวายบังคม
พระบาทของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ด้วยเศียรเกล้า แล้วบ่ายหน้า

กลับไปทางทิศประจิม ในกาลปีที่ 34 แต่กลับนี้ เราได้เป็นพระราชอาชญากรรมว่า
 สุกตสนะ ในกาลนั้น **น้ำผึ้ง** ออกจากรากไม้ไหลลงในโภชนาหารของเรา ผง
 น้ำผึ้งตกลง นี้เป็นผลแห่งบุรพกรรมในกาลปีที่ 94 แต่กลับนี้ เราได้ถวาย**น้ำผึ้ง** ไต
 ในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้นเราไม่รู้จักทุกคติเลยนี้เป็นผลแห่งการถวาย**น้ำผึ้ง** ในกาล
 ที่ 34 แต่กลับนี้ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ 4 พระองค์ มีพระนามว่า สุกตสนะ ทรง
 สมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ มีพลมาก คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภทา 4
 วิโมกข์ 8 และอภิญา 6 เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จ
 แล้วดังนี้

(ช.อป(ไทย) 24/99/151)

อุทกปุชกเถราปทานที่ 6 (106) ว่าด้วยผลแห่งการถวายน้ำว่า

[108] ข้าพระองค์ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้ามีพระฉวีวรรณดังทอง ผู้รุ่งเรือง
 ดังกองไฟเหมือนพระอาทิตย์ เป็นที่รองรับเครื่องบูชา เสด็จไปในอากาศ จึงเอา
 มือทั้งสอง**กอบน้ำ** แล้วโยนขึ้นไปในอากาศ พระพุทธเจ้ามหาวิระมีพระกรุณาให้
 ข้าพระองค์ ทรงรับไว้ พระศาสดามีพระนามว่าประทุมุตระ ประทับยืนอยู่ใน
 อากาศทรงทราบความดำริของข้าพระองค์ จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ด้วย
 การ**ถวายน้ำ** นี้และด้วยเกิดปีติ เขาจะไม่เข้าถึงทุกคติเลยในแสนกลับ ข้าแต่
 พระองค์ผู้เป็นจอมสัตว์ เชษฐบุรุษของโลก ผู้ปราศด้วยกรรมนั้น ข้าพระองค์
 ละความแพ้และความชนะแล้ว บรรลุถึงฐานะอันไม่หวั่นไหว ในกาลปีที่ 6500
 แต่กลับนี้ ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิ 3 พระองค์ มีพระนามว่าสหัสสราษ เป็นจอม
 ขนปกครองแผ่นดิน มี**สมุทสาคร** 4 เป็นที่สุด คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภทา
 4 วิโมกข์ 8 และอภิญา 6 ข้าพระองค์ทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนา
 ข้าพระองค์ได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้

(ช.อป. (ไทย) 24/158/108)

คันโธทกียเถราปทานที่ 4 (124) ว่าด้วยผลแห่งการประพรม**น้ำหอม**

[126] เรานั่งอยู่ในปราสาทอันประเสริฐ ได้เห็นพระชินเจ้าพระนามว่า
 วิปัสสิงามตั้งไม้รอกฟ้าผู้เป็นสหัพพัญญู เป็นผู้นำอันอุดม พระองค์ผู้นำของโลก
 เสด็จดำเนินในที่ไม้ไกลปราสาท รัศมีของพระองค์สว่างไสว ในเมื่อพระอาทิตย์
 อัสตงค์แล้ว เราประคอง**น้ำหอม** ประพรม(บูชา) พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด
 ด้วยจิตอันเลื่อมใสนั้น เราทำกาลกิริยา ณ ที่นั้น ในกาลปีที่ 91 แต่กลับนี้ เราได้
 ประพรม**น้ำหอม** ไต ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา ใน

กัลป์ที่ 31 แต่กัลป์นี้ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิจอมกษัตริย์ พระนามว่าสุคนธ์ ทรง
สมบูรณด้วยแก้ว 7 ประการ มีพลมาก คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิตา 4 วิโมกข์
8 และอภิญา 6 เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้วดังนี้
(ขุ.อป. (ไทย) 24/175/126)

1.1.1.3 น้ำเป็นที่อาศัยของสัตว์และมนุษย์

ในสุดตันตปิฎกได้กล่าวถึงสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในน้ำนอกจากจะเป็นพวกสัตว์น้ำที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น เต่า ปู และปลาแล้วยังมีนาคและอสูรได้พำนักอาศัยอยู่ในน้ำด้วยเช่นกัน ดังปรากฏเรื่องราวในมหาสมยสูตรซึ่งว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดาว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่ามหาวันเขตกรุงกบิลพัสดุ์ ครั้นวันสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ประมาณ 500 รูป ปรากฏว่ามีเทวดาจำนวนมากจาก 10 โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระพุทธองค์และเพื่อเยี่ยมชมเหล่าพระภิกษุสงฆ์ โดยเทวดาที่มาในครั้งนี้นำประกอบด้วย เทพชั้นสุทธาวาส 4 องค์, ยักษ์ที่เป็นภุมมเทวดาในกรุงกบิลพัสดุ์ 7,000 ตน, ยักษ์ที่ภูเขาคิณคา 6,000 ตน, ยักษ์ที่ภูเขาสาคีรี 3,000 ตน, ยักษ์ที่ภูเขาสยามิต 500 ตน นอกจากนี้ยังมีกุมภีร์ยักษ์ผู้รักษากรุงราชคฤห์, ท้าวธตรัฐผู้ปกครองทิศตะวันออก, ท้าววิรุฬหกผู้ปกครองทิศใต้, ท้าววิรูปักษ์ปกครองทิศตะวันตก, ท้าวกุเวรปกครองทิศเหนือ, พวกผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราชทั้งสี่, สุพรหม, ปรมัตตพรหม, ท้าวมหาพรหมทั้ง 1,000 องค์, เหล่าคนธรรพ, นาค, ครุฑ, พญาช้าง, อสูร และมาร ฯลฯ สำหรับข้อความที่กล่าวถึงที่อยู่ของนาคและอสูรมีดังต่อไปนี้

[243] ...อนึ่งเหล่านาคที่อยู่ในสระชื่อ นกสะบ่าง

อยู่ในเมืองเวสาลีบ้าง พร้อมด้วยพวกนาคบริษัทเหล่าตัจฉกะ
กัมพลนาค และอัสตรนาคก็มา นาคผู้อยู่ในท่า ชื่อปายาคะ กับ
ญาติ ก็มา นาคผู้อยู่ในแม่น้ำยมุนา เกิดในกสุลตรัฐผู้มียศ ก็มา...
และนาคที่เกิดในตระกูลธตรัฐผู้มียศก็มา...

[244] ...พวกอสูรอาศัยสมุทรอยู่ อันท้าววชิรหัตถ์รบ

เป็นพี่น้องของท้าวवासพ มีฤทธิ์ มียศ เหล่านี้คือพวก กาลกัญชอสูร

(ที.ม.(ไทย). /243/194)

1.1.1.4 น้ำช่วยทรงแผ่นดินให้ตั้งอยู่อย่างปลอดภัย

น้ำเป็นฐานให้แผ่นดินตั้งอยู่ด้วยความมั่นคง หากเมื่อใดที่มีลมใหญ่พัด ก็จะทำให้น้ำสั่นไหว และเมื่อน้ำสั่นไหวก็จะทำให้เกิดแผ่นดินไหวตามไปด้วย ดังปรากฏในตอนที่พระพุทธองค์ได้ตอบคำถามของอานนตถึงเหตุที่จะทำให้เกิดแผ่นดินไหว 8 ประการ ดังนี้

[98] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอานนท์ เหตุ 8 ประการ ปัจจัย 8 ประการเหล่านี้แล เพื่อให้แผ่นดินไหวใหญ่ปรากฏ 8 ประการเป็นไฉนฯ

ดูกรอานนท์ มหาปฏิทินี้ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ สมัยที่ลมใหญ่พัด เมื่อลมใหญ่พัดอยู่ย่อมยั่งน้ำให้หวั่นไหว น้ำหวั่นไหวแล้ว ย่อมยั่งแผ่นดินให้ไหว อันนี้เป็นเหตุเป็นเหตุปัจจัยข้อที่หนึ่ง เพื่อให้แผ่นดินไหวใหญ่ปรากฏ ฯให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง

อีกประการหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ มีความชำนาญในทางจิต หรือเวทดาผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก เขาเจริญปฏิสนธิสัญญาเพียงเล็กน้อย เจริญอาบัสัญญาอย่างแรงกล้า เขาย่อมยั่งแผ่นดินนี้ให้สะเทือนสะท้าน หวั่นไหวได้ อันนี้เป็นปัจจัยข้อที่สองเพื่อให้แผ่นดินไหว ปรากฏฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อใดพระโพธิสัตว์จุติจากชั้นดุสิต มีสติสัมปชัญญะ ลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เมื่อนั้นแผ่นดินย่อมสะเทือนสะท้านหวั่นไหว อันนี้เป็นปัจจัยข้อที่สามเพื่อให้แผ่นดินไหว ปรากฏฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อใด พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสะท้านหวั่นไหว อันนี้เป็นปัจจัยข้อที่สี่เพื่อให้แผ่นดินไหว ปรากฏฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อใดพระตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสะท้านหวั่นไหว อันนี้เป็นปัจจัยข้อที่ห้าเพื่อให้แผ่นดินไหว ปรากฏฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อใด พระตถาคตให้อนุตรธรรมจักรเป็นไป เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมสะเทือนสะท้านหวั่นไหว อันนี้เป็นปัจจัยข้อที่หกเพื่อให้แผ่นดินไหว ปรากฏฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อใดพระตถาคตมีสติสัมปชัญญะ ทรงปลงอายุสังขาร เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสะท้านหวั่นไหว อันนี้เป็นปัจจัยข้อที่เจ็ดเพื่อให้แผ่นดินไหว ปรากฏฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อใด พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสะท้านหวั่นไหว อันนี้เป็นปัจจัยข้อที่แปด เพื่อให้แผ่นดินไหว ปรากฏฯ

(ที.ม.(ไทย). 2/98/90-9)

1.1.1.5 น้ำกับพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ของการให้สิทธิ์หรือให้ทาน

การให้ทานหรือการยกกรรมสิทธิ์การเป็นเจ้าของให้กับผู้อื่นนั้นสามารถใช้การ “หลังน้ำ” เป็นสัญลักษณ์ซึ่งหมายถึงการให้วัตถุสิ่งของ สถานที่ หรือสิ่งมีชีวิตนั้นๆ ได้เช่นเดียวกัน ดังปรากฏในตอนที่พระอินทร์หรือท้าวสักกะได้แปลงกายเป็นพราหมณ์มาลงใจพระเวสสันดรเพื่อขอพระนางมัทรี ดังข้อความว่า

[1206] ดุกรพราหมณ์ เราย่อมให้มิได้หวั่นไหว ท่านขอสิ่งใดเราก็จะให้
สิ่งนั้นเราไม่ซ่อนเร้นสิ่งที่มีอยู่ ใจของเรายินดีในทาน.

[1207] พระเวสสันดรผู้ดุสิตบุรีรัฐทรงกุมหัตถ์พระนางมัทรีจับแต่น้ำหลัง
อุทกวาริพระราชทานพระนาง ให้เป็นทานแก่พราหมณ์ ขณะนั้น

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงบริจาคนางมัทรีให้เป็นทานเกิดความอัศจรรย์น่า

สยดสยองโลมชาติก็ชูชัน เมทนีดลก็กัมปนาทหวั่นไหว พระนางเจ้ามัทรี

มิได้มี

พระพักตร์เง้าอด มิได้ทรงขวยเงิน และมีได้ทรงกรรแสงทรงเพ่งดูพระราชสวามี
โดยดุขณิภาพ โดยทรงเคารพเชื่อถือว่า ท้าวเธอทรงทราบซึ่งสิ่งอันประเสริฐ.

(จ.ช. (ไทย) 20/302)

1.1.2 น้ำในบทบาทของการให้โทษ

ในการศึกษาบทบาทของน้ำในการให้คุณนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคำบ่งชี้ที่ให้ความหมายโดยตรงและคำที่กล่าวถึงคุณลักษณะและประเภทของน้ำจากคำที่ปรากฏในสุตตันตปิฎก เช่น สะสมน้ำ เลือด น้ำหนอง น้ำกลายเป็นหอก น้ำวน น้ำมนต์ น้ำมัน คงคา โลหิตสมุทฺร มหาสมุทฺร ทะเล ฯลฯ โดยบทบาทในการสร้างชีวิตนี้ประกอบด้วยคุณลักษณะ 3 ประการ คือ

1.1.2.1 น้ำเป็นเครื่องก่อกิเลส

ดังได้กล่าวแล้วว่าน้ำมีความจำเป็นต่อการบริโภคและอุปโภค ฉะนั้นการสะสมน้ำหรือกักน้ำไว้ใช้ดื่มกินจึงเป็นสิ่งที่กระทำกันโดยทั่วไป แต่ไม่ใช่กับพระภิกษุสงฆ์ทั้งนี้ เพราะพระพุทธรองค์ทรงเล็งเห็นว่า หากภิกษุมีห้วงหรือยึดติดแก่ความสะดวกสบายเช่นมีน้ำให้ใช้ตลอดเวลา ก็อาจจะละเลยต่อการปฏิบัติตนเพื่อไปสู่ความหลุดพ้นเพราะยังมีห้วงหรือคอยแต่สะสมน้ำหรือสะสมกิเลสไว้กินไว้ใช้ ดังในขอมัชฌิมสึล ที่ว่า

...2. ภิคุษเว้นขาดจากการบริโคคของที่ทำการสะสมไว้ เช่นอย่างทีสมณพราหมณผู้เจริณบางจำพวก ฉันโภชนะที่เขให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการบริโคคของที่ทำการสะสมไว้เห็นปานนี้คือ สะสมข้าว **สะสมน้ำ** สะสมผ้า สะสมที่นอน สะสมเครื่องประเทืองผิว สะสมของหอม สะสมอมิส แม้เป็นข้อนี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง

(ที.สี.(ไทย).1/235/169)

นอกจากข้อห้ามสะสมน้ำแล้ว การตีม้มน้ำเมาก็เป็นข้อห้ามสำคัญอีกข้อหนึ่งสำหรับพระภิคุษสงฆ์และผู้หวังหลุดพ้นจากกองกิเลส เหตุเพราะการตีม้มน้ำเมจะทำให้เกิดความประมาท ดังในศีลชั้นธรรคที่ว่า

ดูกรพราหมณ การที่บุคคลเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบททั้งหลาย คือ งดเว้นจากปาณาติบาต งดเว้นจากอกุทินนาทาน งดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร งดเว้นจากมุสาวาทงดเว้นจากการตีม้มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาท ดูกรพราหมณ นี้แหละเป็นยัญซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่าและมีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติทั้ง 3 ประการ...

(ที.สี.(ไทย).1/234/166.)

1.1.2.2 น้ำกับพิธีกรรมซึ่งเป็นข้อห้าม

ข้อควรงดเว้นหรือข้อห้ามที่พระพุทธองค์ตั้งไว้สำหรับพระภิคุษสงฆ์ก็คือ การทำพิธีเกี่ยวกับการเสกน้ำมันต์ การเติมน้ำมันเพื่อบูชาไฟ การหุงน้ำมันหยอดหู และการบูชาด้วยเลือด ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นอวิชาที่ภิคุษสงฆ์ไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังข้อความในศีลชั้นธรรคที่ว่า

[114] 1. ภิคุษเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพ โดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณผู้เจริณบางพวก ฉันโภชนะที่เขให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เห็นปานนี้ คือ ทายอวัยวะ ทายนิมิต ทายอุปบาท ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน พิธีชดแกลบบูชาไฟ พิธีชดรำบูชาไฟ ทำพิธีชดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนยบูชาไฟ พิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีเสกเป่าบูชาไฟ ทำพิธีพลีกรรมด้วยโลหิต เป็นหมอดูอวัยวะดูลักษณะที่บ้านดูลักษณะที่นาเป็นหมอปลุกเสก เป็นหมอผี เป็นหมอลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน เป็นหมองู เป็นหมอยาพิษ เป็นหมอ

แมงป่อง เป็นหมอรักษาแผลหนูกัด เป็นหมอทายเสียงนก เป็นหมอทายเสียงกา
เป็นหมอทายอายุ เป็นหมอเสกกันลูกศร เป็นหมอทายเสียงสัตว์ แม้อันนี้ก็
ศีลของเธอประการหนึ่ง

(ที.สี.(ไทย).1/114/64.)

1.1.2.3 น้ำเป็นสิ่งลงโทษแก่ผู้กระทำความชั่ว

ผู้กระทำความชั่วเมื่อตายไปก็จะตกลงไปในนรกภูมิ ณ ที่นั้นเขาจะถูก
ลงโทษด้วยวิธีการต่างๆ ได้รับความทุกข์ทรมานจนกว่าจะหมดสิ้นกรรมที่เคยได้กระทำไว้ และน้ำ
เป็นสิ่งหนึ่งที่ใช้สำหรับลงโทษสัตว์เหล่านั้น ดังในเทวทูตสูตรที่ว่า

[521] ดูกรภิกษุทั้งหลาย และป่าต้นไม้มีใบเป็นดาบนั้น มีแม่น้ำใหญ่ น้ำ
เป็นต่างประกอบอยู่รอบด้าน สัตว์นั้นจะตกลงไปในแม่น้ำนั้น จะลอยอยู่ใน
แม่น้ำนั้น ตามกระแสบ้าง ทวนกระแสบ้าง ทั้งตามและทวนกระแสบ้าง สัตว์นั้น
ย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบอยู่ในแม่น้ำนั้น และยังไม่ตายตราบ
เท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด ฯ

(ม.อ.(ไทย) 6/521/262.)

อย่างไรก็ดี คนบางจำพวกที่ทำร้ายผู้มีพระคุณ ก็จะได้รับกา
ลงโทษแม้ยังมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกัน ดังพราหมณ์ที่เป็นโรคเรื้อนต่างจนเนื้อหลุดออกมาจากปากแผลใน
เรื่อง ผลบาปของผู้ทำร้ายผู้มีคุณ ที่ว่า

...ข้าพระองค์เป็นผู้อันวานรนั้นอนุเคราะห์แล้ว ถูกความกระวนกระวาย
เบียดเบียน มีตัวอันร้อน ได้ลงไปยั้งห้วงน้ำแห่งหนึ่งเพื่อจะดื่มกินน้ำ ห้วงน้ำก็
เดือดพล่านดุจต้มด้วยไฟ นองไปด้วยเลือด คล้ายกับน้ำเลือดน้ำหนอง ฉะนั้น
ทุกสิ่งทุกอย่างปรากฏแก่ข้าพระองค์นั้น หยาดน้ำซึ่งตกลงที่กายของข้าพระองค์
มีเท่าใดก็ฝืดขึ้นเท่านั้น มีสีฐานเหมือนมะตูมครึ่งลูก น้ำเลือดน้ำหนองก็ไหล
ออกมาจากแผลฝีของข้าพระองค์ซึ่งแตกแล้ว...

(ช.ชา.(ไทย) 19/2371/422)

1.1.3 น้ำในบทบาทการสำแดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และผู้ ทรงฤทธิ์

ดังได้กล่าวถึงแล้วในข้อที่ว่าด้วยเหตุของการมีแผ่นดินไหวใหญ่ทั้ง 8 ประการ
ในข้อที่สอง คือ หากมีผู้ทรงตะเพ่งอาไปกลืนอย่างแก่กล้าก็อาจเป็นสาเหตุให้น้ำที่อุ้มแผ่นดินไว้เกิด

การกระเพื่อมจนทำให้แผ่นดินสั่นไหวรุนแรงก็ได้ ความอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นน้ำเช่นนี้ยังมีอีกหลายประการโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรองค์ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

[25] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จ

ออกจากพระนครพระมราดา **ธารน้ำ**ย่อมปรากฏจากอากาศสองธาร เย็นธารหนึ่ง ร้อนธารหนึ่ง สำหรับกระทำอุทกกิจ แก่พระโพธิสัตว์และพระมารดา ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้ ฯ

(ที่ . ม . (ไทย))

2/11/25)

[284] ยมกปาฏิหาริยญาณของพระตถาคตเป็นไฉน ในญาณนี้พระตถาคตย่อมทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ไม่สาธารณะด้วยหมู่พระสาวก คือ ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน **สายน้ำ**พุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายท่อน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน **สายน้ำ**พุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง ท่อไฟพุ่งออกจากพระกาย เบื้องล่าง **สายน้ำ**พุ่งออกจากพระกายเบื้องบน ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า **สายน้ำ**พุ่งออกเบื้องล่าง สายน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า **สายน้ำ**พุ่งออกเบื้องล่างสายน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องบนท่อน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า **สายน้ำ**พุ่งออกจากพระกายเบื้องหลัง ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องหลัง **สายน้ำ**พุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า ...

(ขุ.ป. (ไทย) 23/100/284)

[156] ...ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปเข้าไปถึงมกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ในเมืองกุสินารา และถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค ครั้นแล้วกระทำจิวรฉเวียงป่า ข้างหนึ่ง ประณมอัญชลี กระทำประทักษิณจิตกาธาน 3 รอบ แล้วเปิดทางพระบาท ถวายบังคมจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ...เมื่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคถูกเพลิงไหม้ พระอวยวะ คือ ส่วนใด คือพระฉวี พระจัมมะ พระมังสะ พระนหารู หรือพระลลิกา ถ้าเข้ามาแห่งอวยวะส่วนนั้นมีได้ปรากฏเลย เหลืออยู่แต่พระสรีระอย่างเดียว เมื่อเนยใสและน้ำมันถูกไฟไหม้อยู่ ถ้าเข้ามาได้ปรากฏฉนั้นใด... เหลืออยู่แต่พระสรีระอย่างเดียวฉนั้นเหมือนกัน และบรรดาผ้า 500 คู่เหล่านั้น ไฟไหม้เพียง 2 ผืน

คือผืนในสุดกับผืนนอก เมื่อพระสรีระพระผู้มีพระภาคถูกไฟไหม้แล้วท่อน้ำไหล
 หลั่งมาจากอากาศดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค น้ำพุ่งขึ้นแม้จากไม้สาละ
 ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค พวกเจ้ามีลละเมืองกุสินารา ดับจิตกาธาน
 ของพระผู้มีพระภาค ด้วยน้ำหอมล้วนๆ

(ที.ม.(ไทย).2/156/130-131)

...

คำว่าผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์เป็นผู้ได้
 อาไปกสิณสมาบัติโดยปรกติ ย่อมนึกถึงแผ่นดินแล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า จงเป็น
 น้ำ ก็เป็นน้ำ ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินได้ ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นถึงความ
 ชำนาญแห่งจิตผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เปรียบเหมือนพวกมนุษย์ผู้
 ไม่มีฤทธิ์โดยปรกติ ผุดขึ้นต่ำลงในน้ำได้ ฉะนั้นๆ

คำว่าเดินไปบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์เป็น
 ผู้ได้ปฐมวิกสิณสมาบัติโดยปรกติ ย่อมนึกถึงน้ำ แล้วอธิษฐานด้วยญาณว่าจงเป็น
 แผ่นดิน ก็เป็นแผ่นดินท่านผู้มีฤทธิ์นั้น เดินไปบนน้ำไม่แตกได้ ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นถึง
 ความชำนาญแห่งจิตเดินไปบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เปรียบ
 เหมือนพวกมนุษย์ผู้ไม่มีฤทธิ์โดนปรกติ เดินไปบนแผ่นดินไม่แตกได้ฉะนั้น ๆ

(ช.ปฏิ.(ไทย) 23/332)

สำหรับบทบาทของน้ำในรูปแบบของการแสดงปาฏิหาริย์นี้ มีข้อสังเกตว่า
 ยมกปาฏิหาริย์จะเกิดขึ้นเฉพาะในโอกาสสำคัญๆ หรืออยู่ในรอยต่อของการเปลี่ยนผ่าน เช่น ในตอน
 ประสูติและตอนปลงอายุสังขารของพระโพธิสัตว์หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในสุดตันตปิฎกทั้ง 25 เล่ม พบว่า มีลักษณะสำคัญ
 3 ประการ คือ 1. น้ำในบทบาทของการให้คุณประกอบด้วย น้ำเป็นองค์ประกอบของชีวิต, น้ำเป็น
 สิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตเพราะต้องใช้ในการบริโภคและอุปโภค, น้ำเป็นที่อาศัยของสัตว์และมนุษย์
 น้ำช่วยทรงแผ่นดินให้ตั้งอยู่อย่างปลอดภัย และน้ำกับพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ของการให้สิทธิ์หรือให้
 ทาน 2. น้ำในบทบาทของการให้โทษ ประกอบด้วย น้ำเป็นเครื่องก่อกิเลส, น้ำกับพิธีกรรมซึ่งเป็นข้อ
 ห้าม และน้ำเป็นสิ่งลงโทษแก่ผู้กระทำความชั่ว และ 3. น้ำในบทบาทการสำแดงปาฏิหาริย์ของ
 พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และผู้ทรงฤทธิ์

1.2 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ไตรภูมิภคา

ไตรภูมิภูมิกถา เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อวิถีคิดของคนไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เสพบัณฑิต โหน่งบัณฑิต (2562, น. 1) กล่าวถึงที่มาของ “ไตรภูมิภูมิกถา” ว่า

“...เป็นคัมภีร์ปกรณ์วิเสสทางพุทธศาสนาเล่มหนึ่งที่ชาวไทยยกให้เป็นยอดแห่งวรรณคดีซึ่งมีอายุยาวนานกว่า 600 ปีซึ่งนักวิชาการส่วนมากเชื่อว่าแต่งขึ้นโดยพญาสิทธิเทหรือพระมหาธรรมราชาที่ 1 พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. 1888 พระราชประวัติของพระองค์ พระราชสมภพเมื่อ พ.ศ.1843 เสด็จครองราชย์เมื่อ พ.ศ.1890 สิ้นรัชกาลเมื่อ พ.ศ. 1911 รวมพระชนมายุ 68 พรรษา ครองราชย์รวม 21 ปี โดยพระองค์ทรงรจนาเพื่อยกเป็นพระธรรมเทศนา พระราชทานแก่พระราชมารดาและ ทรงพระราชทานเป็นคัมภีร์สั่งสอนพสกนิกร...”

เปลื้อง ณ นคร (2545, น.33) นักวรรณคดีอาวุโสของไทยได้กล่าวถึง ความสำคัญของคัมภีร์เล่มนี้ว่า “เป็นคัมภีร์พุทธศาสนาเรื่องแรกที่แต่งขึ้นในเมืองไทย การที่กล่าวสั่งสอนว่าทำบุญจะได้ขึ้นสวรรค์ และทำบาปจะตกนรกนั้น มีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยมาเป็นเวลานาน” นอกจากนี้ คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม (2556, น. 85-106) ได้อธิบายคุณค่าของไตรภูมิภูมิกถาที่มีต่อสังคมและวัฒนธรรมไทยไว้ถึง 6 ด้าน สรุปได้ดังนี้

1. คุณค่าด้านวรรณคดี กล่าวคือ ไตรภูมิภูมิกถาเป็นวรรณคดีที่อุดมไปด้วยวรรณศิลป์ ผู้แต่งมีศิลปะการใช้ภาษาในการพรรณนาหรือใช้โวหารเปรียบเทียบทำให้เห็นภาพชัดเจนจนเกิดความรู้สึกคล้อยตาม นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ฉากและตัวละครในเรื่องเล่าของนักประพันธ์ไทยในสมัยต่อๆ มา เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ, รามเกียรติ์, อิเหนา, กากีคำกลอน, สมบัติ อัมรินทร์คำกลอน, ขุนช้างขุนแผน, มหาเวสสันดรชาดก, สังข์ทอง และสังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น

2. คุณค่าด้านภาษา กล่าวคือ ไตรภูมิภูมิกถาเป็นวรรณคดีเล่มแรกที่เรียบเรียงขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ต่างๆ มากกว่า 30 คัมภีร์ ทำให้มีศัพท์ทางศาสนาและศัพท์ในภาษาไทยแบบเก่าอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษารากศัพท์ภาษาโบราณสมัยสุโขทัยทั้งในด้านการใช้คำประโยค และการสื่อความหมาย เป็นต้น

3. คุณค่าด้านศาสนา กล่าวคือ ไตรภูมิภูมิกถา แสดงให้เห็นว่าสัตว์โลกจะต้องมาเกิดตามบาปหรือบุญที่ตนเคยได้ทำไว้ เหตุการณ์ความทุกข์แสนสาหัสในอบายภูมิช่วยให้ผู้อ่านเกิดความเกรงกลัวต่อบาปและได้ตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างกุศลโดยการทำความดีซึ่งจะช่วยให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ เป็นต้น

4. คุณค่าด้านสังคม กล่าวคือ ไตรภูมิภูมิกถามีอิทธิพลต่อจิตใจของผู้คนซึ่งช่วยควบคุมความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่บรรทัดฐานทางสังคม และประเพณีแต่กรรมดี นอกจากนี้ยังเป็นการ

บันทึกประสบการณ์ร่วมของมนุษยชาติจึงช่วยคลายความสงสัยที่มีต่อการเกิดและการตายของคน หรือการกำเนิดของโลก สภากฎมิตศาสตร์ หรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ เป็นต้น

5. คุณค่าทางศิลปกรรม กล่าวคือ เรื่องราวในไตรภูมิภูมิกถาช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้ศิลปิน สาขาต่างๆ ได้นำไปใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานได้ไม่สิ้นสุด เช่น งานจิตรกรรมตามผนังวัดก็มักเขียนเป็นรูปเขาพระสุเมรุ สัตตบริภัณฑ์ ทวีปทั้งสี่ หรือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ ในงานประติมากรรม เช่น การปั้นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณไว้ตามหน้าบันพระอุโบสถ หรือการปั้นรูปสัตว์หิมพานต์ เช่น ครุฑ นาค กินรี มาร หรืออสูรไว้ตามสถูปเจดีย์ต่างๆ เป็นต้น ส่วนในงานสถาปัตยกรรมมีการนำคติเรื่องสถานที่ต่างๆ ในไตรภูมิภูมิกถาไปใช้ในการวางผังของวัด การสร้างพระเจดีย์ พระปราสาท และพระเมรุมาศ เป็นต้น

6. คุณค่าด้านความรู้ต่างๆ กล่าวคือ ในไตรภูมิภูมิกถามีความรู้เกี่ยวกับเรื่องชีววิทยาที่น่าสนใจ เช่น การตั้งครรรภ์และการกำเนิดของมนุษย์ซึ่งสามารถอธิบายได้อย่างละเอียดและเป็นระบบตั้งแต่เริ่มตั้งครรรภ์ไปจนถึงเวลาคลอด หรือความรู้เรื่องระบบการโคจรของพระอาทิตย์และช่วงเวลาวัน-กลางคืน เป็นต้น

เนื้อหาในไตรภูมิภูมิกถากล่าวถึงภูมิทั้ง 3 ประกอบด้วย กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ซึ่งเป็นแดนเกิดของมนุษย์ สัตว์ เปรต อสุรกาย เทวดา และพรหม หากต้องการหลุดพ้นจากสุขและทุกข์ในภูมิทั้ง 3 มนุษย์จะต้องฝึกตนหรือยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นจนหลุดพ้นจากภูมิทั้ง 3 ก็จะสามารถเข้าสู่แดนแห่งความสงบหรือนิพพานได้ในที่สุด สำหรับการศึกษาไตรภูมิภูมิกถาในครั้งนี้จะศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในไตรภูมิภูมิกถา ซึ่งผลการศึกษาปรากฏบทบาทของน้ำใน 2 ลักษณะ คือ น้ำในบทบาทของการสร้างชีวิต และน้ำในบทบาทของการทำลายชีวิต ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.2.1 น้ำในบทบาทของการให้คุณ

บทบาทของน้ำที่สร้างคุณประโยชน์ให้กับสิ่งมีชีวิตในไตรภูมิภูมิกถามีอยู่ด้วยกันหลายลักษณะ เช่น น้ำสำหรับดื่มกิน น้ำสำหรับใช้ในการชำระล้างสิ่งสกปรก และน้ำสำหรับเป็นที่พักผ่อนคลายอารมณ์จิตใจ เช่น เป็นสถานที่ท่องเที่ยว แต่ที่สำคัญและมีความโดดเด่นมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ

1.2.1.1 การเป็นแหล่งกำเนิดและให้การหล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิต

การกำเนิดของสัตว์ที่ปรากฏในไตรภูมิภูมิกถามีอยู่ด้วยกัน 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) ชลาพุชะหรือการเกิดในครรภ์ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในครรภ์ก่อนแล้วคลอดออกมาเป็นตัว เช่น มนุษย์ โค กระบือ ม้า เป็นต้น 2) อัญชชะ หรือ การเกิดในไข่ ได้แก่ สัตว์บางประเภทที่เกิดในฟองไข่ก่อนแล้วฟักออกมาเป็นตัว เช่น ไก่ เป็ด นก เต่า เป็นต้น 3) สังเสทชะ หรือการเกิดในไข่แล้ว ไข่โคล เช่น สัตว์ที่เกิดในช่องสกปรก เช่น หนอน ยุง หรือแมลงบางชนิด เป็นต้น และ 4) โอปปาติกะ หรือการเกิดขึ้นในทันใด เช่น เทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น ในการเกิดตามลักษณะต่างๆ นี้ จะเห็นได้ว่ามีน้ำ

เป็นแหล่งกำเนิดหรือมีน้ำหล่อหุ้มร่างของสัตว์ก่อนแล้วจึงค่อยๆ พัฒนาร่างกายให้โตขึ้น คือ การเกิดในครรภ์โดยระหว่างที่อยู่ข้างในนั้นก็จะได้รับอาหารซึ่งเป็นของเหลวผ่านทางสายสะดือไปเลี้ยงร่างกายให้เจริญเติบโตขึ้น ดังข้อความในไตรภูมิภคาที่อธิบายการอยู่ในครรภ์และได้รับการเลี้ยงดูผ่านสายสะดือ ว่า

...อันว่าสายสะดือแห่งกุมารนั้นกลวงดั่งสายกำนบ้วที่มีชื่อว่าอุบล จะงอยใส่ตือนั้นกลวงขึ้นไปเบื้องบนติดหลังท้องแม่แลเข้าน้ำอาหารอันแม่กินใส่ไร แลไอชารสนั้นก็เป็นน้ำขุมเข้าไปในไส้ตือนั้น แลเข้าไปในท้องกุมารนั้นแลสะหน้อยๆ แล(ผู้)น้อยนั้นก็ได้กินทุกค่ำเช้าทุกวัน แม่จะพึงกินเข้าไปอยู่เหนือกระหม่อมทับหัวกุมารนั้นอยู่ แลแลลำปากนักหนา แต่อาหารอันแม่กินก่อนใส่ไร แลกุมารนั้นอยู่เหนืออาหารนั้นเบื้องหลังกุมารนั้นต่อหลังท้องแม่ แลนั่งยองอยู่ในท้องแม่แลกำมือทั้งสองต่อหัวเข่าคู้หัวลงเข้าทั้งสอง เอาหัวไว้เหนือหัวเข่าเมื่อนั่งอยู่นั้นเลือดแลน้ำเหลืองย่อยลงเต็มตนยะหยดทุกเมื่อแล ดุจดั่งลิงเมื่อฝนตก แลนั่งกำมือเขาเจ้าอยู่ในโพรงไม้แน่นแล...

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 73)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ชีวิตที่เกิดในครรภ์นั้นนอกจากจะอาศัยอยู่ในถุงน้ำคร่ำที่เต็มไปด้วยน้ำ เช่น เลือด และน้ำเหลืองแล้ว ชีวิตที่จะเจริญเติบโตได้ก็ต่อเมื่อได้รับอาหารในลักษณะของน้ำเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การที่ชีวิตในท้องจะสามารถกำเนิดออกมาได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับบุญและบาปที่ชีวิตเคยได้กระทำความ บางครั้งจึงปรากฏว่ามีสมพัตภายในครรภ์ ทำให้ชีวิตที่อยู่ในนั้นแห้งตายไปก่อน หรือบางทีก็ถูกพยาธิในท้องกัดกินจนชีวิตนั้นตายไปก่อนจะคลอดออกมาด้วย

นอกจากบทบาทของน้ำที่ให้การดูแลรักษาชีวิตโดยการหล่อหุ้มไว้ภายในร่างกายของมารดาตั้งแล้วข้างต้น ยังมีบทบาทของน้ำที่เป็นแหล่งกำเนิดและให้การหล่อเลี้ยงชีวิตในอีกลักษณะหนึ่งคือ น้ำเป็นชัยภูมิสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง ดังปรากฏว่าที่อยู่หรือดินแดนของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในไตรภูมิภคา มักตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีแม่น้ำหรือมีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่ในเมืองด้วย เช่น พิกพของครุฑมีสระน้ำขนาดใหญ่ที่ชื่อว่าสิมพลีอยู่ตรงกลางป่าจิว พิกพของอสูรก็มีสระทองอยู่ที่ใจกลางเมืองทั้งสี่ของเหล่าอสูร หรือในดินแดนของมนุษย์และแดนสวรรค์ซึ่งเป็นที่อยู่ของเหล่าเทพ เทพ ก็ล้วนปรากฏว่ารายล้อมไปด้วยแม่น้ำหรือมีสระน้ำเช่นกัน ดังข้อความตอนหนึ่งที่อธิบายถึงที่ตั้งของอมรโคยานทวีปและบุพพิเทหทวีปไว้ว่า

เบื้องตะวันตกเขาพระสุเมรุใหญ่อันชื่อว่าอมรโคยานทวีปนั้น โดยกว้างได้ 9,000 โยชน์ แลมีแผ่นดินล้อมรอบเป็นบริวาร ผูกคนอันอยู่ที่ในแผ่นดินนั้นหน้าเขา

ตั้งเดือนแรม 8 ค่ำ แลมีแม่น้ำใหญ่แลแม่น้ำเล็ก แลมีเมืองใหญ่แลมีเมืองน้อย มีนครใหญ่กว้างๆ น้ำนั้น เบื้องตะวันออกเขาพระสิเนรุนี้มีแผ่นดินใหญ่อันชื่อว่าบุพพวิเทททวีป บุพพวิเทททวีปนั้นโดยกว้างได้ 7,000 โยชน์ ด้วยปริมาตรรอบใส่ไรได้ 21,000 โยชน์ แลมีแผ่นดินเล็กได้ 500 แผ่นดิน ล้อมรอบเป็นบริวาร ผูกคนทีนั้น หน้าเขากลมตั้งเดือนเพ็ญ แลมีแม่น้ำใหญ่แม่น้ำเล็ก มีเขามิเมืองใหญ่เมืองน้อย ผูกคนอยู่ทีนั้นมากมายหลายนักแลมีเท้าพระญาแลมีนายบ้านนายเมือง

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 80)

สำหรับบทบาทของน้ำในการเป็นแหล่งกำเนิดและให้การหล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิตนั้นอาจสรุปลักษณะได้จากพื้นที่ที่อยู่ภายในร่างกาย คือ ในครรภ์ของมารดา และพื้นที่ที่อยู่ภายนอกร่างกาย คือ แม่น้ำหรือสระน้ำขนาดใหญ่ แต่ไม่ว่าจะปรากฏในลักษณะใดก็ล้วนแต่ส่งผลต่อการหล่อเลี้ยงชีวิตเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า ในภพภูมิที่สูงขึ้นไปคือ รูปาวจรภูมิ (รูปพรหม 16 ชั้น) และอรูปรูปาวจรภูมิ (อรูปรพรหม 4 ชั้น) จะไม่มีการกล่าวถึงการใช้น้ำหรือการได้รับประโยชน์จากน้ำดังกล่าวข้างต้นแล้วอีกเลย หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า “น้ำ” เป็นแหล่งก่อกำเนิดชีวิตและเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตสำหรับผู้ยังไม่สำเร็จฉานหรือผู้ที่ยังต้องลงมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภูมิ

1.2.1.2 การอุ้มชูแผ่นดินและเป็นสิ่งสำแดงถึงการกำเนิดของพระโพธิ-สัตว์ หรือผู้มีบุญบารมี

นอกจากบทบาทของน้ำที่ช่วยสร้างและหล่อเลี้ยงชีวิตแล้ว ยังพบว่า น้ำในไตรภูมิก็ยังทำหน้าที่ในการพยุ่งแผ่นดินซึ่งตั้งอยู่ด้านบนไว้อีกด้วย กล่าวคือ น้ำช่วยในการชูแผ่นดินให้ตั้งอยู่อย่างมั่นคง ทั้งนี้ก็เพื่อให้มนุษย์และสัตว์ที่อาศัยอยู่บนพิภพได้อย่างอาศัยอยู่บนพื้นดินได้อย่างปลอดภัยนั่นเอง โดยหน้าที่ในการชูแผ่นดินหรือพยุ่งแผ่นดินให้ตั้งอยู่ได้นี้ จะปรากฏในไตรภูมิกลาในตอนที่มีกล่าวถึงที่ตั้ง อาณาบริเวณ หรือระยะทางระหว่างแดนต่างๆ เช่น มนุสสภูมิและนรกตั้งข้อความต่อไปนี้

...ไกลแต่เราอยู่นี้ไปถึงยมโลกได้ 150 โยชน์ แต่ยมโลกลงไปถึงอวิจีได้ 1,000 โยชน์ ลมอันจรตได้โยชน์แลแผ่นดินอันเราอยู่นี้โดยกว้างได้ 10,000 โยชน์ โดยหนาได้ 240,000 โยชน์ แลน้ำอันทรงแผ่นดินไว้โดยหนาได้ 480,000 โยชน์ ลมอันทรงน้ำแลแผ่นดินไว้บมิให้จมบมิให้ไหวโดยหนาได้ 96,000 โยชน์ ผูกนรกทั้งหลายนั้นย่อมอยู่ใต้แผ่นดินที่เราอยู่นี้แล

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 44)

จากคำอธิบายข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำอีกประการหนึ่งว่า ไม่เพียงสิ่งมีชีวิตเท่านั้นที่อยู่ได้เพราะมีน้ำเป็นแหล่งกำเนิด แม้สิ่งไม่มีชีวิตเช่นแผ่นดินจะสามารถทรงตัวอยู่ได้หรือไม่นั้นก็เพราะมีน้ำช่วยค้ำชูอยู่เบื้องล่าง อย่างไรก็ตามที่คุณลักษณะที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของน้ำในไตรภูมิก็คือ การเป็นสิ่งสำแดงถึงการปรากฏขึ้นของพระโพธิสัตว์หรือแสดงสัญญาณให้รู้ว่าบุคคลผู้มีบุญบารมีได้เดินทางมาถึง ณ ที่นั้นแล้ว ตัวอย่างเช่น เมื่อพระยามหาจักรพรรดิราชาเดินทางไปยังทวีปต่างๆ เพื่อประกาศความเป็นเจ้าของแผ่นดินแห่งนั้น น้ำในมหาสมุทรที่ปกคลุมเขตแดนของทวีปนั้น ก็ได้แยกออกจากกันอย่างอัศจรรย์ ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกให้พระยามหาจักรพรรดิราชาได้เสด็จลงไปหลังน้ำทักษิโณทก ณ แห่งนั้นได้โดยง่าย ดังข้อความว่า

... แล้ว ฐ ก็เสด็จไปยังพระสมุทร แลน้ำในพระสมุทรก็หลีกออกสองข้างให้เป็นทางดังกล่าวมาแต่ก่อนนั้น อันว่ารีพลทั้งหลายก็เก็บเอาแก้วแหวนในท้องสมุทรตามใจเขาปรารถนา เก็บเอาเต็มหอบเต็มพก แล้วจึงไปถึงกำแพงจักรวาลเบื้องทักษิณแลจึงพระญามหาจักรพรรดิราชาจึงเอาน้ำในสุวรรณภิงคา(ร) หลังลงแล้วว่า ดั่งนี้ แต่นี้เป็นแดนเมืองเรา เป็นอาณาจักรแห่งกูเบื้องทักษิณแล ครั้น ฐ ว่าแล้วจึงคืนมาโดยหนทางเก่าอันเดินในมหาสมุทรนั้น ครั้นคืนมาน้ำสมุทรนั้นก็กลบรอยเต็มงามดั่งเก่าเล่าแล

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 109)

นอกจากลักษณะของการแยกน้ำดังกล่าวแล้ว ยังมีเหตุอัศจรรย์ของน้ำที่บอกให้รู้ว่าผู้มีบุญบารมีหรือมีผู้รักษาศีลบริสุทธิ์อาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนั้นอีกเช่น เมืองใดมีกษัตริย์ที่คอยดูแลเอาใจใส่ประชาชนเป็นอย่างดี ฝนก็จะตกให้ได้น้ำพอดีไม่มากไม่น้อยจนทำให้ได้รับความเสียหาย และในอีกลักษณะหนึ่งคือ ผู้มีบุญบารมีนั้นจะไม่มีวันได้รับอันตรายใดๆ จากน้ำหรือภัยพิบัติจากสิ่งอื่นๆ อีกเลย ตัวอย่างเช่น มนุษย์ที่อาศัยอยู่ใน “อุตตรกुरुทวีป” ซึ่งได้ชื่อว่ามีความเป็นอยู่ที่สุขสบายที่สุดในมนุษย์ทั้ง 4 ทวีป ด้วยเพราะเคยสั่งสมบุญบารมีแต่ชาติก่อนและยังเป็นผู้รักษาศีลให้บริสุทธิ์ในชาติปัจจุบัน ดังข้อความว่า

... แลคนชาวอุตตรกुरुนั้นหาความกังวลปมิได้ ด้วยจะทำไรไถนาค้าขายรายล่อง ทำมาหากิน ดั่งนั้นเลยสักคาบ อันหนึ่งชาวอุตตรกुरुนั้นเขาบ่ห่อนจะรู้ร้อนรู้หนาวเลย แลมีมีโยขาว แลร้านร้านหานยุงแลงูเงี้ยวเปี้ยวของทั้งหลายเลย แลสรรพสัตว์อันมีพิษบ่ห่อนจะทำร้ายแก่เขาเลย ทั้งลมแลฝนก็บ่ห่อนจะทำร้ายแก่เขา ทั้งแดดก็บ่ห่อนจะรู้ร้อนตัวเขาเลย...

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 81)

สำหรับบทบาทของน้ำในการอุ้มชูแผ่นดินและเป็นสิ่งสำแดงถึงการกำเนิดของพระโพธิสัตว์หรือผู้มีบุญบารมีนั้น สะท้อนให้เห็นคุณลักษณะของน้ำว่ามีความยิ่งใหญ่ที่แม่แผ่นดินที่กว้างหลายโยชน์ก็อยู่ได้เพราะมีน้ำคอยอุ้มชูอยู่ในขณะเดียวกันก็เป็นการประกาศให้เห็นถึงคุณความดีของผู้มีศีลหรือผู้ที่ได้สั่งสมบุญมาหลายภพชาติ เช่น พระยามหาจักรพรรดิราช พระโพธิสัตว์ หรือมนุษย์ในอุตรกुरुทวีป เป็นต้น

1.2.2 น้ำในบทบาทของการให้โทษ

บทบาทของน้ำในไตรภูมิภพในฐานะผู้ทำลายชีวิต ประกอบด้วยน้ำที่มีคุณลักษณะใน 2 ประการด้วยกัน กล่าวคือ

1.2.2.1 การเป็นแหล่งลงโทษให้ได้รับความทุกข์ทรมาน

สำหรับน้ำที่มีบทบาทในการลงโทษหรือทำให้ชีวิตต้องได้รับความทุกข์ทรมานจะเป็นน้ำที่ปรากฏในนรกภูมิ ซึ่งแบ่งเป็นนรกใหญ่ นรกบ่าว โลกัณตนรก และมหาวีจिनรก กล่าวเฉพาะนรกบ่าวปรากฏว่ามีขุมนรกที่มีแม่น้ำสำหรับใช้ลงโทษสัตว์นกรวมจำนวนทั้งสิ้น 7 ขุม นรกด้วยกัน ได้แก่ น้ำในเวตรณีนรก, น้ำในโลหกุมภีนรก, น้ำในอโยทกนรก, น้ำในอุสปลาปนรก, น้ำในโบราณมิพहनรก, น้ำในโลหิตปุพहनรก, น้ำในโลหพลีสนรก ตัวอย่างดังข้อความที่อธิบายถึงนรกที่ชื่อว่าเวตรณี ดังนี้

...ในนรกอันชื่อเวตรณีนัน ยมบาล(อัน)อยู่ในเวตรณี(นรก)นั้น (เทียร)ย่อมถือไม้ค้อนมีดพร้าหอกดาบหลาวแหลนเครื่องฆ่าเครื่องแทงเครื่องยิงเครื่องตีทั้งหลายฝูงนั้น (เทียร)ย่อมเหล็กแดง แลมีเปลวพุ่งขึ้นไปตั้งไฟฟ้า ลูกนั้นบมิวาย แลยมบาลจึงถือเครื่องทั้งนั้นไล่แทงไล่ตีฝูงคนนรกด้วยสิ่ง(ตั้ง)นั้น เขาก็เจ็บปวดเวทนานักหนา อดทนบมิได้เลย ในนรกนั้นมีแม่น้ำใหญ่อันชื่อว่าไพตรณี แลน้ำนั้นเค็มนักหนา ครั้นว่าเขาแล่นหนี(ไป) น้ำนั้นเล่าหวยเครือหวยดาษาไปมา แลหวยนั้นมิหนามใหญ่เท่าจอบ เทียรย่อมเหล็กแดงเป็นเปลวไฟลุกทุกเมื่อ แลลงน้ำนั้นก็ขาดตั้งท่านเอามีดกรดอันคมมาแล่มากันเขาทุกแห่งแล (ใต้)เครือหวยนั้นเทียรย่อมขวากใหญ่แลยาวย่อมเหล็กแดงลุกเป็นเปลวไฟไปไหม้ตัวเขาดังไฟไหม้ต้นไม้นอกกลางป่า ครั้นว่าตัวเขาตกลง(จาก)หนามหวยนั้นลงไปยกขวากเหล็กอันอยู่ใต้นั้น ตัวเขานั้นก็ขาดห้อยทุกแห่ง เมื่อขวากเหล็กนั้นยกตัวเขาดังท่านเสียบปลานั้นแล บัดเดียวหนึ่งเปลวไฟวาวขึ้นมาแล้ว(ก็)ลุกขึ้นเป็น(เปลว)ไฟไหม้ตนเขาหิงนานนักแล ตนเขานั้นสุกเนาเปื่อยไปสิ้น ได้ขวากเหล็กในน้ำเวตรณีนันมีใบบัวหลวง แลใบบัวนั้นเทียรย่อมเหล็ก(แดง)เป็นคมรอบนั้นดังคมมีด แลใบบัวนั้นเป็นเปลวลุกอยู่บมิดับเลยสักคาบ ครั้นว่าตนเขานั้น

ตลอด จากขวากเหล็กนั้น ตกลงเหนือใบบัวเหล็กแดงอันคมนั้น ในบัวเหล็กแดงอันคมนั้น ใบบัวเหล็กแดงอันคมนั้นก็ขาดวินทุกแห่งตั้งท่านกันขวางกันยวานั้นไสร้ เขาตกอยู่ในใบบัวเหล็กแดงนั้นช้านาน(นักหนา) แล้วจึงตกลงไปในน้ำ น้ำนั้นเค็มนักหนาแลเสบเนื้อเสบตัวเขา (แสน)สาหัส ดังปลาอันคนตีที่บนบกนั้น บัดเดียวแม่น้ำนั้นก็กลายเป็นเป็นเปลวไฟไหม้ต้นเขานั้น ดุจดั่ง(ควัน)พุ่งขึ้นทุกแห่งรุ่งเรือง เทียรยอมเปลวไฟ ในพื้นแม่น้ำเวตรณีนั้นเทียรยอมคมมีดหมายขึ้นอยู่ทุกแห่งคมนักหนา เมื่อคนรกรนั้นร้อนด้วยเปลวไฟไหม้ดั่งนั้น เขาจึงคำนึงในใจว่ามาถูจะดำน้ำนี้ลงไปชะรอยจะพบน้ำเย็นภายใต้พื้น และจะอยู่ได้แรงใจสหนอยเขาจึงดำน้ำลงไปในพื้นที่น้ำนั้นจึงถูกคมมีดอันหมายอยู่ใต้(พื้น)น้ำนั้น ตัวเขาก็ขาดทุกแห่งตั้งท่านแสร้งกันเขานั้น (ยิ่งเจ็บ)ยิ่งเสบสาหัส แลร้องล้มตายด้วยเสียงแรงแข็งนักหนา ลางคาบน้ำพัดตัวเขาพุ่งขึ้นลางคาบน้ำพัดตัวเขาดาลงนั้น เทียรยอม(ทน)ทุกขเวทนานักหนา ผุง(สัตว์) อันเกิดในนรกอันชื่อว่า เวตรณีนั้นเป็นทุกข์เจ็บปวดดังกล่าวมานี้แล

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 28-29)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าน้ำในเวตรณีนรกนั้น เมื่อยังไม่ได้ลงไปใต้น้ำจะยังไม่ได้รับอันตราย เพราะหากมองดูเพียงผิวเผินจะไม่น่ารู้ว่าใต้น้ำนั้นได้ซ่อนเครื่องลงโทษไว้มากมาย กระทั่งแม้จะหนีลงไปใต้น้ำลึกเท่าใดก็ไม่อาจหลีกเลี่ยง เพราะเพียงได้สัมผัสหรือแช่ใต้น้ำก็จะถูกเผาไหม้ในที่สุด สำหรับผู้ที่จะได้มาเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉานเหตุก็เพราะได้ทำความชั่วมาก่อนทั้งสิ้น เช่น การทำลายชีวิต การทำร้ายหรือด่าทอผู้ทรงศีล การคดโกง หรือประพฤติดิฉิตต่อเมียของผู้อื่น ฯลฯ

1.2.2.2 การล้างโลกและการเป็นสิ่งสำแดงถึงความทุกข์ทรมานของสัตว์นรก

นอกจากน้ำในนรกขุมต่างๆ ที่ใช้สำหรับลงโทษสัตว์นรกแล้ว หากมนุษย์ทำแต่ความชั่ว เช่นฆ่ากันเองไม่สนใจในการกระทำความดี ก็จะถูกลงโทษด้วยประลัยกัลป์จากไฟ น้ำ และลม กล่าวคือ ไฟประลัยกัลป์เผาโลก 56 ครั้ง น้ำประลัยกัลป์ล้างโลก 8 ครั้ง จึงจะมีลมประลัยกัลป์พัดมาทำลายโลก 1 ครั้ง และตั้งแต่มฤตยูในชั้นเวทห้าขึ้นไปเท่านั้น จึงรอดพ้นการล้างโลกจากธาตุทั้ง 3 อย่างนี้ไปได้ กล่าวเฉพาะการล้างโลกด้วยน้ำ ปรากฏข้อความในไตรภูมิภคกาดังต่อไปนี้

เมื่ออาทิแรกตกเมล็ดหนึ่งเท่าดินรูลี อยู่หึ่งนานแล้วจึงตกเมล็ดหนึ่งเท่าพรรณผกาดอยู่หึ่งนานเล่าจึงตกเท่าเมล็ดถั่ว อยู่หึ่งน้อยหนึ่งจึงตกเท่าลูกมะขาม ป้อมแล้วเท่าลูก(มะ)ขวิด แลเท่าตัวควาย แล้วเท่าตัวช้าง แล้วเท่าเรือรบ แลเมล็ดฝนโดยใหญ่ได้อุสภหนึ่ง

แต่อุสภหนึ่งโดยใหญ่ได้ ขวิด แลเท่าตัวควาย แล้วเท่าตัวช้าง แล้วเท่าเรือ
แลเมล็ดฝนโดยใหญ่ได้อุสภหนึ่ง แต่อุสภหนึ่งโดยใหญ่ได้ 35 วาอยู่บัดแมง ใหญ่ได้
2,000 วา อยู่หึ่งนานแล้วตกลีด หนึ่งใหญ่ได้โยชน์ 1 อยู่ได้ 2 โยชน์ 3 โยชน์ 4
โยชน์ 5 โยชน์ 6 โยชน์ 7 โยชน์ 8 โยชน์ 9 โยชน์ 10 โยชน์ อยู่หึ่งนานได้ 100 โยชน์
1,000 โยชน์ 10,000 โยชน์ 100,000 โยชน์ อยู่หึ่งนานเท่าจักรวาลว่างลง ดังท่าน
หลังน้ำตกจากกล่อมแลตุ่มโพลอันเดียว แลระดับน้ำจึงท่วมเมืองดินนี้ บัดแมงจึง
ท่วมจาทุมหาราชิกาทิพย์เมืองพระจุลโลกบาล แล้วจึงท่วมไตรดิษฐ์อันเป็นเมืองพระ
อินทร์ แล้วจึงท่วมยามา แล้วจึงท่วมดุสิตา แล้วจึงท่วมนิมมานรดี แล้วจึงท่วมปรนิม
มิตวสวัตตีสวรรค์แล น้ำเร่งท่วมเมืองพรหม 3 ชั้นอันชื่อพรหม
ปารีสัชชา พรหมปโรหิต มหาพรหมา ฝนปมิได้ตกน้ำจึงเที่ยงอยู่ แต่นั้นจึงปมิฝนแล
เหตุว่า มีน้ำอันเต็มแต่ดำนี้นั้นขึ้นไปถึงพรหมโลกตั้งนั้น เป็นไคแล(บ)ลัน จักรวาลเพื่อ
ประการตั้งใด จึงอาจารย์ผู้เฉลยนั้นว่าฉันนี้ ว่ายังมีลมอันหนึ่งชื่ออุปกุฎฎวาท แลลม
นั้นพัดเวียนรอบเป็นสรกน้ำนั้น แลมิให้น้ำนั้นล้นปากออกได้เป็นธรรมดาน้ำขึ้นตั้ง
ธรรมกรกแลปมิชานตกออกนอกได้ เหยยมน้ำนั้นจึงปมิล้นเพื่อตั้งนั้นแล

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 240-241)

สำหรับการทำลายโลกด้วยน้ำประลัยกัลป์นี้ มีข้อสังเกตว่า แม้จะเป็นผู้
ที่ปฏิบัติธรรมและเคร่งครัดในการบำเพ็ญภาวนาจนสำเร็จทุกขัตติยานและได้ไปเกิดในชั้นรูปาวจรภูมิ
หรือชั้นพรหมซึ่งทำให้มีอายุยืนอยู่ได้ถึง 8 มหากัลป์ ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้นจากประลัยกัลป์ที่เกิดจากน้ำไป
ได้ ดังข้อความว่า

...ผู้ใดได้ทุกขัตติยานแต่มีธมมทุกเมื่อรอดชีวิต(น)ครั้นตายไปเกิดในชั้นพรหม
อันชื่ออัปมาณาภาภูมิ ยืนได้ 4 มหากัลป์ เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายผู้ใดได้ถึงแก่
ทุกขัตติยานอันประณี(ต)ด้วยนักษนาทุกเมื่อรอดชีวิตน ครั้นตายไปได้ไปเกิดในชั้น
พรหมอันชื่ออภัสสรภาภูมิยืนได้ 8 มหากัลป์ เมื่อไฟไหม้กัลป์แล้ว น้ำท่วม อภัสสร
พรหมภูมินั้นแล

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น.193)

บทบาทอีกประการหนึ่งของน้ำที่ทำลายชีวิตก็คือ เป็นสิ่งสำแดงถึง
ความทุกข์ทรมานและความยากลำบากของสัตว์นรก กล่าวคือ เป็นน้ำที่ทำให้สภาพความน่าสยดสยอง
หรือความน่ารังเกียจ เช่น น้ำเลือด น้ำเหลือง หรือของเหลวสกปรก คือ อัจฉม ดังข้อความว่า

นรกบ่าวอันดับนั้น (ไป) เป็นคำรบ 11 ชื่อโลหิตบุพพนรานั้น คนฝูง(ใด) กระทำร้ายแก่พ่อแม่แล(พระ)สงฆ์แลคนผู้มีคุณแลท่านผู้มีศีลก็ตี คนฝูงนั้นตายไป เกิดในนรานั้น คนในนรานั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง เทียรยอมเต็มไปด้วยเลือด แลหนองทั้งหลาย แลเขานั้นหากินจะกินบมิได้ แลร้อนใจเพื่ออยากนั้นนักรักษา คนนรานั้นจึงกินเลือดแลหนองนั้น เมื่อเขากินเลือดแลหนองนั้นเข้าไปถึงท้องเขาไส้รัก็กลายเป็นไฟไหม้แลตลอดลงไปฝ่ายทวารหนต่ำเป็นไฟพุ่งออก

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 35-36)

บทบาทของน้ำในการให้โทษ ทั้ง 2 ลักษณะ คือ การเป็นแหล่งลงโทษ ให้ได้รับความทุกข์ทรมาน หรือการทำลายล้างโลกและเป็นสิ่งสำแดงถึงความทุกข์ทรมานของสัตว์นรก สะท้อนให้เห็นว่า “น้ำ” คือ สิ่งที่ใช้ในการทำลายล้างความชั่วร้ายเลวทรามที่มีอยู่ในตัวของบุคคลหรือที่ปรากฏในกาละของภพภูมิต่างๆ ทั้งยังส่งผลกระทบต่อในวงกว้างดังปรากฏว่า ไม่เพียงแต่ผู้ที่ทำกรรมชั่วซึ่งได้รับการลงโทษอย่างแสนสาหัสโดยการไปเกิดในนรกภูมิเท่านั้น แม้ผู้ที่อาศัยอยู่ในสุคติภูมิ เช่น เทพเทวาในสวรรค์ หรือแม้แต่พรหมในรูปาวจรภูมิ (6 ชั้นแรก) ก็ไม่อาจรอดพ้นจากน้ำประลัยกัลป์ได้เลย

จากการศึกษาบทบาทของน้ำในไตรภูมิภพ พบว่า มีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ 1. น้ำในบทบาทของให้คุณ ประกอบด้วย 1.1) การเป็นแหล่งกำเนิดและการหล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิต 1.2) การอุ้มชูแผ่นดินและสิ่งสำแดงถึงการปรากฏขึ้นของพระโพธิสัตว์หรือผู้มีบุญบารมี และ 2. น้ำในบทบาทของการให้โทษ ประกอบด้วย 2.1) การเป็นแหล่งลงโทษให้ได้รับความทุกข์ทรมาน 2.2) การทำลายล้างโลกและเป็นสิ่งสำแดงถึงความทุกข์ทรมานของสัตว์นรก

2. บทบาทของน้ำจากคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ประทีอง ทินรัตน์ (2540, น.69-75) กล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ไว้ว่า เป็นคัมภีร์เก่าแก่ที่มีอายุระหว่าง 1400-5000 ปีก่อนคริสตกาล แต่เดิมเชื่อว่ามีเพียงเล่มเดียวเมื่อเวลาผ่านไปถึงทวาปรยุค ท่านฤชิวายาสะ ได้แบ่งพระเวทออกเป็น 4 เล่ม และสอนความรู้นั้นให้แก่ลูกศิษย์จำนวน 4 คน ได้แก่ คัมภีร์ฤคเวทสอนให้ฤชิวายาสะ ไปละ คัมภีร์ยชุรเวทสอนให้ฤชิวายาสะ ยชุรเวทสอนให้ฤชิวายาสะ คัมภีร์สามเวทสอนให้ฤชิวายาสะ และคัมภีร์อถรรพเวทสอนให้ฤชิวายาสะ อย่างไรก็ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า พระเวทมีเพียง 3 คัมภีร์ ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท หรือที่คนไทยรู้จักในชื่อว่า ไตรเภท ส่วนอถรรพเวทหรืออาถรรพเวทนั้นเกิดขึ้นในภายหลัง สำหรับองค์ประกอบของคัมภีร์พระเวทนั้น จะมีอยู่ 4 ส่วน คือ

1) สंहिता คือ ส่วนที่เป็นการรวบรวมบทสวด หรือบทที่ใช้ขับร้องในการกล่าว อวยพร หรือกล่าวในยัชญพิธี สंहิตามีอยู่ด้วยกัน 4 หมวด ได้แก่ ฤคเวทสंहिता ยชุรเวทสंहिता สามเวทสंहิตา และอาถรรพเวทสंहิตา

2) พราหมณะ คือ ส่วนที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับยัชญพิธีเป็นหลัก จุดมุ่งหมายขอพราหมณะคือการอธิบายข้อความในสंहิตาให้ละเอียดและเข้าใจง่าย

3) อารัณยกะ แปลว่า “เรื่องที่แต่งและศึกษาในป่า” เนื้อหาของส่วนนี้จึงมีความมุ่งหมายไปที่การอธิบายยัชญพิธีให้กับผู้ที่สละบ้านแล้วเข้าไปอยู่ป่าให้เข้าใจวิถีชีวิตของผู้มุ่งปฏิบัติตนในศาสนาพราหมณ์

4) อุปนิษัท มีเนื้อหาสำคัญอยู่ที่แนวคิดเรื่องพรหมัน ปรมาตมัน และเรื่องโมกษะ

2.1 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท

สำหรับการวิเคราะห์บทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทในครั้งนี้ จะศึกษาจากเนื้อหาที่ปรากฏใน ฤคเวท เป็นหลัก ทั้งนี้เพราะฤคเวทเป็นพระเวทที่เก่าแก่ที่สุดและมีอิทธิพลต่อคัมภีร์เล่มอื่นๆ ดังที่นภววรรณ โอวัฒนากิจ (2523, น.12) ได้กล่าวถึงความสำคัญของฤคเวทสรุปได้ว่า เนื้อหาของคัมภีร์สามเวทร้อยละ 95 ยกมาจากคัมภีร์ฤคเวท ส่วนคัมภีร์ยชุรเวทก็มักอ้างถึงคัมภีร์ฤคเวทเป็นตอนๆ ไปทั้งหมด ทำให้การอ้างอิงต่างๆ ที่เกี่ยวกับคัมภีร์พระเวทนั้นจะถือเอาฤคเวทเป็นหลัก และจะอ้างถึงคัมภีร์อื่นๆ เมื่อจำเป็นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ดัชนีของคัมภีร์ฤคเวทที่ใช้วิเคราะห์บทบาทของน้ำในบทนี้ จะใช้เนื้อหาจากหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-Book) ฉบับแปลภาษาอังกฤษของ ราล์ฟ ที.เอช. กริฟฟิธ (Ralph T.H Griffith, 1896) ซึ่งผลการศึกษามีดังต่อไปนี้

2.1.1 น้ำในฐานะองค์เทพเจ้า

2.1.1.1 พระวรุณ

พระวรุณถือเป็นเทพเจ้าในยุคพระเวทที่ทรงฤทธิ์มากที่สุดพระองค์หนึ่งในแดนสวรรค์ ถือเป็นหนึ่งในเทพเจ้าโบราณของชาวอินเดียต่อจากพระอินทิเทพ ในคัมภีร์ฤคเวทมีบทสวดที่กล่าวถึงพระองค์ไว้หลายมณฑลด้วยกัน ทั้งนี้ นภววรรณ โอวัฒนากิจ (2523, 15-16) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของพระวรุณในคัมภีร์พระเวทไว้ในหลายลักษณะดังนี้ 1) เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สร้างและควบคุมกฎแห่งจักรวาลที่เรียกว่า ฤต 2) เป็นจอมเทพแห่งกฎศีลธรรม 3) เป็นจอมกษัตริย์ 4) เป็นผู้ทรงความรู้อันไร้ขอบเขต 5) เป็นเทพแห่งแสงสว่างประจำสวรรค์ 6) เป็นผู้ปกครองยามราตรี 7) เป็นเทพเจ้าแห่งฝนและน้ำ 8) เป็นเทพผู้ดูแลทิศตะวันตก และ 9) เป็นหนึ่งในคณะเทพที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมต่างๆ

สำหรับในข้อนี้จะมุ่งศึกษาคุณลักษณะของพระวรุณในฐานะเทพเจ้าแห่งฝนและน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทเท่านั้น ผลการศึกษาพบว่า พระวรุณคือเทพเจ้าแห่งห้วงน้ำที่อยู่ในสวรรค์และบนโลก พระองค์สามารถบันดาลให้น้ำไหลได้ตามประกาศิต ดังข้อความว่า

4 He made them flow, the Aditya, the Sustainer: the rivers run
by
Varuna's commandment. These feel no weariness, nor cease from
flowing:
swift have they flown like birds in air around us.

(RV.2.28.4)

ด้วยพลาณภาพในการควบคุมน้ำของพระวรุณนี่เอง ทำให้พราหมณ์
นำบทสวดในคัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 5 สุกตะที่ 62 ไปใช้ในการสวดสำหรับขอฝน ดังนี้

1. BY your high Law firm order is established there where they
loose
for travel Surya's horses.Ten hundred stood together: there I looked
on this
the most marvellous Deities' one chief glory.

2 This, Mitra-Varuna, is your special greatness: floods that
stood
there they with the days attracted. Ye cause to flow all voices of the
cowpen: your single chariotfelly hath rolled hither.

3 O Mitra-Varuna, ye by your greatness, both Kings, have firmly
stablished earth and heaven, Ye caused the cows to stream, the
plants to
flourish, and, scattering swift drops, sent down the rain-flood.

4 Let your well-harnessed horses bear you hither: hitherward
let
them come with reins drawn tightly. A covering cloud of sacred oil
attends
you, and your streams flow to us from days aforeside.

5 To make the lustre wider and more famous, guarding the
sacred
grass with veneration, Ye, Mitra-Varuna, firm, strong, awe-inspiring, are

seated on a throne amid oblations.

6 With hands that shed no blood, guarding the pious, whom,
Varuni³, ye save amid oblations. Ye Twain, together, Kings of willing
spirit,

uphold dominion based on thousand pillars.

7 Adorned with gold, its columns are of iron. in heaven it
glitters like

a whip for horses; Or stablished on a field deep-spoiled and fruitful.

So may

we share the meath that loads your car-seat.

8 Ye mount your car gold-hued at break of morning, and iron-
pillared when the Sun is setting, And from that place, O Varuna and

Mitra,

behold infinity and limittion.

9 Bountiful guardians of the world! the shelter that is
impenetrable,

strongest, flawless, Aid us with that, O Varuna and Mitra, and when we
long to win may we be victors.

(RV.5.62.1-9)

2.1.1.2 โสมเทพ

นอกจากโสมจะเป็นพืชที่ใช้สำหรับคั้นเป็น น้ำโสม สำหรับใช้ใน
การถวายให้เหล่าทวยเทพแล้ว โสมยังมีบทบาทในฐานะเป็นโสมเทพอีกด้วย ทั้งนี้ อุดม จันทะดวง
(2530, 84) ได้อธิบายที่มาของการยกสถานะนี้ว่า เป็นเพราะความศักดิ์สิทธิ์ของน้ำโสมที่สามารถ
บันดาลผลต่างๆ ให้แก่ผู้ดื่มได้ นอกจากนี้ในคัมภีร์ฤคเวทยังได้มีการกล่าวถึงคุณลักษณะต่างๆ ของโสม
เทพที่คล้ายกับเทพเจ้าองค์อื่นๆ อีกด้วย กล่าวคือ เป็นผู้สร้างปวงเทพ ให้แสงสว่างทางปัญญาและให้
ทรัพย์สมบัติแก่มนุษย์ ดังข้อความต่อไปนี้

4 Shedding the ancient fluid he is poured into the cleansing
sieve:

He, thundering, hath produced the Gods.

(RV.9.42.4)

10 He, light of sacrifice distils delicious meath, most wealthy,
 Father
 and begetter of the Gods. He, gladdening, best of Cheerers, juice! hat
 Indra loves, enriches with mysterious treasure earth and heaven.
 (RV.9.86.10)

1 6 From heaven hath Pavamana made, as 'twere, the
 marvellous
 thunder, and The lofty light of all mankind.
 (RV.9.61.16)

4 Soma flows on for u's as winner of the kine, winner of
 thousands,
 cars, water, and light, and gold; He whom the Gods have made a
 gladdening draught to drink, the drop most sweet to taste, weal-
 bringing,
 red of hue.
 (RV.9.78.4)

2.1.1.3 เทวีสร้สวดี

พระสร้สวดี เป็นเทวีแห่งสายน้ำที่ได้รับการสรรเสริญในคัมภีร์พระ
 เวทในฐานะผู้ทรงฤทธิ์ที่เทียบเคียงได้กับเทพฝ่ายบุรุษ เช่น พระปุชัท พระอัคนิ พระมิตร พระวรุณ
 พระพฤหัสบดี พระมรุต พระวายุ พระควัษฏฤ พระสวิตฤ พระภคคะ พระอหิติ พระทักษะ พระโสม
 พระอรรยมัน และพระอัศวินทั้งสองเป็นต้น เหตุที่เป็นดั่งนี้น่าจะมีสาเหตุมาจากความอุดมสมบูรณ์ของ
 พืชพรรณธัญญาหารที่ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำในแหล่งน้ำต่างๆ จึงทำให้เทวีสร้สวดีได้รับการยกย่องให้
 เป็นเทวีแห่งสายน้ำที่มีความสำคัญและมีความศักดิ์สิทธิ์กว่าแม่น้ำสายอื่นๆทั้งหมด ดังข้อความในบท
 สรรเสริญที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทว่า

1 . I SING a lofty song, for she is mightiest, most divine of
 Streams.

Sarasvati will I exalt with hymns and lauds, and, O Vasistha, Heaven
 and

Earth.

(RV.7.96.1)

นอกจากนี้ยังมีบทสรรเสริญเทวีสร้สวตีในลักษณะที่มีความสำคัญ
เท่าเทียมกับเทพบุรุษอื่นๆ เช่น

3 We call them hither with a hymn of olden time, Bhaga, the
friendly Daksa, Mitra, Aditi, Aryaman, Varuna, Soma, the Asvins. May
Sarasvati, auspicious, grant felicity.

(Rv.1.89.3)

4 Hither let Pusan Pavamana come to us, Varuna, Mitra,
bountiful,
of one accord, The Maruts, Asvins, Vayu, and Brhaspati, Savitar, Tvastar,
tractable Sarasvati.

(Rv.9.81.4)

2.1.2 น้ำในฐานะเครื่องประกอบยัชญพิธี

2.1.2.1 การถวายน้ำโสมแด่เทพเจ้า

น้ำโสม คือเป็นเครื่องดื่มสำคัญที่ใช้ในการประกอบยัชญพิธีของ
ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวถึงน้ำโสมว่าเป็นที่โปรดปรานของเทพทุกองค์ อย่างไรก็ตาม
พระอินทร์ได้ชื่อว่าเป็นเทพที่โปรดปรานน้ำโสมมากที่สุด ในคราวที่ทรงออกรบกับอสูรฤคชนก เหล่า
มนุษย์ต้องเตรียมคั้นน้ำโสมให้กับพระอินทร์ถึง 3 สระ และพระองค์ก็เสวยทั้งหมดได้ในคราวเดียว
ดังข้อความว่า

9 Come to us; they have called thee Soma-lover: here is the
pressed juice. Drink thereof for rapture. Widely-capacious, pour it
down

within thee, and, invoked, hear us like a Father.

(RV.1.104.9)

7 As friend to aid a friend, Agni dressed quickly three hundred
buffaloes, even as he willed it. And Indra, from man's gift, for Vrtra's
slaughter, drank of at once three lakes of pressed-out Soma.

(RV.5.29.7)

ด้วยความชื่นชอบน้ำโสมของเหล่าทวยเทพเช่นนี้ ทำให้ชาวอินเดียโบราณได้นำพืชหรือน้ำประเภทต่างๆ มาผสมในน้ำโสม เช่น ข้าวบาร์เลย์ นมเปรี้ยว หรือน้ำผึ้ง ทั้งนี้ก็เพื่อให้ได้รสชาติที่ถูกพระทัยกับองค์เทพที่ตนเคารพ ยกตัวอย่างเช่น การเติมนมโคในน้ำโสมเพื่อถวายแด่วายุเทพ ดังข้อความว่า

2 May the joy-giving drops, O Vayu gladden thee, effectual,
well

prepared, directed to the heavens, strong, blent with milk and seeking
heaven;

(RV.1.134.2)

2.1.2.2 น้ำในพิธีแต่งงาน

พิธีแต่งงานที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทนั้นปรากฏในมณฑลที่ 10 สุกตะที่ 85 ว่าด้วยเหตุการณ์การแต่งงานระหว่างโสมเทพและนางสุรยา มีจำนวนทั้งสิ้น 47 มंत्रะ โดยเหตุการณ์ที่มีน้ำอยู่ในพิธีการนี้คือ มंत्रะสุดท้าย กล่าวคือเป็นการขอพรจากปวงเทพเจ้า พระมาตาริสวัน พระธาดา เทวีเทษฏรี และน้ำ ให้ช่วยประสานหัวใจของคู่แต่งงานได้ผูกพันกัน ดังข้อความว่า

47 So may the Universal Gods, so may the Waters join our
hearts.

May Matarisvan, Dhatar, and Destri together bind us close.

(RV.10.85.47)

อย่างไรก็ดี ในคัมภีร์อาถรรพเวท ได้มีการใช้น้ำในพิธีการแต่งงานเพิ่มเติมไปจากคัมภีร์ฤคเวท นั่นคือ การอาบน้ำให้กับเจ้าสาว โดยขั้นตอนนี้ถือเป็นขั้นตอนแรกก่อนเข้าสู่พิธีการสำคัญ กล่าวคือ เจ้าสาวจะต้องชำระร่างกายด้วยน้ำที่ผ่านการท่องมนตร์จากพราหมณ์ เพื่อให้เกิดความสิริมงคลเสียก่อน (เสาวภา เจริญขวัญ. 2520. 110)

2.1.3 น้ำในฐานะแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิต

2.1.3.1 น้ำคือแหล่งกำเนิดของทวยเทพ

ในคัมภีร์ฤคเวทได้กล่าวถึงกำเนิดของเทพเจ้าไว้ว่ามี 3 ประการ คือ 1) เกิดจากพระอหิติ 2) น้ำ และ 3) ดิน ดังข้อความว่า

2 For worthy of obeisance, Gods, are all your names, worthy of

adoration and of sacrifice. Ye who were born from waters, and from Aditi,

and from the earth, do ye here listen to my call.

(RV.10.63.2)

2.1.3.2 แม่น้ำสรสวตีคือแม่น้ำสายใหญ่ที่มอบความอุดมสมบูรณ์

ในคัมภีร์ฤคเวท มีชื่อของ สุกตะ(hymns) หนึ่งในชื่อของ แม่น้ำ นั่นคือ แม่น้ำสรสวตี เหตุที่เป็นดังนี้ ทองปลิ้ว ชูวงษ์ (2533, น. 7) อธิบายว่า สรสวตีเป็นแม่น้ำสายสำคัญของชาวอินเดียบราหฺม ไหลลงมาจากเทือกเขาหิมาลัยแล้วไปสิ้นสุดที่ทะเลอาหรับ ด้วยลักษณะของการไหลที่แรง มีน้ำสะอาด จึงทำให้สองข้างฝั่งที่น้ำไหลผ่านเกิดความอุดมสมบูรณ์ ทั้งยังเป็นพรมแดนของแคว้นพรหมาวรรคซึ่งเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในยุคโบราณอีกด้วย ดังข้อความว่า

1. THIS stream Sarasvati with fostering current comes forth, our sure defence, our fort of iron. As on a car, the flood flows on, surpassing in majesty and might all other waters.

2 Pure in her course from mountains to the ocean, alone of streams Sarasvati hath listened. Thinking of wealth and the great world of creatures, she poured for Nahusa her milk and fatness.

3 Friendly to man he grew among the women, a strong young Steer amid the Holy Ladies. He gives the fleet steed to our wealthy princes, and decks their bodies for success in battle.

(RV.7.95.1-3)

นอกจากแม่น้ำสรสวตีแล้ว แม่น้ำสายใหญ่อื่นๆ เช่น แม่น้ำสินธุ และแม่น้ำสรยุ ก็มีกรกล่าวถึงในคัมภีร์ฤคเวทเช่นกันว่าเป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์ ช่วยให้เกิดน้ำนม เนยใส และน้ำผึ้งอีกด้วย ดังข้อความว่า

9 Let the great Streams come hither with their mighty help,
Sindhu, Sarasvati, and Sarayu with waves. Ye Goddess Floods, ye
Mothers, animating all, promise us water rich in fatness and in balm.

(Rv.10.64.9)

ในมณฑลที่ 10 สุกตะที่ 75 มंत्रะที่ 5 ของคัมภีร์ฤคเวทซึ่งว่า
ด้วยเรื่องของแม่น้ำนั้น ได้มีการกล่าวถึงชื่อของแม่น้ำที่นอกไปจากแม่น้ำสรัสวติอยู่ด้วยกันอีก 9 ชื่อ
ได้แก่ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำศุดุทรี แม่น้ำปุรุชณี แม่น้ำอศิกนี วิคัสตา แม่น้ำมรุทวฤธา แม่น้ำ
อารจิกิยา และแม่น้ำสุโซมา ดังข้อความว่า

5 Favour ye this my laud, O Ganga, Yamuna, O Sutudri, Parusni
and Sarasvati: With Asikni, Vitasta, O Marudvrdha, O Arjikiya with
Susoma

hear my call.

(Rv.10.75.5)

จากรายชื่อของแม่น้ำข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของ
แม่น้ำที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอินเดียบุราณที่ต้องอาศัยน้ำในการดำรงชีวิตเป็นอย่างมาก นอกจากนี้การ
นำรายชื่อแม่น้ำสายต่างๆ มาไว้ในบทสวดจึงสะท้อนให้เห็นถึงความมกตัญญูของชาวอินเดียบุราณที่มี
ต่อแม่น้ำได้อีกด้วย

2.1.3.3 แม่น้ำสรัสวตินำพิษร้ายออกไปจากผู้คน

ดังที่ได้กล่าวแล้วในข้อที่ 2.1.1.3 ว่า พระสรัสวติได้รับการยกย่อง
ให้เป็นเทวีแห่งสายน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ จึงทำให้ชาวอินเดียบุราณเชื่อว่าแม่น้ำสรัสวติสามารถล้างพิษที่อยู่
ในตัวของคุณคนออกไปได้ ดังบทสรรเสริญแม่น้ำสรัสวติว่า

3 Thou castest down, Sarasvati, those who scorned the Gods,
the
brood of every Brsaya skilled in magic arts. Thou hast discovered rivers
for
the tribes of men, and, rich in wealth! made poison flow away from
them.

(Rv.6.61.3)

เมื่อพิจารณาจากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวททั้ง 10 มณฑล จะพบว่าน้ำมีบทบาทใน 4 ลักษณะ คือ 1) น้ำในฐานะเป็นองค์เทพและเทวี ได้แก่ พระวรุณ โสมเทพ และเทวีสร้อยสวตี 2) น้ำในยัญพิธี ได้แก่ การถวายน้ำโสมแด่เทพเจ้า และน้ำในพิธีแต่งงาน 3) น้ำในฐานะแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิต ได้แก่ น้ำคือแหล่งกำเนิดของทวยเทพ แม่น้ำสร้อยสวตีคือแม่น้ำสายใหญ่ที่มอบความอุดมสมบูรณ์ และแม่น้ำสร้อยสวตีนำพิษร้ายออกไปจากผู้คน

2.2 บทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัต

อุปนิษัตเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่รวบรวมเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสัมผัสประสบการณ์ทางอภิญญาของพระมุณีในศาสนา เนื้อหาของอุปนิษัตเป็นเรื่องของการรู้จักพรหมันและการเข้าถึงโมกษะ การสอนความรู้ในอุปนิษัตจึงเป็นความลับผู้ใฝ่เรียนรู้จึงต้องเข้าไปใกล้ครุบาอาจารย์ด้วยความภักดี ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้เรียนรู้การเข้าถึงสภาวะธรรมจากครูผู้ได้มานสมาบัตินั่นเอง (สวามี ประภาวณันทะ และเฟรเดอริก แมนเชสเตอร์, คำนำ)

สำหรับการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัตในครั้งนี้ ศึกษาจากผลงานแปลเป็นภาษาไทยของศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิงแก้ว อัดถากร ซึ่งได้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษของสวามี ประภาวณันทะ และเฟรเดอริก แมนเชสเตอร์ ในเล่มประกอบด้วยอุปนิษัตทั้งสิ้น 12 คัมภีร์ ได้แก่ กฤษ อิศะ เกนะ ปรัศนะ มณฑทกะ มณฑชุกยะ ไตตติริยะ โอตเรยะ ฉานโทคยะ พหุทัทธารณยกะ ไกวัลยะ และเศวตาศวตระ โดยผลการศึกษาครั้งนี้

2.2.1 น้ำเป็นหนึ่งในธาตุสำคัญของชีวิตที่พรหมันสร้างขึ้น

สุภาพร พลายเล็ก (2557, น.62-63) ได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการกำเนิดของจักรวาลในคัมภีร์อุปนิษัตไว้ว่า พรหมันเป็นผู้สร้างโลกและธาตุทั้ง 5 เมื่อสร้างสิ่งมีชีวิตแล้วก็แบ่งตัวเองเข้าไปเป็นวิญญาณอยู่ในแต่ละร่าง เมื่อประลัยมาถึงดวงวิญญาณทุกดวงก็จะกลับไปพร้อมกับพรหมันอีกครั้ง สำหรับน้ำที่เกิดขึ้นในระหว่างการสร้างโลกของพรหมันก็คือ ธาตุน้ำที่เกิดขึ้นพร้อมกับธาตุอื่นๆ ในขั้นตอนสร้างโลก กล่าวเฉพาะธาตุน้ำนั้นได้ให้กำเนิดพรหมันที่เป็นบุคคลหรือที่เรียกว่าพระปาชาบดีซึ่งต่อมาก็ได้เป็นผู้สร้างสิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้นในโลก

สำหรับบทบาทของน้ำในฐานะธาตุสำคัญของสิ่งมีชีวิตที่พรหมันสร้างขึ้นมีตัวอย่างข้อความดังนี้

ผู้ซึ่งเห็นสิ่งที่มาเกิดเป็นอันดับแรกที่เกิดจากพระจิตของพระพรหม ที่เกิดก่อนการรังสรรค์**ห้วงน้ำ**ทั้งหลาย-และแลเห็นพระองค์สถิตอยู่ในดอกบัวแห่งหัวใจ ดำรงชีวิตอยู่ในท่ามกลางธาตุวัตถุทั้งหลาย ย่อมเห็นพรหมมันอย่างแน่นอน

(กฤษ, 2553, 15)

จากพระองค์บังเกิดปรมาณ, จิต, อินทรีย์สำหรับการรับรู้, อีเธอร์, อากาศ,

ไฟ, น้ำ, และดิน และพระองค์ตรึงสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดไว้ด้วยกัน

(มัณฑุกะ, 2553, น.57)

“อำนาจเหล่านั้น” ท่านอาจารย์ตอบ “คือ อิเธอร์, ลม, ไฟ, น้ำ, ดิน-
กล่าวคือ ธาตุทั้งห้าทำหน้าที่ปรุงแต่งร่างกาย นอกจากนี้ก็มี วจิ, มนัส, ตา, หู, และ
อินทรีอื่นๆ ...

(ปรัศนะ, 2553, น.41)

2.2.2 น้ำคือสื่อที่นำเครื่องสังเวไปสู่ผู้วายชนม์

นอกจากการสร้างสรรคสิ่งต่างๆของพรหมันแล้ว ในคัมภีร์อุปนิษัตยได้
กล่าวถึงพิธีการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลอีกด้วย ฉะนั้นน้ำจึงไม่ได้เป็นเพียงธาตุสำคัญหนึ่งในห้าที่
พรหมันสร้างขึ้น แต่ยังมีบทบาทในการเป็นสื่อข้ามมิติที่ช่วยนำสิ่งที่ได้สังเวจากคนเป็นไปสู่ผู้วายชนม์
ได้อีกด้วย ดังข้อความว่า

จากพระองค์เกิดเพลงสวดสรรเสริญ, บทขับร้องบูชา, พระคัมภีร์,
พิธีกรรม, การสังเว, การกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล, การแบ่งเวลา, ผู้กระทำและกิจที่
กระทำ, และภพภูมิโลกทั้งหมดที่รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ และรับการชำระให้
บริสุทธิ์จากดวงจันทร์

(มณฑกะ, 2553, น.57)

คาร์ศิผู้ที่อยู่ในโลกไม่รู้จักอักษร เขากรวดน้ำอุทิศประกอบการสังเว
บำเพ็ญตบะ เป็นเวลาพันๆปี โดยได้รับผลน้อย

(พฤททอาร์ณกะ, 2553, น.151)

จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัต พบว่ามีลักษณะ
สำคัญ 2 ประการ คือ 1) น้ำเป็นหนึ่งในธาตุสำคัญของชีวิตที่พรหมันสร้างขึ้น และ 2) น้ำคือสื่อที่นำ
เครื่องสังเวไปสู่ผู้วายชนม์ อย่างไรก็ตาม ในเนื้อหาส่วนต่างๆ ของคัมภีร์อุปนิษัตยังมีการใช้น้ำในอีก
ลักษณะหนึ่ง คือ ใช้น้ำในการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความเข้าใจ “พรหมัน” ยกตัวอย่างเช่น

เปรียบเทียบโลกของพรหมมันเป็นเหมือนแหล่งน้ำอมฤต ผู้ที่เข้าถึงโลกของพรหมนั้นย่อมเหมือนได้ดื่ม น้ำอมฤตทำให้เป็นอิสระในทุกๆ ภพภูมิ (ฉานโทคยะ, 2553, น.113) เป็นต้น

เมื่อนำแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติ มาวิเคราะห์บทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ทาง พุทธ ศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก ไตรภูมิภค และคัมภีร์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระเวท และอุปนิษิต พบว่า บทบาทของน้ำของทั้งสองศาสนามีสมภาพ (Equality) หรือมีภาวะที่เสมอกัน (กึ่งแก้ว อดตถากร, 2558, น.121) ทั้งในมิติปัจเจกบุคคล มิติทางสังคมวัฒนธรรม และมิติแห่งเทพปรณัมหรือมิติเหนือโลก กล่าวคือ

ในมิติแห่งปัจเจกบุคคล น้ำ คือองค์ประกอบสำคัญของชีวิต เป็นแหล่งกำเนิดของชีวิตในทุก ภูมิ คัมภีร์ทางพุทธศาสนาและคัมภีร์ศาสนาฮินดูต่างกล่าวถึงคุณลักษณะของน้ำในฐานะ แหล่งกำเนิดและเป็นธาตุสำคัญที่ยังชีวิตให้ดำรงอยู่ได้

ในมิติทางสังคมวัฒนธรรม พบว่า น้ำมีบทบาทสำคัญต่อความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน เพราะน้ำเป็นที่มาของพืชพรรณธัญญาหารหรือเป็นที่มาของน้ำที่ใช้ในการอุปโภคและบริโภค ทั้ง คัมภีร์ในพุทธศาสนาและคัมภีร์ในศาสนาฮินดูจึงให้ความสำคัญต่อแหล่งน้ำเป็นอย่างมาก ดังปรากฏ เป็นบทสรรเสริญชื่อของแม่น้ำต่างๆ ในคัมภีร์พระเวท เพื่อให้ผู้คนในสังคมเกิดความกตัญญูต่อแม่น้ำ ในฐานะผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์ หรือในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีข้อห้ามและมีการเตือนพระสงฆ์ที่ ทำลายหรือทำให้แม่น้ำสกปรก ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 2 มหาวีถังค์ ทุติยภาค น.713 ว่า

[878] โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น พระฉัพพัคคีย์ ถวาย อัจจาระบ้าง ถวายปัสสาวะบ้าง บ้วนขะพะบ้าง ลงในน้ำ ชาวบ้านพากันเพ่งโทษ ตีเตือน โพนทะนาว่า ไฉนพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร จึงได้ถวายอัจจาระบ้าง ถวายปัสสาวะบ้าง บ้วนขะพะบ้าง ลงในน้ำเหมือนพวกฤๅษีผู้บริโภคกามเล่า ภิกษุทั้งหลายได้ยินชาวบ้านพากันเพ่งโทษ ตีเตือน โพนทะนาอยู่ บรรดาที่เป็นผู้มักน้อย ... ต่างก็เพ่งโทษ ตีเตือน โพนทะนาว่า ไฉนพระฉัพพัคคีย์ จึงได้ถวายอัจจาระบ้าง ถวายปัสสาวะบ้าง บ้วนขะพะบ้าง ลงในน้ำเล่า แล้วกราบทูล เรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค.

(วิ.มหา(ไทย) 2/878/713)

ในมิติของเทพปรณัมหรือมิติเหนือโลก พบว่า น้ำมีส่วนเชื่อมโยงกับเทพเทวาและโลก ศักดิ์สิทธิ์ ดังปรากฏเป็นบทสรรเสริญวรุณเทพ โสมเทพ และเทวีสรสวตีในคัมภีร์พระเวท หรือใน บทบาทในการแสดงปาฏิหาริย์หรือบทบาทของผู้ทำลาย-ลงโทษสัตว์นรกที่ปรากฏในคัมภีร์ไตรภูมิภค อีกด้วย

นอกจากนี้ มีข้อค้นพบจากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้งสองศาสนาว่า น้ำมีคุณลักษณะของทวิภาวะ (Duality) ปรากฏร่วมด้วย กล่าวคือ มีบทบาทในการให้คุณในขณะที่เดียวกันก็ให้โทษได้เช่นเดียวกัน คีธ เบ็กเลย์ (Keith Begley, 2012) ได้อธิบายความหมายของทวิภาวะไว้ว่าคือ คู่ตรงกันข้ามหรือขั้วตรงข้ามกัน เช่น กลางวันและกลางคืน, ชายและขวา, ชีวิตและความตาย, หญิงและชาย, จริงและเท็จ เป็นต้น สำหรับลักษณะทวิภาวะของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาที่เห็นได้ชัดคือ น้ำมนต์ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและน้ำโสมในคัมภีร์พระเวท กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงห้ามไม่ให้พระสงฆ์ทำมนต์ดังปรากฏเป็นข้อความในพระไตรปิฎกเล่มที่ 9 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 1 ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ว่า

[25] 7. พระสมณโคตม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน ทำพิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนต์ รดน้ำมนต์ ทำพิธีบูชาไฟ ประยูรสารอก ประยูรถ้อย ประยูรถ้อยโทษเบื้องบน ประยูรถ้อยโทษเบื้องล่าง ประยูรแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ประยูรยาตา ประยูรยาคันต์ ประยูรยาทากัด ประยูรยาทาสมาน ป้ายยาตา ทำการผ่าตัดรักษาเด็ก ใส่ยา ชะแผล ดุกรักษาทั้งหลาย ข้อที่ปลูกชนกล่าวขมตถาคต จะพึงกล่าวด้วยประการใด ซึ่งมีประมาณน้อย ยังต่ำนัก เป็นเพียงศีลนั้นเท่านั้นแล.

(ที.สี.(ไทย). 1/19/8)

ในขณะที่อรรถกถาชาดกได้มีการอธิบายถึงเหตุการณ์ที่พระอานนทได้ประพรมน้ำมนต์ไปทั่วเมืองในเมืองเวสาลี หรือในคัมภีร์พระเวทที่ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของน้ำโสมที่จะช่วยให้ผู้ดื่มเกิดปัญญาและมีพลังกำลังมาก แต่ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้เกิดความมัวเมาเช่นกัน นอกจากลักษณะทวิภาวะดังกล่าวแล้วยังพบว่า น้ำมีบทบาทในการเป็นสื่อข้ามมิติอีกด้วย กล่าวคือ ในการ “กรวดน้ำ” นอกจากจะหมายถึงการให้ทาน หรือการให้สิ่งที่ไม่สามารถยกขึ้นมาส่งให้กับมือได้ เช่น ที่ดิน บุคคล สัตว์พาหนะ ฯลฯ ยังหมายถึงการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับดวงวิญญาณของผู้วายชนม์ที่อยู่ในอภิปภุมิด้วย

บทที่ 4

บทบาทของน้ำจากประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏ ในเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย

การศึกษบทบาทของน้ำที่ปรากฏในประเพณีและพิธีกรรมจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทยมีขอบเขตเนื้อหาการนำเสนอต่อไปนี้

1. เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เลือกข้อมูลจากจารึกอักษรไทยสุโขทัย จำนวน 39 รายการ จากหนังสือประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (กรมศิลปากร, 2548, น.35-286) ซึ่งมีการรวบรวมและปริวรรตถ่ายทอดเป็นภาษาไทยปัจจุบันแล้วโดยกรมศิลปากร และเลือกจากพงศาวดารที่ได้รับการชำระตรวจสอบแล้วว่าเป็นต้นฉบับหรือเป็นฉบับที่มีเนื้อหาครบถ้วนความสมบูรณ์ คือ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

2. เอกสารวรรณคดีไทยที่เสนอเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมของไทยตามทีสมปราชญ์ อัมมะพันธุ์ (2536) ได้ศึกษาไว้และต้องไม่ใช่เอกสารทางประวัติศาสตร์หรือเป็นคัมภีร์ทางศาสนา นอกจากนี้คือ ต้องมีเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีหรือประเพณีนั้นๆพอสมควร ซึ่งเมื่อพิจารณาจากลักษณะของเนื้อหาดังกล่าวพบว่าจำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ พระราชพิธีสิบสองเดือน นางนพมาศ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตพระลอ โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส สมุทรโฆษคำฉันท์ บทละครเรื่องอิเหนา บทเสภาขุนช้างขุนแผน โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การศึกษบทบาทของน้ำในเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีมีลำดับการนำเสนอต่อไปนี้

1. บทบาทของน้ำในเอกสารทางประวัติศาสตร์

1.1 ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสมัยสุโขทัย

สำหรับจารึกสมัยสุโขทัยนั้นศึกษาจากหนังสือประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (กรมศิลปากร, 2548, น.35-286) ซึ่งมีการรวบรวมและปริวรรตถ่ายทอดเป็นภาษาไทยปัจจุบันแล้วโดยกรมศิลปากร จำนวน 39 รายการ ดังนี้

1) จารึกพ่อขุนรามคำแหง	2) จารึกวัดบางสนุก
3) จารึกนครชุม	4) จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ 1
5) จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ 2	6) จารึกเขาสุมณภู
7) จารึกวัดศรีชุม	8) จารึกวัดเขากบ

9) จาริกวัดพระยืน	10) จาริกแผ่นดินดีบุกวัดมหาธาตุ
11) จาริกวัดช้างล้อม	12) จาริกปูชนียวัตถุจนจอต
13) จาริกคำปู้สบล	14) จาริกกฎหมายลักษณะโจร
15) จาริกเขตพน	16) จาริกบ้านางเมาะ
17) จาริกวัดสรศักดิ์	18) จาริกวัดหินตั้ง
19) จาริกลานเงินเสด็จพ่อพระยาสอย	20) จาริกฐานพระพุทธรูปนายทิดไส
21) จาริกฐานพระพุทธรูปทิดไสหง	22) จาริกฐานพระพุทธรูปผ้าขาวทอง
23) จาริกพระยาศรีศรราช วัดหงส์รัตนาราม	
24) จาริกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์ที่ 1	
25) จาริกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์ที่ 2	
26) จาริกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์ที่ 3	
27) จาริกอุทิศสิ่งของ	28) จาริกพระปิฎก
29) จาริกแสดงผลกรรมนำสู่นิพพาน	30) จาริกฐานพระพุทธรูปพระนายคัมภอง
31) จาริกฐานพระพุทธรูปแม่ศรีมหาตา	32) จาริกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าแสนตน
33) จาริกฐานพระพุทธรูปศิลาเขียววัดข้าวสาร	34) จาริกคำอธิษฐาน
35) จาริกฐานพระพุทธรูปสุโขทัย (นายญี่บุญ)	
36) จาริกฐานพระพุทธรูปสุโขทัย (เจ้าสอรัต)	
37) จาริกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร	
38) จาริกฐานพระพุทธรูป (ออกหมื่นโปศเทพ)	39) จาริกวัดเขมา

ในจาริกสุโขทัยทั้ง 39 รายการ มีข้อมูลเกี่ยวกับการทำบุญเนื่องในประเพณีสำคัญทางพุทธศาสนาหลายลักษณะ เช่น การทำบุญในวันเข้าพรรษา การทำบุญถวายเทียนหรือน้ำมันในวันออกพรรษา การทำบุญกฐิน การให้ทาน การรักษาศีล การฟังธรรม การกัลปนาที่ดินและผู้คนให้แก่วัด การบูชาพระธาตุ การบูชารอยพระพุทธรูป การสร้างหรือซ่อมแซมศาสนสถานและศาสนวัตถุ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเฉพาะที่มีการใช้น้ำหรือปรากฏบทบาทของน้ำพบว่ามีดังนี้

1.1.1 น้ำในบทบาทของการยกระดับหรือเปลี่ยนสถานะของบุคคลหนึ่งๆ ให้สูงขึ้น บทบาทนี้ปรากฏจากคำว่า อภิเชก ซึ่งหมายถึง การแต่งตั้งด้วยวิธีการรดน้ำ (ราชบัณฑิตยสถาน , 2566) ปรากฏในจาริกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ในสุโขทัย เช่น พ่อขุนบางกลางหาวในจาริกวัดศรีชุม ด้านที่ 1 ดังข้อความว่า “...พ่อขุนผาเมืองจึงอภิเชกพ่อขุนบางกลางหาวให้เมืองสุโขทัย ให้ทั้งชื่อตนแก่พระสหายเรียกชื่อศรีอินทราดินทรทิตย...” (กรมศิลปากร, น.105) พระยาลิไทในจาริกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย หลักที่ 1 ด้านที่ 1 ดังข้อความว่า “...

ต่างคนต่างมีใจใคร่ใจรัก เอามกุฏขรรค์ชัยศรีเศวตฉัตรมาลัยด้วย **อภิเชก** ให้เป็นท้าวเป็นพระยา...” (กรมศิลปากร, น. 73) เป็นต้น

1.1.2 น้ำในบทบาทการเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิต บทบาทนี้ปรากฏในลักษณะของการเป็นแหล่งน้ำใช้สำหรับอุปโภคบริโภคของชาวเมืองสุโขทัย ดังข้อความในจารึกพ่อขุนรามคำแหง ด่านที่ 2 ว่า “...กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี่สิบกินดี ...ตั้งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง” (กรมศิลปากร, 2548, น. 43) นอกจากนี้ยังมีการสร้างแหล่งน้ำกินน้ำไว้เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนอีกด้วย เช่น จารึกวัดเขมา ด่านที่ 1 ที่กล่าวถึงการทำบุญด้วยการสร้างแหล่งน้ำไว้ว่า “หินพิหารก่อเป็นหินแลงรองก็แล้ว รัสพังสองอันเป็นน้ำอาบ น้ำกินแลให้เป็นที่รพย์สาธารณก็แล้ว...” (กรมศิลปากร, 2548, น. 281) เป็นต้น

1.1.3 น้ำในบทบาทของเครื่องถวายเป็นพุทธบูชา ปรากฏในลักษณะที่ใช้น้ำถวายเป็นเครื่องตั้งข้อความในจารึกวัดเขมา ด่านที่ 1 ว่า “...แต่งเมียงบูชาพระเจ้า น้ำเต้าทองสัมฤทธิ์ดวงหนึ่งค่าบาทหนึ่ง แต่งใส่น้ำบูชาพระเจ้า...” (กรมศิลปากร, น. 281) หรืออีกลักษณะคือ การถวายน้ำมันสำหรับจุดให้แสงสว่าง เช่น ในจารึกวัดเขมา ด่านที่ 2 ว่า “...สี่พันต้น น้ำมันหล่อรดทั่วเหนือห้วมหาประทีป” (กรมศิลปากร, 2548, น. 126) และในจารึกวัดบางสนุก ที่ว่า “...เทียนรูป จันท์ (น้ำ)มันหอม ค่อมต่น นบบาทเบญจางค์ทั้งนั้นเวนให้เป็นพุทธบูชา...” (กรมศิลปากร, 2548, น. 55) นอกจากนี้คือ การใช้น้ำหอมเป็นเครื่องบูชาและใช้ในการสงฆ์พระธาตุอีกด้วย ดังข้อความในจารึกวัดพระยีน ด่านที่ 2 ว่า “...แลจึงสงฆ์พระธาตุเป็นเจ้าด้วยน้ำสุคนธ์ศรีสินธุธารา แล้วจึงบูชาพระธาตุเป็นเจ้าด้วยเครื่องบูชาทั้งหลาย...” (กรมศิลปากร, 2548, น. 136) เป็นต้น

มีข้อสังเกตจากการศึกษาจารึกทั้งที่ 39 รายการว่า เนื้อหาในจารึกไม่มีการ “กรวดน้ำ” ในขณะที่ มรยาท กิจสุวรรณ และวราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ (2533) กล่าวถึงลักษณะพื้นฐาน 5 ประการของพฤติกรรม “บุญ” ของชาวสุโขทัยว่าประกอบด้วย 1) การกราบไหว้บูชาแบบเบญจางคประดิษฐ์ 2) การให้ทาน 3) การถือศีล 4) การฟังธรรม และ 5) การกรวดน้ำ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า การตวงน้ำหรือกรวดน้ำนั้นเป็นพฤติกรรมที่กระทำกันเป็นปกติทั่วไป ประกอบกับพื้นที่ที่ใช้ในการสลักมีพื้นผิวเป็นหินหรือสำริดมีจำกัดจึงทำให้เอกลักษณ์ไม่ได้บันทึกไว้ในจารึกที่เป็นภาษาไทย แต่การกรวดน้ำยังเป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญในสุโขทัย เพราะพฤติกรรมนี้ไปปรากฏในจารึกภาษาอื่นๆ เช่น จารึกวัดพระเสด็จ ด่านที่ 3 ซึ่งจารึกด้วยอักษรขอมสุโขทัย ว่า “...ใครแลเอาอิแก้วนี้ไปขายหายชายไซร์ ให้มันผู้นั้นผลดังเทวทัต เมื่อนายพันเทพรักษากัลปนาอิแก้วและ **หล่อน้ำทักษิณทก** ต่อหน้าพระสงฆ์ทั้งหลาย...” (กรมศิลปากร, น. 483) เป็นต้น

1.2 พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นเอกสารที่บันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของกษัตริย์พระองค์ต่างๆ เริ่มตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา คือ แผ่นดินสมเด็จพระบรม

ราชามหาพุทธางกูร (จุลศักราช 871-875) จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (จุลศักราช 1144-1171) ผลการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา มีดังต่อไปนี้

1.2.1 น้ำในบทบาทของการยกระดับหรือเปลี่ยนสถานะของบุคคลหนึ่งๆ ให้สูงขึ้น ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาปรากฏพิธีรดน้ำที่เรียกว่า อภิเชก ในหลายลักษณะ ได้แก่ ราชอภิเชก (การสืบราชสมบัติ) ปราบดาภิเชก (การได้ราชสมบัติ) อาจารย์ยาภิเชก (การตั้งพรหมณ์ผู้ใหญ่สำหรับทำหน้าที่บรมราชาภิเชก) อินทราชาภิเชก (การยกพระเจ้าแผ่นดินให้เหนือกว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น) พระราชพิธีสงครามภิเชก (จัดกลางน้ำบนเรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์พยุหยาตรามาพร้อมด้วยกระบวนเรือของข้าราชการ) สำหรับในการขึ้นครองราชย์หรือครองแผ่นดินของกษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น จะต้องผ่านการเข้าพระราชพิธีราชาภิเชกหรือปราบดาภิเชกเสียก่อน ดังข้อความที่ปรากฏในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ว่า

“...สมเด็จพระสังฆราชราชาคณะทั้งปวงก็สวดพระพุทธมนต์ถวายชัยพระมหाराชครูพระครูบุโรहितสุภาวดีศรีพิชาจารย์ทั้งหลาย ก็แห่ซ้องโหมอ่านอิศวรรเวทวิชฌมนต์ถวายชัยพร้อมเสร็จ ก็ถวายมธุรราชาภิเชกอาเศียรพาท สำหรับการพระราชพิธีปราบดาภิเชกพระมหากษัตริราชเจ้าสืบมา...”

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 2, น.9)

นอกจากนี้ยังมีน้ำพระราชพิธีโสกันต์อีกพิธีหนึ่งที่มีบทบาทของน้ำในการยกระดับหรือเปลี่ยนสถานะจากเด็กให้กลายเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว ดังปรากฏในแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่มีการกล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 2, น.627) เป็นต้น

1.2.2 น้ำกับบทบาทของการลงโทษ การปกครองผู้คนที่ท่ามกลางการสู้รบระหว่างอาณาจักรต่างๆ นั้น การเพิ่มขวัญกำลังใจให้กองทัพถือเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้นำกองทัพจะต้องตระหนักและการใช้น้ำในการลงโทษทหารก็เป็นวิธีหนึ่งที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ดังข้อความที่ปรากฏในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ว่า

“...สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสให้ปลุกบ้านขึ้น แต่งเครื่องมัจฉมังสาสุราบานให้รับพระราชทาน ที่ไม่ได้ศรัษะนั้นให้นั่งรับประทานได้ถุนร้าน ให้ทหารซึ่งได้ศรัษะมารับพระราชทานบนร้านนั้น **รดน้ำล้างมือลงมา** ครบสามวันให้พ้นโทษ”

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 1, น.75)

หรือในแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 2 ซึ่งได้นำน้ำเลือดของข้าศึกศัตรูมา
ล้างพระบาทในพระราชพิธีประณามกรรมโดยศาสตร์ ดังข้อความว่า

"...เจ้าพนักงานองครักษ์เอาตัวพระยาละแวกเข้าไต้เกย ตัดศีรษะเอาภาค
รองโลหิตขึ้นไปชำระพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระโหราธิบดีลั่นฆ้องชัย ชีพราหมณ์
เป่าสังข์ประโคมดุริยดนตรีถวาย**มูรธาภิเษก** ทรงเอาเศียรพาทโดยสารทพิธีเสร็จเสด็จเข้า
พลับพลา "

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ, 2455, เล่มที่ 1, น.182)

1.2.3 น้ำกับการสร้างขวัญและกำลังใจ นอกจากการลงโทษแล้ว น้ำยังมีบทบาท
ในการสร้างขวัญกำลังใจให้กับทหารได้เช่นเดียวกัน ดังปรากฏในแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 2
ที่มาการรตน้ำมนต์ก่อนจะได้เคลื่อนทัพว่า

"...ครั้นได้เพชรฤกษ์มิ่งคลอันประเสริฐ พระโหราลั่นฆ้องชัย ชีพพราหมณ์
ถวายเสียงสังข์ สมเด็จพระพระนเรศวรบรมเชษฐาธิราชทรงช้างต้นเจ้าพระยาไชยานุภาพ
เป็นพระชาธาร สมเด็จพระเอกาทศรถทรงช้างต้นเจ้าพระยาปราบไตรจักรเป็นพระคชาธาร
เข้าโหล่นทวารพระสงฆ์ราชาคณะ**ประนํ้าพระพุทธรมณต์** พระยานนทตัดไม้ข่มนามโดย
ศาสตร์ ..."

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ, 2455, เล่มที่ 1, น.173)

นอกจากนี้ยังมีการอาบน้ำมนต์ก่อนออกไปรบด้วยเช่นกัน ดังข้อความว่า "...ก็
อัญเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ **สรนมูรธาภิเษก**ถวายอาเศียรพาท
อวยชัย..." (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ, 2455, เล่มที่ 1, น.161-162) หรือการอาบน้ำในลักษณะของ
การรอดพ้นจากศึกใหญ่ เช่น การอาบน้ำพระปรีดของพระองค์เจ้าชีในตอนที่ทรงหนีออกมาจากเมือง
อังวะและสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงออกไปรับกลับ ณ เมืองทวาย เป็นต้น (ดำรงราชานุภาพ
, สมเด็จพระ, 2455, เล่มที่ 2, น. 548)

1.2.4 น้ำกับการเชื่อมโยงไปสู่มิติเหนือโลก การสู้รบระหว่างอาณาจักรนั้น
นอกจากจะมีการสู้รบแล้วการเป็นมิตรระหว่างกันก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ แต่เพื่อให้ไม่ต้องระแวงสงสัยว่า
มิตรอาจกลายเป็นศัตรูในภายหน้า การ "หลั่งน้ำ" และ "การต็มน้ำ" (น้ำสัตโยทก, น้ำสัตยาศิษฐาน)
เพื่อให้โลกศักดิ์สิทธิ์ช่วยเป็นสักขีพยานก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระ
ราชหัตถเลขา ดังปรากฏเหตุการณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 1 ว่า

"พระยาเสนาบดีและพราหมณาจารย์ทั้งสองฝ่าย ก็ชุมนุมกันในท้ายสระเกษ ก็แต่งการที่จะหลั่งน้ำสัจโยทกในที่นั้น ... จึงฝังสีมาจารึกสัตยาธิษฐานลงในศิลาบาตร แล้วก็หลั่งน้ำสัจโยทกเหนือพื้นมหาปถพีเป็นสักขีพยาน เพื่อจะให้พระราชไมตรีสีมามณฑลทั้งสองฝ่าย มั่นคงตรงเท่ากัลปาวสาน ..."

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 1, น.144)

สำหรับการหลั่งน้ำที่มีความสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของประเทศไทยก็คือ การหลั่งน้ำทักษิโณทกของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระสรรเพชญ์ที่ 2) เพื่อเป็นการตัดสัมพันธ์ระหว่างหงสาวดีและอยุธยาหรืออีกนัยหนึ่งคือ การประกาศอิสรภาพของอยุธยาที่จะไม่ขึ้นต่อหงสาวดีอีกต่อไป ดังข้อความว่า

"...อันแผ่นดินพระมหานครศรีอยุธยา กับแผ่นดินหงสาวดีขาดจากทางพระราชไมตรีกัน เพราะเป็นอกุศลกรรมนิยม... แล้วพระหัตถ์ก็ทรงพระสุวรรณภิงคารหลั่งอุกธาราลงเหนือพื้นพสุธาตล จึงออกพระโอรสผู้ตรัสประกาศแก่เทพยเจ้าทั้งหลาย อันมีมหิทธิฤทธิ์และทิพยจักขุ ทิพโสตซึ่งสถิตอยู่ทุกทิศานุทิศจงเป็นทิพยพยาน..."

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 1, น.136)

1.2.5 น้ำกับการชำระล้าง แม้ในการพระเมรุจะปรากฏอยู่หลายครั้ง แต่ก็มีได้บันทึกบทบาทของน้ำในการชำระล้างหรือสร่งน้ำพระศพเลย จนถึงสมัยแผ่นดินพระเจ้าเสือ เมื่อพระองค์สวรรคตจึงมีการบันทึกเป็นครั้งแรกว่า พระบรมวงศานุวงศ์กระทำชำระพระสรีริกโจโสจรสรงด้วยน้ำสุคนธมาลาจนหอมตลบอบอวล (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, เล่มที่ 2, 193) และอีกครั้งคือการสร่งน้ำพระศพสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิดานุสดำ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, เล่มที่ 2, น.477)

1.2.6 น้ำกับวาโยกสิณภาวนา แผ่นดินพระบรมราชาธิราชที่ 3 เสด็จพระราชดำเนินไปฉลองวัดนางคำ นิมนต์พระผู้มีกรรมฐานเจริญวาโยกสิณให้มาช่วยห้ามฝน/พัดฝนออกไป ดังข้อความว่า

"...การฉลองวัดนางคำนั้น มีงานมหรสพสามวัน ทั้งมีโจนร่วมด้วย เพลาเย็นฝนตั้งมา พระญาณรักชิตเข้านั่งสมาธิบนเตียง มีเพดานผ้าขาววงรอบตั้งอยู่กลางแจ้ง และพระผู้เป็นเจ้าเจริญวาโยกสิณภาวนาบังเกิดพายุใหญ่พัดฝนเลิกไปทั้งสามวันหาค

ไม่เห็นประจักษ์เป็นมหัศจรรย์...”

(ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 2, น.237)

หรือในเหตุการณ์ที่คณะทูตในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ไปฝรั่งเศสก็รอดพ้นจากน้ำวนในมหาสมุทรเพราะมีอาจารย์ผู้ชำนาญในวาทศิลป์เดินทางไปด้วยเช่นกัน (ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 2, น.66)

1.2.7 น้ำกับการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ พระเจ้าตากสินให้พระสงฆ์ฝ่ายเมืองเหนือพิสูจน์ตนเองว่าไม่ได้เข้ากับฝ่ายพระฝาง โดยอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าหากรูปใดบริสุทธิ์ก็ขอให้สามารถดำน้ำได้ใน 3 นาฬิกา ดังข้อความว่า

“...จึงทรงพระสัตยาธิษฐานให้พระบารมีนั้นช่วยอภิบาลบำรุงรักษา

พระสงฆ์ทั้งปวง ถ้าภิกษุองค์ใดมิได้ขาดสิกขาบทจุปาราชิก ขอให้พระบารมีของเราและอานุภาพเทพดาอันศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นสักขีพยาน ช่วยอภิบาลบำรุงรักษาพระผู้เป็นเจ้าของคตินั้น อย่าให้แพ้แก่นาฬิกาได้...แล้วเสด็จทรงพระเก้าอี้อยู่ที่หาดทราย ให้พระสงฆ์ดำน้ำพิสูจน์ตัวต่อหน้าพระที่นั่ง...”

(ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้า, เล่มที่ 2, น.348)

การศึกษาบทบาทของน้ำในเอกสารทางประวัติศาสตร์ในครั้งนี้ พบว่าน้ำมีบทบาทสำคัญตั้งแต่ในระดับปัจเจกหรือระดับกายภาพไปจนถึงการเชื่อมโยงไปสู่มิติเหนือโลก กล่าวคือ น้ำยังคงเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหารยังคงต้องมึน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ เมื่อพิจารณาตัวบทจากจารึกและตัวบทจากพงศาวดารจะพบว่า เมืองหรือที่ตั้งสำหรับใช้เป็นแหล่งอาศัยของผู้คนยังคงต้องมีน้ำเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิต จารึกของสุโขทัยจึงมีจารึกที่เล่าถึงแหล่งน้ำเช่น ตรีพัง ตั้งอยู่ในเมือง หรือมีประเพณีการทำบุญของชาวสุโขทัยที่นิยมถวายหรือสร้างแหล่งน้ำไว้ให้ประชาชนได้ใช้อุปโภคบริโภค ในขณะที่อยุธยาตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำจนสามารถนำมาใช้เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติในฤดูน้ำหลาก เพื่อป้องกันการรุกรานของข้าศึกศัตรูตลอดจนใช้แม่น้ำในการค้าขายคือให้เรือสินค้าได้แล่นเข้ามาค้าขายกับอยุธยา นอกจากนี้คือ การสร้างขวัญกำลังใจให้ผู้เข้าพิธีผ่านพ้นเวลาวิกฤตไปได้อย่างมั่นใจ เช่น พิธีสงฆ์น้ำมูรธาภิเษกก่อนออกรบของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถ หรือพระราชพิธีโสกันต์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากุลทลทิพยวดี เป็นต้น

ในมิติทางสังคมวัฒนธรรมปรากฏน้ำในพิธีกรรมที่ช่วยสร้างพลังใจและสร้างความฮึกเหิมให้กับทหารในการออกไปรบ เช่น พิธีชุมนุมพลที่นิมนต์ทั้งพระสงฆ์ประพรมน้ำมนต์และชีพรามณ์มาทำพิธีร่วมกันก่อนยกทัพ ยิ่งไปกว่านั้นพระราชพิธีราชาภิเษกที่ต้องได้รับการยอมรับจากเสนาอำมาตย์และพระประยูรญาติ พระราชพิธีดังกล่าวจึงไม่ใช่การยกระดับบุคคลให้เปลี่ยนสถานะ

กลายเป็นกษัตริย์เท่านั้น ยังเป็นพิธีที่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับของผู้คนในสังคมอีกด้วย นอกจากนี้คือ บทบาทของน้ำในการเชื่อมโยงโลกศักดิ์สิทธิ์ให้รับรู้ถึงการกระทำของผู้ที่อยู่ในพิธีที่ใช้น้ำเป็นสื่อข้ามมิติอีกด้วย ดังเห็นได้จากการหลังทักษิโณทก การหลังน้ำสโตโยทก และการถือน้ำสโตยธาธิฐาน การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การพิสูจน์ดำน้ำพิสูจน์ความจริง ที่ให้น้ำในพิธีกรรมเหล่านี้เป็นสื่อเชื่อมโยงไปสู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาร่วมเป็นพยานในการหลังน้ำด้วย

2. บทบาทของน้ำที่ปรากฏในวรรณคดีไทย

วรรณคดีไทยที่ใช้เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ อาศัยกรอบแนวคิดจากหนังสือ ประวัติวรรณคดีไทยของ เปลื้อง ณ นคร (2545) และหนังสือประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทยของสมปราชญ์ อัมมะพันธุ์ (2536) เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย จำนวน 16 เรื่อง จากนั้นจึงคัดเลือกจากเนื้อเรื่องที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมได้วรรณคดีจำนวน 11 เรื่อง ดังต่อไปนี้

- 3.2.1 นางนพมาศ
- 3.2.2 พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน
- 3.2.3 บทเสภาขุนช้างขุนแผน
- 3.2.4 บทละครเรื่องอิเหนา
- 3.2.5 โคลงพระราชนิพนธ์ทิวาทศมาส
- 3.2.6 สมุทรโฆษคำฉันท์
- 3.2.7 ลิลิตพระลอ
- 3.2.8 ลิลิตโองการแช่งน้ำ
- 3.2.9 โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- 3.2.10 บทละครเรื่องรามเกียรติ์
- 3.2.11 พระอภัยมณี

จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในวรรณคดีดังกล่าวข้างต้น พบว่ามีน้ำในพระราชพิธีในราชสำนักมากมาย ดังจะเสนอในหัวข้อตามลำดับวรรณคดีที่ได้คัดเลือกต่อไปนี้

2.1 นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

หนังสือนางนพมาศ มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นหนังสือที่ครั้งหนึ่งเชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยกรุงสุโขทัยต่อมาได้มีการค้นพบว่าเป็นเอกสารที่เพิ่งแต่งขึ้นเมื่อสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่กระนั้นความสำคัญของหนังสือเล่มนี้ก็ได้ลดน้อยลง ด้วยเพราะเนื้อหาได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ค่อนข้างมาก ทั้งเป็นที่นิยมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอ้างถึง

เอกสารนี้ไว้ในหนังสือพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน อีกด้วย จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในหนังสือนางนพมาศ พบว่ามีดังต่อไปนี้

ตาราง 1 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในหนังสือนางนพมาศ

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พิธีจองเปรียง (น. 59-65)	ช่วงวันเพ็ญเดือนสิบสอง เป็นนักขัตฤกษ์ชั้กโคมลอยโคม โดยให้น้ำเป็นสื่อในการนำเครื่องสักการะรอยพระพุทธบาท ณ นันมทานที
2. พิธีตรียำปวายและตรีปวาย (น. 65-66)	ในเดือนอ้าย กล่าวถึงเทศกาลแห่พระอิศวรและพระนารายณ์ในเวลากลางคืน มีการไกวนางกระดานและการ สาดน้ำรำเสนง เมื่อถึงเดือนยี่จะถึงพระราชพิธีบุษยามภิเษกและพระโคกินเลี้ยง
3. พิธีธานย์เทาะห์ (น. 66)	(ไม่ปรากฏบทบาทของน้ำในพิธี) เดือนสาม เป็นนักขัตฤกษ์ขนข้าวเข้าลาน นำพระโคมาเดินนวดข้าว พราหมณ์อ่านมนต์และเชิญพระเพลิงเผาฟาง เพื่อกันอุปัทวภัยไร
4. พิธีสัมพัจฉรฉินท์ (น. 66)	ในเดือนสี่ ถึงวันตรุษสิ้นปี มีการตั้งโรงพิธีทั้ง 4 ทิศ ตั้งบาตรน้ำมนต์ ฯลฯ แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตร มีการประพรมน้ำพุทธมนต์และโรยทรายรอบพระราชนิเวศน์เพื่อความเป็นสิริมงคล
5. พิธีคเชนทร์ศวนาน (น. 68)	เดือนห้า เป็นการพระราชพิธี สวานใหญ่ บรรดาข้าราชการ ผู้รั้งเมืองเอกโท ตรี จัตวา และกิ่งเมืองฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ หรือเมืองขึ้นต่อพระร่วงเจ้าจะนำช้าง ม้า และเครื่องบรรณาการต่างๆ มาถวายแต่สมเด็จพระร่วงครั้งถึงวันเถลิงศกขึ้นปีใหม่ เหล่าข้าราชการบริพารจะเข้าเฝ้ารับพระราชทาน น้ำพระพิพัฒน์สัตยา
6. พิธีแรกนา (น. 73)	เมื่อถึงเดือนหก จะเป็นการนักขัตฤกษ์ในพระราชพิธีไพศาชจรด พระนังคัล เมื่อเสร็จจากการกระทำแรกนาขวัญแล้ว จะเป็นการเสี่ยงทายพระโคกินเลี้ยงจากของ 5 สิ่ง คือ ข้าว ถั่ว งา หญ้า และ น้ำ
7. พิธีวิสาขบูชา (น. 75)	(ไม่ปรากฏบทบาทของน้ำในพิธี) มีการประดับดอกไม้และห้อยโคมประทีปไปทั่วเมือง ทำให้ยามค่ำคืนสว่างไสว ผู้คนรักษาศีลและฟัง พระธรรม มีการทำบุญถวายอาหารและของใช้ต่างๆ มีการบริจาคทานและปล่อยสัตว์สี่เท้าและสองเท้าต่างๆ
8. พิธีเคณทะ (น. 76)	(ไม่ปรากฏบทบาทของน้ำในพิธี) ในเดือนเจ็ดนี้ ชาวพระนครจะไปรวมกันที่เทวสถานเพื่อดูพราหมณ์ตั้งลูกข่างเพื่อเสี่ยงทายเกี่ยวกับความร่วมเย็นเป็นสุข

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
9. ประเพณีเข้าพรรษา (น. 78)	เดือนแปด เป็นพระราชพิธีอาชาตมาส พระอารามหลวงและเทวสถาน หลวงทุกแห่งจะได้รับการตกแต่ง พระเจ้าอยู่หัวทรงถวายเครื่องบริขาร รูปเทียนและน้ำมันใส่ประทีปแก่ประสงฆ์ ตลอดจนถวายเครื่องพลีกรรม พระเทวรูปในพระเทวสถานทุกแห่ง ประชาชนร่วมกันแห่เทียนไปตั้งทางบกและทางน้ำแล้วนำเทียนไปตั้งไว้ในอุโบสถวิหารเพื่ออุทิศบูชาพระรัตนตรัยตลอดเวลาสามเดือน
10. พิธีพูนศาสนา (น. 81)	ในเดือนเก้า พราหมณ์ทั้งหลายจะพร้อมกันกระทำพิธีพูนศาสนา มีการตั้งเกยที่ลานพระเทวสถานจำนวน 4 เกย มีอ่างสัดโลหะสี่อ่างไว้ใส่พืชพรรณและสิ่งต่างๆ ในพิธี เมื่อถึงกำหนดฤกษ์หมู่พราหมณ์จะบวงสรวงสังเวยพระเจ้าตั้งสัตยาธิษฐานขอฝนให้ตกทั่วอาณาเขตชั้นทสี่มา ขอให้พืชผลสมบูรณ์ มีการโบกธงปฎากและเป่าสังข์ที่เกยทั้ง 4 แล้วอ่านโองการ 3 รอบ หลังจากนั้นพราหมณ์จะผลัดเปลี่ยนกันไปโบกธงรายเวทวันละ 2 ครั้งในเวลาเช้าและเย็น
11. พิธีกวักน้ำทิพย์ (น. 81)	เมื่อถึงเดือนสิบ ฝ่ายพุทธศาสนาจะร่วมกันทำข้าวมธุปายาสถวายดูแลพระภิกษุสงฆ์ หลังจากนั้นจะกวักน้ำให้กับญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ส่วนฝ่ายพราหมณ์จะสังเวยพลีกรรมแด่พระไพศพแล้วลอยเคราะห์ในแม่น้ำ พิธีกรรมนี้เริ่มจากตั้งปัญจมหาสาครเต็มด้วยน้ำในเทวสถานก่อน หลังจากนั้นอัญเชิญพระเทวรูป 16 ปางลงโสรจสรอง อ่านพระเวทแผยศิวาลัยเพื่อบำบัดอุปัทวภัยโรพยาธิทุกชนิดต่างๆ เมื่อจะลอยเคราะห์ก็จะนำสังข์หรือกลดสัมฤทธิ์มาที่เทวสถานแล้วบูชาพระเป็นเจ้า จากนั้นตักน้ำปัญจมหานทีในชั้นสาครแล้วเดินลงไปแม่น้ำ เมื่ออากาศปราศจากเมฆหมอกแห่งมองพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ในยามกลางคืนก็ให้นั่งห้อยเท้าเหยียบสายน้ำไหลอ่านอิศวรอาคมครบสามรอบแล้วจึงรินน้ำในสังข์หรือกลดลงในคงคา แล้วจุ่มกายสยายมวยผม อาบน้ำดำเกล้าชำระกายาให้ปราศจากเหงื่อโคล ผลิตผ้านุ่มงอกวางบนขอนไม้หรือเฟื้อยสวะแล้วผลักออกไปตามกระแสน้ำ จากนั้นร้ายพระเวทลอยบาปบอกบริสุทธิ์ต่อพระคงคาแล้วกลับคืนยังบ้านของตน
12. พิธีอาศุช (น. 87)	ในเดือนสิบเอ็ดเป็นพิธีแข่งเรือเสียงทหายหรือพิธีอาศุช พิธีนี้เริ่มจากการสังเวยพระนารายณ์ปางเกษียรสมุทรและพระลักษมี จากนั้นพระครุพราหมณ์อัญเชิญพระนารายณ์ลงสถิตบุษบกบนเรือพระที่นั่งชัยเฉลิมธรณินทร์ และอัญเชิญพระลักษมีลงสถิตบุษบกเรือพระที่นั่งชัยสินธุพิमान ต่อจากนั้นจึงเป็นแข่งขันกันของผีพายบนเรือทั้งสองลำ เรือลำใดชนะผีพายก็จะได้รับพระราชทานรางวัล

จากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในหนังสือเรื่องนางนพมาศข้างต้นพบว่า น้ำมีบทบาทต่อพิธีกรรม/ประเพณีทั้งในลักษณะกายภาพซึ่งมีผลต่อปัจเจกบุคคลและสังคมวัฒนธรรม และในอีกลักษณะหนึ่งคือการเชื่อมโยงไปสู่มิติเหนือโลก กล่าวคือ น้ำมีบทบาทในการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม เช่น พิธีอาศุข ที่ใช้แหล่งน้ำในการแข่งพายเรือ หรือพิธีจองเปรียงที่ใช้แหล่งน้ำสำหรับการลอยพระประทีป และยังเป็นความมั่นคงต่อการปลูกพืชพรรณธัญญาหารทำให้เกิดแนวปฏิบัติเพื่อให้มีน้ำหรือฝนที่เพียงพอต่อการหล่อเลี้ยงผู้คนในสังคมวัฒนธรรม ลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏได้ชัดจาก พิธีแรกนา พิธีพระโคกินเลี้ยง พิธีเคณฑะ พิธีพรมศาสตร์ และพิธีพิธีอาศุข นอกจากนี้คือการใช้น้ำเพื่อเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ เช่น พิธีราเสนงเล่นน้ำของนาฬิวันซึ่งเชื่อมโยงไปสู่เหตุการณ์ที่พระเป็นเจ้าทดสอบความมั่นของโลกลดโดยการไล่ชิงช้า นอกจากนี้ยังมีการใช้น้ำเป็นสื่อไปสู่มิติเหนือโลก อีกด้วย เช่น การชดน้ำมนต์ในพิธีสัมพัจฉรฉินท์เพื่อขับไล่สิ่งอัปมงคลให้ออกไปจากพระนคร การให้น้ำช่วยนำประทีปไปสักการะรอยพระพุทธรูป ณ นันมทานที หรือการให้น้ำช่วยลงโทษผู้ผิดคำสาบานในพิธีถือน้ำพระพัฒน์ เป็นต้น

2.2 พระราชพิธีสิบสองเดือน

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จากการศึกษาวิเคราะห์พระราชพิธีต่างๆ พบว่า มีพระราชพิธีที่มีน้ำปรากฏอยู่ทั้งสิ้น 31 พระราชพิธี จากทั้งสิ้น 57 พระราชพิธี โดยสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง และพระราชพิธีที่มีน้ำเป็นองค์ประกอบหนึ่งในพิธีกรรม สำหรับพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับ “น้ำ” โดยตรงมีทั้งสิ้น 11 พระราชพิธี ส่วนใหญ่เป็นพระราชพิธีในทางศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ ดังแสดงไว้ในตารางที่ 2 ดังนี้

ตาราง 2 แสดงพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. การลอยพระประทีป (เดือนสิบสอง)	พระมหากษัตริย์ทรงลอยพระประทีปลงในแม่น้ำ ในราชประเพณีการประพาสทางชลมารค ต่อมามีการ ประกวดกระถางใหญ่และกระถางเล็กในลำน้ำด้วย
2. พระราชพิธีไล่เรือ (เดือนอ้าย)	พระมหากษัตริย์หรือผู้แทนพระองค์ทรงเรือ ไปพร้อมกระบวนเรือแห่งพระปฏิมาและพระสงฆ์ขึ้นไปปากน้ำ ราชบัณฑิตอ่านคำประกาศขอให้น้ำลดตามพระราชประสงค์
3. พระราชพิธีบูชาภิเษก (เดือนยี่)	พระมหากษัตริย์ทรงสวมมงกุฎภิเษกในมณฑปดอกไม้สด
4. พิธีรดเจตร (เดือนสี่)	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าพระราชพิธีนี้เดิมเป็นการปลูกโรงหรือปลูกแพไว้สำหรับใช้เป็นที่สร่งน้ำของ

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	เพื่อพระวงศ์ ข้าราชการบริพาร และพระสงฆ์ที่มาร่วมในพระราชพิธีต่อมา กลายเป็นการสร้างโรงไว้สำหรับพระสงฆ์ใช้สรงน้ำในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์
5. พระราชพิธีศรีสัจปานกาล (เดือนห้า)	1. พราหมณ์อ่านโองการแข่งน้ำและนำพระแสงต่าง ๆ ชุบน้ำ 2. ผู้ถือน้ำพิพัฒน์สัจจาตีม่าน้ำและนำน้ำมารดที่ศีรษะ
6. พระราชพิธีคเชนทร์ศวसन (เดือนห้า)	พราหมณ์ใช้น้ำมนต์รดที่ข้างและม้า
7. คเชนทร์ศวसन (เดือนห้า)	1. พระสงฆ์สวดพระปริตรทำน้ำมนต์ 2. พระสงฆ์ขึ้นไปบนเกยฝั่งถนนด้านทิศตะวันตกแล้วรดน้ำพระพุทธรูป 3. ข้าราชการบริพารที่เข้าร่วมพระราชพิธีตีม่าน้ำชำระพระชั้น์ 4. พราหมณ์ขึ้นไปบนเกยฝั่งถนนด้านทิศตะวันตกแล้วรดน้ำสังข์
8. การพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์สงกรานต์ (เดือนห้า)	1. พระมหากษัตริย์ทรงสรงน้ำพระพุทธรูป, ทรงสรงน้ำพระสงฆ์, ทรงสรงน้ำพระทราย, ทรงสรงน้ำอบแต่พระสงฆ์ 2. พระมหากษัตริย์ทรงสรงมูรธาภิเษก (ใช้น้ำจากสระแก้ว สระเกศ สระคา สระยมนา) 3. นอกเหนือจากพระราชพิธีทางศาสนาแล้วพระมหากษัตริย์ยังทรงน้ำหอมสรงพระบรมอัฐิและทรงรดน้ำพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ด้วย
9. พระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท (เดือนเจ็ด)	พระบรมวงศานุวงศ์ถวายน้ำสรงมูรธาภิเษก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าเป็นแต่ค้ายกย่องให้สมควรแก่พระเจ้าแผ่นดินในลักษณะเดียวกับทูลละอองธุลีพระบาท)
10. การพระราชพิธีพืชมงคล (เดือนเก้า)	1. พระมหากษัตริย์ต้องสรงน้ำชำระพระวรกายให้สะอาดก่อนเสด็จออกไปทรงตั้งสัตยาธิษฐานขอฝน 2. พระสงฆ์และผู้เข้าร่วมพิธีจะต้องชำระร่างกายให้สะอาดก่อนเข้าร่วมพิธี 3. ช่างปั้นรูปเป็ลือย (ชาย-หญิง) สำหรับใช้ในพิธีพราหมณ์จะต้องชำระร่างกายให้หมดจดก่อนจะเข้าร่วมพิธี 4. รดน้ำพระวิมนรัตนกิริณี (ข้างเผือกใน รัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เพื่อให้ฝนตก
11. พิธีแข่งเรือ (เดือนสิบเอ็ด)	พิธีเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ และความสุขสำราญของประชาชนจากการแข่งเรือพระที่นั่งสมรรถไชย และเรือไกรสรมุขในแม่น้ำ

เมื่อพิจารณาบริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีโดยตรงทั้ง 11 พระราชพิธีพบว่า “น้ำ” มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในสองลักษณะ คือ 1) น้ำในฐานะเป็นแหล่งหรือสถานที่ประกอบพิธี ปรากฏในพระราชพิธีลอยพระทิพย์, พระราชพิธีไล่เรือ, พระราชพิธีรดเจตน์ และพระราชพิธีแข่งเรือ 2) น้ำในฐานะองค์ประกอบสำคัญที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธี โดยสามารถแยกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ 2.1) น้ำสำหรับทรงสรงมูรธาภิเษกปรากฏในพระราชพิธีบุษยามภิเษก, การพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์สงกรานต์ และพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท 2.2) น้ำสำหรับรดให้กับพระราชพาหนะหรือสัตว์ที่ใช้ในการสงคราม คือ ช้างและม้า ปรากฏในพระราชพิธีเศวตฉัตรสวนาน 2.3) น้ำสำหรับการสาบานตนของข้าราชการบริหาร ปรากฏในพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล (ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา) 2.4) น้ำสำหรับชำระความสะอาดแก่ผู้ประกอบพิธีและผู้เข้าร่วมพิธีก่อนที่จะเริ่มพระราชพิธีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน เช่น การพระราชพิธีพืชมงคล เป็นต้น

อย่างไรก็ดี นอกจากพระราชพิธีที่มีความเกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรงดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในพระราชพิธีสิบสองเดือนยังปรากฏบทบาทของน้ำที่เป็นส่วนประกอบหนึ่งในพิธีกรรมอีกด้วยรวมทั้งสิ้น 20 พระราชพิธี ซึ่งแสดงไว้ในตารางที่ 3 ดังนี้

ตาราง 3 แสดงพระราชพิธีที่มีน้ำเป็นส่วนประกอบในพิธีกรรม

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พระราชพิธีจองเปรียง (เดือนสิบสอง)	1. พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ 2. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำสังข์ที่เสาโคม
2. พระราชพิธีเถติเกยา (เดือนสิบสอง)	1. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำสังข์ที่ไม้เทพทัณฑ์ 2. พราหมณ์รดน้ำสังข์ดับกองเพลิง
3. การพระราชกุศลฉลองไตรปี (เดือนสิบสอง)	พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าชโณทกหลังจากพระสงฆ์ฉันแล้ว
4. พระราชกุศลกาลานุกาล (เดือนสิบสอง)	พระมหากษัตริย์หลั่งน้ำจากพระเต้าชโณทก
5. การพระราชกุศลแจกเปี้ยหวัด (เดือนสิบสอง)	1. พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าชโณทก 2. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำมหาสังข์ 3. พราหมณ์รดน้ำสังข์
6. พระราชพิธีฉัตรมงคล (เดือนสิบสอง)	1. คณะสงฆ์ถวายน้ำพระปริตรสำหรับทรงสรงในเวลาเย็น 2. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำสังข์ที่พระมหาเศวตฉัตร เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และพระแสง
7. พระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย (เดือนยี่)	1. พระยารดน้ำสังข์ที่กระดานชิงช้า 2. พราหมณ์ร่ำเสนางพ่นน้ำหรือสาดน้ำถวาย

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	3. พราหมณ์ สร้างน้ำ เทวรูปพระพิฆเนศ
	4. พระมหากษัตริย์ทรง พรมสุหร่าย เทวรูปพระนารายณ์
8. การพระราชกุศลถวายผ้า จำพรรษา (เดือนยี่)	พระมหากษัตริย์ทรง หลั่งน้ำ จากพระเต้าซีโหนทก
9. พิธีศิวาราตรี (เดือนสาม)	1. พราหมณ์ตั้งเสาสี่เสาแล้วโยงเชือกที่คอหม้อที่เจาะรูไว้ตรงกลางสำหรับ ให้น้ำหยดลงมายังศิวลึงค์ที่อยู่ด้านล่าง 2. พราหมณ์ อาบน้ำ ในคลองและสระผมด้วยน้ำที่รองมาจากพิธีบูชาศิวลึงค์ 3. พราหมณ์เก็บเส้นผมที่ร่วงเวลาสระผมแล้วลอยไปตาม น้ำ (ถือเป็นการลอย บาป)
10. การพระราชกุศลเลี้ยงพระ ตรุษจีน (เดือนสาม)	พระมหากษัตริย์ทรง หลั่งน้ำ จากพระเต้าซีโหนทกแล้วให้พระเจ้าลูกเธอ นำไปรดที่เรือปลาก่อนจะตักปลาไปปล่อย
11. พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (เดือนสี่)	1. พระสงฆ์เจริญพระปริตร ทำน้ำมนต์ 2. พระสงฆ์ ประพรมน้ำมนต์ ในพระบรมมหาราชวังและนอก พระบรมมหาราชวัง 3. พนักงานพระสุคนธ์ ทำน้ำอบ สำหรับทูลเกล้าฯถวายพระมหากษัตริย์ทรง สรองพระพุทธรูปและต้นศรีมหาโพธิ์ 4. พราหมณ์ ทำน้ำมนต์ 9 หม้อสำหรับนำไปแจกเจ้ากรมต่าง ๆ จำนวน 8 หม้อ สำหรับไปประพรมหรือใช้ในพิธีและหม้อหนึ่งพราหมณ์เก็บไว้ใช้ใน พิธีทรงเครื่องใหญ่ 5. พราหมณ์ รดน้ำสังข์ ดับกองกุ่มท์ 6. พระมหากษัตริย์พระราชทาน น้ำสังข์ ในการโสกันต์และเกศากันต์ 7. เชื้อพระวงศ์ผู้โสกันต์ สร้างน้ำ ที่เขาไกรลาสจำลอง 8. พระมหากษัตริย์พระราชทาน น้ำมหาสังข์ พระแสงปืน
12. พิธีทอดเชือก ตามเชือก (เดือนห้า)	1. พราหมณ์ รดน้ำสังข์ ผู้เข้าร่วมพิธี 2. พราหมณ์อ่านเวท พรมน้ำ เชือกบาศ
13. พระราชพิธีพิฆมังคลและ จรด พระนังคัล (เดือนหก)	1. ราชบัณฑิต ประพรมน้ำมนต์ ที่แผ่นดิน เดินนำหน้าพระยาแรกนา 2. พระมหากษัตริย์พระราชทาน น้ำสังข์ พระยาแรกนาและนางเทพีทั้งสี่
14. การทรงผนวชในการพระ ราชพิธีเข้าพรรษา (เดือนแปด)	1. พระองค์เจ้าหรือหม่อมเจ้าที่ผนวชทรง สร้างน้ำ ที่พระแท่น 2. พระมหากษัตริย์ พระราชทาน น้ำพระมหาสังข์ แต่นาคหลวง และทรงพระเต้าซีโหนทก 3. เชื้อพระวงศ์ที่ทรงผนวช รดน้ำ
15. การพระราชกุศลฉลอง เทียน พรรษา (เดือนแปด)	พระมหากษัตริย์ทรงพระสุหร่ายประพรมเทียนพรรษาทุกเล่ม

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
16. การเสด็จพระราชดำเนินถวายพานพุ่ม (เดือนแปด)	1. พระมหากษัตริย์ทรง สรองน้ำ พระแก้ว ทรงนำพระสุคนธ์ที่เหลือในพระสังข์ทักษิณาวรรตรดพระเศียรแล้วจึงทรงรินลงในผ้าสำหรับซับพระพักตร์ 2. พระมหากษัตริย์ทรงรินพระสุคนธ์ในพระสังข์ใส่หม้อแก้ว หม้อถมสำหรับพระราชทานแจกและสุหร่ายรดพระบรมวงศานุวงศ์ที่มาเฝ้า
17. การพระราชกุศลในวันประสูติและสวรรคตสมเด็จพระนурพการี (เดือนเก้า)	พระมหากษัตริย์ทรงประเคนถ้วย น้ำ แต่พระสงฆ์สำหรับนำไปลูบหน้าหรือรินลงในขัน
18. พิธีภัทรบท (เดือนสิบ)	พราหมณ์ใช้น้ำ สรองน้ำ เทวรูปทั้ง 16 ปาง เพื่อเป็นการล้างบาปแก้ตน
19. พระราชพิธีสารท (เดือนสิบ)	พระมหากษัตริย์พระราชทานน้ำ พระมหาสังข์ แก่หญิงพรหมจรรย์ที่ทำหน้าที่กวนข้าวทิพย์
20. พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา (เดือนสิบ)	พระสงฆ์สวดชยันโตในเวลา สรองมูรธาภิเษก

บทบาทของน้ำที่เป็นส่วนประกอบในพระราชพิธีดังแสดงไว้ในตารางที่ 2 ข้างต้น มีข้อสังเกตจากการศึกษาว่า แม้จะไม่มีบทบาทในพระราชพิธีโดยตรงแต่ก็ไม่สามารถละเลยหรืองดเว้นการใช้น้ำในการพระราชพิธีไปได้ ดังความตอนหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตำหนิมหาดเล็กที่ไม่ได้เตรียมพระเต้าชโณทกไว้ทูลเกล้าฯถวายในยามที่พระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ว่า

...อนึ่ง จะต้องเตือนอย่างจืด ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเวลาพระสงฆ์ฉันแล้ว จำจะต้องยกถาด จำจะต้องทรงพระเต้าชโณทก ไม่มีเหตุการณ์อันใดที่จะยกเว้นพระเต้าชโณทกได้เลยในเวลาพระสงฆ์ฉันแล้ว...

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2555, น. 10)

และอีกตอนหนึ่งที่ทรงกล่าวตำหนิมหาดเล็กในลักษณะเดียวกันว่า

...เว้นไว้แต่โรคของมหาดเล็ก ซึ่งเป็นโรครักษาไม่หายเหมือนโรคกระสาย คือ พระเต้าชโณทก คงจะนั่งพูดพล่ามหรือนั่งหลับตาเสียต้องเรียกอะอะอยู่เนืองๆ...

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2555, น. 27)

สำหรับการใช้น้ำในฐานะเป็นองค์ประกอบหนึ่งในพิธีกรรมนี้ พบว่ามีการใช้น้ำใน 5 ลักษณะ คือ 1) การใช้น้ำสำหรับประพรมสิ่งของ ปรากฏในพระราชพิธีจองเปรียญ พระราชพิธีกะติเก ยา พระราชพิธีตรียมพวาย ตรีปวาย พระราชพิธีฉัตรมงคล พิธีทอดเชือก ตามเชือก และการพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา 2) การใช้น้ำสำหรับประพรมสถานที่ปรากฏในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ 3) การใช้น้ำสำหรับประพรมหรือรดให้แก่บุคคล ปรากฏในพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด พระราชพิธีสารท การทรงผนวชในการพระราชพิธีเข้าพรรษา การเสด็จพระราชดำเนินถวายพานพุ่ม การพระราชกุศลในวันประสูติและสวรรคตสมเด็จพระบูรพการี หรือในอีกลักษณะหนึ่งคือ น้ำสำหรับใช้ในการทรงอาบหรือชำระพระองค์เอง เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา การเสด็จพระราชดำเนินถวายพานพุ่ม เป็นต้น 4) น้ำสำหรับหลังเพื่ออุทิศให้ปรากฏในการพระราชกุศลฉลองไตรปี พระราชกุศलगานุกาล การพระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษา การพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด การพระราชกุศลในวันประสูติและสวรรคตสมเด็จพระบูรพการี เป็นต้น มีข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับการหลังน้ำหรือการใช้พระเศียรโชนทนี้จะปรากฏในพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนามากที่สุด นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในการพระราชทานสิ่งของให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์พระมหากษัตริย์ก็ทรงหลังน้ำให้ก่อนจะพระราชทานเช่นกัน ดังเห็นได้ในตอนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเกล้าถึงเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานพระพิฆเนศแก่พระองค์ โดยมีขั้นตอนคือจะทรงหลังน้ำสังข์และทรงเจิมก่อนแล้วจึงพระราชทานให้ เป็นต้น 5) น้ำที่ใช้ในการล้างบาปให้แก่พราหมณ์ ปรากฏในพระราชพิธีศิวาราตรี และพิธีภัทรบาท

2.3 บทเสภาขุนช้างขุนแผน

เสภาขุนช้างขุนแผนเป็นผลงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยร่วมกับกวีราชสำนักอีกหลายท่าน มีผู้สันนิษฐานว่าเสภาเรื่องนี้มีเค้าว่าเกิดขึ้นจริงในสมัยกรุงศรีอยุธยา และมีการจดบันทึกเล่าต่อกันมาในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า เรื่องราวในเรื่องนอกจากมีการแต่งเติมจนเป็นที่น่าติดตามแล้วยังสะท้อนภาพวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมและประเพณีของไทยไว้อีกด้วย (หอพระสมุดวชิรญาณ, คำนำ) จากการศึกษาเนื้อหาในบทเสภาขุนช้างขุนแผนทั้ง 43 ตอน พบว่าปรากฏบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมทั้งสิ้น 15 รายการ ดังต่อไปนี้

ตาราง 4 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทเสภาขุนช้างขุนแผน

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. การเกิด-การคลอดลูก	- ใช้น้ำชำระเด็กทารกคลอดใหม่ก่อนนำไปทาขมิ้นแล้วเอาไปร่อนในกระด้ง (ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน) - ปู่ย่าตายายของพลายแก้วได้จัดพิธีทำขวัญให้พลายแก้วหลังจาก ตั้งชื่อให้โดยใส่ของกินและน้ำไว้ในบายศรีปากชามที่ใช้ในการทำ พิธีทำขวัญหลาน (ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้างขุนแผน) - ขุนแผนทำน้ำสะอาดให้นางแก้วกิริยาดื่มตอนคลอดพลายชุมพล (ตอนที่ 27 พลายงามอาสา) - พระไวยเสกน้ำสะอาดให้นางศรีมาตี๋มในตอนที่กำลังคลอดพลายเพชร (ตอนที่ 42 นางสร้อยฟ้าศรีมาลาลุยไฟ)
2. พิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเข้าปล้น	- นายจันทรหัวหน้าโจรใช้น้ำมันหอม(กระแจะจันทน์น้ำมันหอม) เป็นเครื่องสังเวยเทวดา พร้อมทั้งเสกสุราให้กับลูกน้องโจรใช้ดื่มเพื่อให้หงายหงาย (ตอนที่ 2 พ่อขุนช้างขุนแผน)
3. การทำศพ	- หลังจากพันศรโยธาเสียชีวิตแล้วก็มีการอาบน้ำศพแล้วทาขมิ้นก่อนจะใช้ผ้าขาวทอแล้วมัดตราสัง (ตอนที่ 2 พ่อขุนช้างขุนแผน) - หลังจากวันทองตายแล้วก็ถูกนำไปฝังที่วัดตะไกร เมื่อพระพันวษาพระราชทานหีบศพให้นางวันทอง พระไวยก็ให้คนไปขุดศพขึ้นมาใช้น้ำอาบชำระก่อนยกใส่หีบแล้วนิมนต์พระมาสวด (ตอนที่ 36 ผ่านางวันทอง)
4. การบวช	- ก่อนพลายแก้วจะได้บวชเป็นเณรนั้น นางทองประศรีได้ใช้น้ำและขมิ้นตำดูตัวพลายแก้วให้สะอาดก่อนแต่งตัวไปวัด (ตอนที่ 3 พลายแก้วบวชเณร) - ก่อนที่พลายชุมพลจะบวชเรียนก็มีการอาบน้ำทาแป้งก่อนเดินทางไปวัด (ตอนที่ 38 พระไวยถูกเสน่ห์) - หลังจากบวชเณรแก้วเสร็จ พระสงฆ์ได้ฉันอาหารที่นางทองประศรีจัดถวายแล้วกล่าวถวายศีลให้ ทั้งเณรแก้วและนางทองประศรีจึงกรวดน้ำ (ตอนที่ 3 พลายแก้วบวชเณร)
5. สงกรานต์	- ชาวบ้านและนางพิมพิลาไลยมาทำบุญตักบาตรในวันสงกรานต์ เมื่อพระสงฆ์ฉันเสร็จ สมภารมีกล่าวถวาย ผู้มาทำบุญก็กรวดน้ำ (ตอนที่ 3 พลายแก้วบวชเณร)
6. เทศน์มหาชาติ	- เมื่อชาวบ้านฟังพระเทศน์ครบทั้ง 13 กัณฑ์แล้วกรวดน้ำ (ตอนที่ 3 พลายแก้วบวชเณร)

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
7. พิธีปลุกเครื่องรางของขลัง	- ขุนแผนและพลายงามเข้าไปในป่าช้าแล้วร่วมกันทำพิธีปลุกเสกเครื่องรางของต่างๆที่ใช้ในการสู้รบ ในจำนวนของที่ปลุกเสกนั้น มีการเสกน้ำมันหอมที่ช่วยให้ผู้ที่นำไปใช้มีความทนทานในการต่อสู้และช่วยให้สามารถกำบังตนจากศัตรูได้ โดยมีวิธีการคือ นำพระภความาใส่ในขันสำริดที่มีน้ำมันหอมข้างใน หลังจากนั้นจึงเสกมนตร์เป่าลงไปในขันสามครั้ง เมื่อองค์พระที่ใส่ในขันลุกขึ้นตั้งก็ถือว่าเสร็จพิธีปลุกเครื่อง (ตอนที่ 27 พลายงามอาสา) - พลายชุมพลลงยันต์เท้าม้าด้วยอาคมแล้วพรมด้วยน้ำมันพระเวทเพื่อให้ม้าของตนมีกำลังมาก เมื่อยามวิ่งจะทำให้เกิดฝุ่นตลบฟุ้งไปทั่วเหมือนดังว่ามีกองทัพใหญ่กำลังบุกมา (ตอนที่ 39 ขุนแผนส่องกระจก) - เถรขวาดเข้าป่าเข้าไปปลุกเสกของขลังรวมทั้งน้ำมันฝีก่อนลงไปอยู่ธยาเพื่อฆ่าพลายชุมพล (ตอนที่ 43 กระจเข้เถรขวาด)
8. พิธีเสียน้ำ	- แสนตรีเพชรกล้าสู้ถึงกลางบอกเหตุในแม่น้ำ จึงตั้งนิมิตว่าหากต้องตายก็ขอให้เห็นแม่น้ำเป็นสีแดงดังแสงฟาง หากเสมอให้น้ำเป็นสีแดงและหากจะได้ชัยชนะขอให้น้ำใสราวกับเพชร แต่เมื่อฟังไปแล้วกลับเห็นสีของน้ำเป็นสีแดง จึงรู้ว่าตนจะต้องเสียชีวิตในการออกรบกับทัพอยุธยาอย่างแน่นอนแต่ถึงอย่างนั้นก็จำต้องออกไปรบเพื่อไว้อ่อนกรบ(ตอนที่ 29 ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ)
9. การเลี้ยงผีเพื่อนำมาใช้เป็นกองทัพ	- ขุนแผนใช้เหล่าใส่กระบานไว้ให้ผีที่เรียกมาตีกินพร้อมกับเครื่องเช่นอื่นๆ เช่น หัวหมู เบ็ด ไก่ ฯลฯก่อนชวนให้เหล่าผีออกเดินทางไปรบกับทัพเชียงใหม่ด้วยกัน (ตอนที่ 27 พลายงามอาสา) - พลายชุมพลทำพิธีเรียกผีทุกสถานที่ทั้งที่อยู่ในถ้ำ หนอง ห้วย คลอง และป่า ให้ออกมารับเครื่องเช่นสังเวย หลังจากนั้นก็คัดเลือกผีร้ายให้ไปสิงอยู่ในกองทัพขุนมนตร์ของตน (ตอนที่ 39 ขุนแผนส่องกระจก)
10. การโกนจุก	- ทองประสีทำพิธีโกนจุกให้กับพลายงามโดยมีน้ำสำหรับให้ผู้มาร่วมพิธีใส่ไว้ในหม้อเงินหม้อทองและหอยสังข์สำหรับใช้ถวายพร (ตอนที่ 24 กำเนิดพลายงาม) - หลังจากพระสงฆ์สวดให้พรแล้วจะมีการพรมน้ำมันตีให้กับผู้มาร่วมพิธี โดยในครั้งนี้พระสงฆ์ใช้วิธีชตน้ำไปที่กลุ่มหนุ่มสาวที่อยู่ในพิธีจนเกิดชุลมุนเป็นที่สนุกสนานของชาวบ้าน (ตอนที่ 24 กำเนิดพลายงาม)
11. การแต่งงาน	- หลังจากพลายแก้วและนางพิมพีได้เข้าพิธีแต่งงานแล้ว ช่วงบ่ายมีการนิมนต์พระมาสวมมงคลให้ทั้งสองแล้วจึงเป็นการฟังพระสวดมนต์ หลังจากนั้นพระจะนำน้ำมนต์มาชดที่คู่บ่าวสาวและเพื่อนๆ ที่มาร่วมงานของทั้งสองฝ่าย ทำให้เกิดเกิดความครึกครื้นขึ้น (ตอนที่ 7 พลายแก้ว

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	แต่งงานกับนางพิม) - ในงานแต่งงานของพระไวยและนางศรีมาลา มีการจัดชดน้ำในช่วงบ่าย โดยเริ่มจากพระสงฆ์สามเณรให้คู่บ่าวสาว หลังจากนั้นมีการสวดชยันโต แล้วเสร็จจึงเป็นการชดน้ำใส่คู่บ่าวสาวและเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาว โดยฝ่ายเพื่อนเจ้าสาวที่มาในครั้งนี้จะช้อนหนามส้มไว้ในผ้าสำหรับใช้ป้องกันพวกเพื่อนเจ้าบ่าวที่จะเข้ามาเบียดในยามที่พระสงฆ์ชดน้ำมนต์ (ตอนที่ 33 แต่งงานพระไวยพลายงาม)
12. พิธีทำให้คงกระพัน	- แสนตรีเพชรกล้าทหารเอกของเชียงใหม่จะอาบน้ำในเวลาก่อนออกไปรบเท่านั้น โดยการอาบน้ำจะนำว่านยา ตะกรุด เครื่องราง ฯลฯ มาใส่ไว้ในขันน้ำ หลังจากนั้นจะบริกรรมคาถาเสกน้ำนั้นจนเดือดผ่านราวกับตั้งไฟแล้วจึงวกใส่หัว แล้วนำสิ่งต่างๆในขันออก ยกมือไหว้แล้วใช้น้ำที่เหลืออาบ (ตอนที่ 29 ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ) - พระไวยเข้าไปในป่าช้าแล้วทำสมาธิจิตแล้วเป่าเสกน้ำมันงาเสร็จแล้วนำมาทาทั่วตัวและเส้นผม หลังจากนั้นลงไปนอนบนเชิงตะกอนแล้วให้นางศพของนางวันทองมาวางทับร่างตนแล้วเผาไปด้วยกัน (ตอนที่ 36 ข่านางวันทอง) - ขุนแผนและพระไวยให้พลายชุมพลเข้าไปในหอพระ เมื่อตั้งเครื่องบัตร์พลีแล้วเริ่มเสกคาถาอาถรรพ์ต่างๆแล้วให้พลายชุมพลอาบน้ำมนต์ว่านยาเพื่อให้ร่างกายทนทานต่ออาวุธ(คงกระพัน) (ตอนที่ 43 จระเข้เถรवाद)
13. การดำน้ำพิสูจน์ความสัตย์	- สมเด็จพระพรหมวชิรสังข์ให้มีการดำน้ำพิสูจน์ความสัตย์ระหว่างหมื่นไวยวรรณและขุนช้าง ทั้งนี้มีสาเหตุเพราะขุนช้างกล่าวโทษว่าพระไวยทำร้ายตนเองและทำทายนางของพระพันวษา แต่พระไวยปฏิเสธแต่ก็ไม่มีพยานมายืนยัน พระพันวษาจึงให้ทั้งคู่ดำน้ำพิสูจน์ความจริง สำหรับพระราชพิธีนี้พราหมณ์จะเป็นผู้กระทำพิธีโดยอ่านโองการและกล่าวอัญเชิญเทวอารักษ์ช่วยเป็นพยานและบันดาลให้ผู้ที่ถูกกล่าวความสัตย์สามารถดำน้ำได้ตามกำหนด
14. พิธีสระผม	- หลังจากที่ออกจากคุก ขุนแผนได้เสกน้ำไว้ใช้ชุบผมขณะตัดผม(ทรงมหาดไทย) (ตอนที่ 27 พลายงามอาสา) - เถรवादเสกน้ำให้สร้อยฟ้าอธิษฐานแล้วนำไปสระผม (ตอนที่ 37 นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์)
15. พิธีแก้คุณไสย	- ชาวบ้านที่ถูกคุณไสยจะพากันมาให้เถรवादทำพิธีรดน้ำมนต์ (ตอนที่ 37 นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์) - เถรเสกแป้งน้ำมันจันทร์ผสมว่านยาน้ำมันพรายให้นางสร้อยฟ้าไว้ใช้ทาทำเสน่ห์พระไวย (ตอนที่ 37 นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์)

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
16. พิธีการไล่ผีพราย	- พลายชุมพลเสกน้ำแล้วสาดลงไปเพื่อไล่ผีพรายที่คอยคุ้มครองจระเข้ เถรवादที่หลบอยู่ใต้น้ำ (ตอนที่ 43 จระเข้เถรवाद)

การศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนข้างต้น พบว่ามีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ 1) น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการอุปโภคบริโภค กล่าวคือ ตั้งแต่เกิด บวช แต่งงาน และตาย น้ำยังคงมีบทบาทในการเป็นเครื่องชำระล้างให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ทั้งภายนอก และภายในจิตใจ ทั้งยังเป็นเครื่องสังเวตต่อเทวดาและผีสงต่าง ๆ โดยน้ำในลักษณะนี้คือ น้ำสุราน้ำมันหอมต่างๆ นอกจากนี้คือ น้ำเป็นที่อาศัยของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังเห็นได้จากตอนที่พลายชุมพลจะสร้างกองทัพภูติ ก็ได้เรียกวินญาณอันมีฤทธิ์ที่อยู่ในน้ำมาร่วมกองทัพด้วย 2) บทบาทของน้ำกับการยกระดับศักยภาพของบุคคล สัตว์ และสิ่งของต่างๆ กล่าวคือ ตัวละครที่มีอาคมขลัง เช่น ขุนแผน พระไวย พลายชุมพล นายจันทร เถรवाद แสนตรีเพชรกล้า ฯลฯ ต่างใช้น้ำหรือน้ำมันเป็นสื่อในการนำสารคือคาถาต่างๆ ไปช่วยให้บุคคล สิ่งของ หรือสัตว์ที่ได้ทาน้ำมันได้เกิดพลังกาย พลังใจ หรือมีความเข้มขลังตามไปด้วย และ 3) บทบาทของน้ำในการเสี่ยงทายและการสื่อสารข้ามมิติ เช่น การเสี่ยงน้ำเพื่อให้ทราบเหตุการณ์ล่วงหน้า การดำน้ำพิสูจน์ และการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้กับคนตาย เป็นต้น

2.4 บทละครเรื่องอิเหนา

บทละครเรื่องอิเหนาเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครร่ำ นอกจากนี้หอพระสมุดวชิรญาณ(ค่าน้ำ) ยังได้ยกย่องถึงเนื้อหาด้านประเพณีไทยที่ปรากฏในบทละครเรื่องอีกด้วย จากการศึกษาเนื้อหาพบว่าปรากฏบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรม ดังต่อไปนี้

ตาราง 5 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนา

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. ประเพณีสมโภชลูกหลวง ประสูติใหม่ (น.12-17)	- นำขันสาครมาใส่น้ำอบเสรดอกไม้ ในตอนทำพิธีสมโภชลงทรงของอิเหนา พราหมณ์จะอ่านพระเวทประกอบพิธีกรรม โดยมีราชครูทั้ง 4 เป็นผู้สร่งน้ำ ให้ (ตอน เกิดอิเหนากุเรป็น)
2. ประเพณีการพระเมรุ (น.51-55)	- หลังจากพระราชทานเพลิงแล้ว ท้าวหมันทยา ประโคมสุหรี จินตะหรา และอิเหนา พร้อมพระบรมวงศานุวงศ์ช่วยกันเก็บพระธาตุใส่โกศ แก้วเมื่อสร่งด้วยน้ำหอมแล้วอัญเชิญไปไว้ในวัง ส่วนพระอังคารนำไปใส่พระ ขันทอง สร่งด้วยน้ำหอมเสร็จแล้วนำไปลอยกลางแม่น้ำ (ตอน อิเหนาพบนาง จินตะหราที่พระเมรุ)

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
3. ประเพณีการรับแขกเมือง (น.198-200)	- ท้าวดาหาให้ข้าราชการบริวารแต่งชุดแดงสำหรับออกต้อนรับคณะเดินทางของ ล่าล่าที่มาสู่ขอนางบุษบา และพระองค์ได้ชำระ สระสรง ก่อนออกท้องพระโรง (ตอน ทูตท้าวล่าล่าเข้าเฝ้าท้าวดาหา)
4. พระราชพิธีอภิเษกสมรส (น.918-922)	- ใน พิธีอภิเษกสมรส ของอิเหนาและพระชายาทั้งหมดนั้น จะไปที่ปราสาท เพื่อทำ พิธีสงฆ์ ก่อน โดยมีพนักงานโขท้อ โปรยน้ำ ลงมาเป็นสายฝน หลังจากนั้นจะเป็นการ รดน้ำ พระพุทธรณ์ดี พราหมณ์ถวายอาเศียรพาทแล้ว เทน้ำ จากพระสังข์รดทุกพระองค์ (ตอน อภิเษกอิเหนาและราชบุตรราชธิดาสี พระนคร)
5. ประเพณีโสกันต์ (น.671-675)	- หลังจากสียะตราสรงสนานก่อนเข้าพิธีโสกันต์แล้ว ก็ไปล้างพระบาทที่ลาด ทองก่อนขึ้นไปบนพระแท่นเพื่อตัดพระเกศา พราหมณ์ พรมน้ำ และอ่านพระ เวท เมื่อเสร็จแล้วไป สรงสนาน อีกครั้ง พราหมณ์อ่านพระเวทและ รดน้ำ สังข์ พร้อมถวายพระพรชัย (ตอน ท้าวดาหาให้ทำพิธีโสกันต์สียะตรา)
6. ประเพณีแห่สนามใหญ่ (น.643-650)	ก่อนพิธีแห่สนามใหญ่หรือการสวนสนามของกรมช้างกรมม้า ปันหยี(อิเหนา) และอุณากรรณ(บุษบา) สรงสนาน ชำระร่างกายก่อนเข้าร่วมพิธี (ตอน พิธีแห่ สรงสนาน)
7. ประเพณีการสรงสนาน (น.51-54)	- หลังจากพิธีพระเมรุเสร็จ ท้าวมันหย้าได้เชิญอิเหนาเข้าร่วมประเพณี สรง สนาน หลังงานพระเมรุ (ตอน อิเหนาพบนางจินตหราเมื่อลงสรง)
8. พิธีอาบน้ำมนต์ (น.365)	ท้าวดาหาส่งนางบุษบาไปดูคร่ำหมอง จึงรับสั่งให้มะเดหวิพานางบุษบาไป ไหว้พระตาบสเพื่อขอ อาบน้ำมนต์ เพื่อล้างเคราะห์ร้ายและให้เกิดความสุข (ตอน ท้าวดาหาให้นางบุษบาไปอาบน้ำมนต์ฤๅษี)

จากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนาข้างต้น พบว่าน้ำมีความสำคัญใน 3 ลักษณะคือ 1) น้ำมีบทบาทต่อการชำระล้างเพื่อให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ทั้งภายนอกและภายในจิตใจ ลักษณะดังกล่าวนี้พบในพิธีสมโภชลูกหลวงประสูติใหม่ พิธีเก็บพระอัฐิ-พระอังคาร พิธีสรงสนานหลังงานพระเมรุ พิธีแห่สนามใหญ่ และพิธีรดน้ำมนต์ 2) น้ำมีบทบาทในการเปลี่ยนสภาวะบุคคลจากเด็กกลายเป็นผู้ใหญ่ ปรากฏในพระราชพิธีโสกันต์ขององค์สียะตรา และ 3) น้ำในฐานะสื่อที่นำไปสู่มิติเหนือโลก ปรากฏในพิธีลอยพระอังคาร

2.5 โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส

โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เพื่อเล่าถึงแบบปฏิบัติการพระราชพิธีตลอดจนวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของราษฎรในสมัยรัตนโกสินทร์ (ร.4-ร.5) เมื่อศึกษาเนื้อหาพบว่าปรากฏบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมทั้งสิ้น 8 รายการ ดังต่อไปนี้

ตาราง 6 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ สัตยา เดือนห้า และเดือนสิบ	- เดือนห้าช่วงเช้า พราหมณ์ตั้งพิธี แข่งน้ำขুবพระแสง พระญาติและข้าราชการ บริพาธแต่งชุดผ้าขาวคาดศรยทองแล้วเข้าไป ดื่มน้ำพระพิพัฒน์ ในอุโบสถ (โคลง บทที่ 49-51) - เดือนสิบ เหล่าข้าราชการบริพาธจะกลับมา ถือน้ำพระพัฒน์ อีกครั้งในอุโบสถวัด พระศรีรัตนฯ (โคลงบทที่ 194-196)
2. พระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน (เดือนห้า/เดือนสิบ) และพิธีทอด เชือกคามเชือก	- เดือนห้าช่วงบ่าย เป็นพิธีคเชนทร์ศวนาน พราหมณ์ทำพิธีคชกรรมสังเวชเชือก พระสงฆ์อาราธนาพระปริตและพราหมณ์เป่าสังข์อ่านมนต์ แล้วร่วมกัน ขัน น้ำมนต์ ไปยังขบวนช้างและขบวนม้าที่เข้าร่วมในพิธี (โคลงบทที่ 52-72) - เดือนสิบเอ็ด มีการนำม้า ช้าง วัวควายมายังท้องสนามหลวง เมื่อมีการ เดินขบวนม้า ขบวนช้างพระสงฆ์จะ ขันน้ำมนต์ ให้ และเข้าต่อมายังมีการทำขวัญ ให้ช้างสำคัญอีกด้วย (โคลงบทที่ 210)
3. พระราชพิธีสงกรานต์	เดือนหก ถึงเทศกาลสงกรานต์ จะมีการถวายเจดีย์ทรายเพื่อให้พระอารามเอาไว้ ใช้ก่อสร้าง มีการถวายภัตตาหารและผ้าไตรแด่พระสงฆ์ พระเจ้าอยู่หัวทรง ทรง มูรธาภิเษก พระสงฆ์ถวาย น้ำ พระปริตร หลังจากนั้นเป็นการ รดน้ำ (โคลง บทที่ 75-86)
4. การพระราชพิธีพืชมงคล จรดพระนังคัล	เดือนหก การพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ณ มณฑลท้องสนามหลวง มี พิธีพรรณต่างๆ มีบาตร น้ำมนต์ และพระเต้าสังข์ทรงไว้ประกอบพิธีร่วมกันทั้งฝ่าย พุทธและฝ่ายพราหมณ์ พระยาแรกนาร รดน้ำสังข์ แล้วจับผ้าเสี่ยงทาย ระหว่างใ นาพราหมณ์เป่าสังข์ ลั่นข้องประโคมพิณพาทย์และอ่านมนต์ขอฝน จากนั้นเป็น เลี้ยงพระโคเพื่อเสี่ยงทายด้วยหญ้า ข้าว ถั่ว งา และ น้ำ (โคลงบทที่ 87-112)
5. การพระราชกุศลวิสาขบูชา	(โคลงตอนนี้ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของน้ำไว้) เมื่อถึงวันวิสาขบูชา มีการทำบุญตัก บาตรและฟังธรรม มีการปล่อยสัตว์เช่น เป็ด ไก่ หมู ปลา ให้รอดจากความตาย (โคลงบทที่ 114-119)
6. การพระราชกุศลสลากภัต	เดือนเจ็ด ทำอาหารสำหรับคาวหวานไปทำบุญที่วัด ทำหาบสลากภัตตกแต่งให้ สวยงาม ดูดลากสงฆ์ให้ถูกแล้วถวายภัตตาหาร พระรับพระเคนแล้ว ตรวจน้ำ ให้ พร (โคลงบทที่ 120-132)
7. การพระราชกุศลทรงผนวชและ อุปสมบทนาคหลวง	เดือนแปด ในช่วงวันอาสาฬหบูชาเข้าพรรษา จะมีการบวชภิกษุสามเณร เหล่า พระราชวงศ์จะสมโภชนาคที่พระที่นั่งอมรินทร์ แล้วเคลื่อนขบวนไปทำขวัญนาค ที่ห้องพระโรง มีการ ป้อนน้ำมะพร้าว ให้นาคแล้วเจิมด้วยเครื่องหอม หลังจากนั้น ให้นาคนอนอยู่ที่วัดพระแก้ว 1 คืน เข้ามาเป็นการโปรยทานแล้วเสร็จแล้วเข้า บรรพชา (โคลงบทที่ 133-150)
8. การพระราชกุศลถวายเทียน พรรษา	(โคลงตอนนี้ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของน้ำไว้) เดือนแปด ระหว่างการบรรพชานาค หลวง มีการถวายเทียนพรรษาร่วมด้วย ขณะเข้าพรรษามีการทำบุญถวายอาหาร พระบวชใหม่ และให้เชื้อพระวงศ์ไปถวายเทียนพรรษายังพระอารามหลวงต่างๆ (โคลงบทที่ 151-158)

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
9. พระราชพิธีพืชมงคล	เดือนเก้า พระสงฆ์และพราหมณ์ต่างทำพิธีขอฝนร่วมกัน ณ ท้องสนามหลวง มีการตั้งพลับพลาทำพิธี ตั้งบาตร น้ำมนต์ และชุดสระสี่เหลี่ยมกว้างยาว 1 วาลีก 1 ศอกแล้วสร้างราชวัติฉัตรธงที่มุมสระทั้ง 4 ด้าน ทำโลกบาลกับนาคอยู่รักษาทั้ง 4 ทิศ ตกแต่งด้วยสัตว์ปั้น เช่น ปลา กุ้ง เต่า ปู แล้วทำปลาช่อนตัวใหญ่บาตร น้ำมนต์ และหญ้าคา พร้อมทั้งศาลพร้อมเครื่องบวงสรวงตามตำราอีก 5 ศาล ฝ่ายสงฆ์นิมนต์พระ 25 รูปสวดพุทธมนต์ และอีก 5 รูปขึ้นสลับสวดทั้งกลางวันและกลางคืน ฝ่ายพราหมณ์มีการแห่พระเทวารูป และนำเครื่องใส่น้ำเช่น เบญจคัพย์ กุมภ์กุ่มพ์ สังข์ออกมาพร้อมขบวนด้วย จากนั้นเป็นการปั้นเมฆโดยปั้นดินเป็นรูปชายหญิงนอนเปลือยอยู่บนพื้น แล้วพราหมณ์อ่านพระเวท เมื่อฝนตกจนหยุดแล้วจึงค่อยแยกย้ายกลับ (โคลงบทที่ 160-181)
10. การพระราชกุศลกวนข้าว มธุปายาส (วันสารท)	(ไม่มีการกล่าวถึงบทบาทของน้ำในพิธีนี้) เดือนสิบ เชื้อพระวงศ์และข้าราชการบริหารนำเครื่องที่ต้องใช้ในการปรุงข้าวมธุปายาสมาถวายรวมกันไว้ มีการวงด้วยสายสิญจน์และมีการสวดมนต์ทั้งฝ่ายพุทธและฝ่ายพราหมณ์ แล้วเลือกหญิงพรหมจรรย์ 16 คนให้ทำหน้าที่กวนข้าวมธุปายาส (โคลงบทที่ 201-209)
11. พระราชพิธีลอยพระประทีป	เดือนสิบเอ็ด เมื่อถึงพระราชพิธีลอยพระประทีป พระเจ้าอยู่หัวพร้อมบรมวงศานุวงศ์จะเสด็จไปยังพระที่นั่งขลุ่ยทิพย์ที่ได้มีการนำเรือมาผูกกันเป็นขบวนไว้ ในพิธีจะเริ่มจากจุดโคมให้สัญญาณ จากนั้นจะจุดประทีปโดยพร้อมกันแล้วลอยประทีปไปบนท้องน้ำ นอกจากนี้ยังมีการจุดพลุ ไฟพะเนียง ประชาชนออกมาชมกระทงประทีป มีการเล่นเพลงปรบไก่ ดอกสร้อย สักวา(โคลงบทที่ 213-224)
12. การพระราชกุศลถวายผ้า พระภิกษุ	เดือนสิบเอ็ด พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคและ ชลมารค ในการพระราชกุศลถวายผ้ากฐิน มีทหาร ตำรวจเหล่าต่างๆตามเสด็จ ทั้งหมดแต่งกายอย่างสง่างาม (โคลงบทที่ 224-393)
13. พระราชพิธีจองเปรียง	เดือนสิบสอง มีการยกโคมชัยคู่ประเทียบขึ้น 4 ต้น และมีการประดับโคมบริวารไปทั่วกำแพงวังและรอบๆ สนาม มีการตั้งโต๊ะบูชาพระพุทธรูปชัยวัฒน์ และเครื่องทรงบูชาต่างๆ พร้อมทั้ง น้ำมนต์ พระเต้าเสลา พระสงฆ์ไทย 5 รูป พระสงฆ์มอญ 5 รูป สวดขยันโต ฝ่ายพราหมณ์ตั้งพิธีที่เทวสถาน ตั้งเบญจคัพย์รับเสด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ชักสายเคลื่อนโคมขึ้นไปยังหงส์บนเสา พราหมณ์จะเป่าสังข์ และประโคมดนตรีพิณพาทย์กลองฆ้อง (โคลงบทที่ 395-418)
14. การพระราชกุศลฉลองไตรปี	(โคลงตอนนี้ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของน้ำไว้) เดือนสิบสอง พระเจ้าอยู่หัวทรงถวายผ้าไตรแด่พระสงฆ์เป็นพระราชกุศล โดยนิมนต์พระสงฆ์ไทย มอญ และรามัญเข้ามาสวดมนต์ยังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันละ 160 รูปรวม 3 วัน (โคลงบทที่ 419-422)
15. พระราชพิธีลอยพระประทีป	เดือนสิบสอง หลังจากพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาในการพระราชกุศลฉลองไตรปีในแต่ละวันเสร็จแล้วจึงเสด็จลอยพระประทีป (โคลงบทที่ 423)
16. พระราชพิธีกฐิน	เดือนสิบสอง เมื่อถึงพระราชพิธีกฐิน พราหมณ์จะตั้งเกยหกศอกขึ้น 4 ทิศ ในตอนค่ำราชครูผู้ใหญ่จะขึ้นไปตั้งเกยเพื่อจุด น้ำมัน ในบาตรแก้วของแต่ละเกย

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	สำหรับการจุดไฟนี้จะกระทำ 3 วัน ต่อเนื่องกันเพื่อเป็นการต้อนรับพระเป็นเจ้าของโลก (โคลงบทที่ 490-498)
17. พิธีทอดผ้าป่า	เดือนสิบสอง ชาวบ้านแจวเรือแต่งขบวนผ้าป่าไปถวายวัดโดยการบอกบุญและเล่นเพลงดอกสร้อยสักราชประชันกัน (โคลงบทที่ 501-508)
18. พิธีเทศน์มหาชาติ	(โคลงตอนนี้ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของน้ำไว้) เดือนสิบสอง ชาวบ้านแต่งกายอย่างสวยงามเพื่อไปฟังมหาชาติ ด้วยความนิยมนี้พระที่ขึ้นเทศน์ต้องฝึกให้ดีก่อนจะถึงเทศกาล (โคลงบทที่ 509-531)
19. การพระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้อง	เดือนอ้าย ในหนึ่งปีจะมีการพระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้องคณะสงฆ์ 1 ครั้ง มีหน้ากึ่ง หน้าหมู หน้าปลาหู และหน้าอย่างฉนวน เสร็จแล้วถวายน้ำชา พระสงฆ์กล่าวยถา แล้วกลับ (โคลงบทที่ 574-585)
20. พระราชพิธีตรียัมปวาย	เดือนยี่ มีการจัดริ้วขบวนเพื่อแห่พระยายืนชิงช้าเพื่อสมมติเป็นการเวียนโลกของพระเป็นเจ้าของเจ้า ริ้วขบวนและผู้อยู่ในขบวนแต่งตัวอย่างสวยงาม พระราชครูอ่านพระเวทเปิดศิวาลัย เชิญพระเป็นเจ้าของเจ้าเสด็จลง ตัวแทนทั้ง 4 ขึ้นนั่งเสด็จแล้วแห่จากเทวสถานไปยังที่โลกระดาน พรหมณ์หลั่งน้ำสังข์ จากนั้นนาวิวันผลัดกันขึ้นโลกระดานคราวละ 4 คน โฉ้เสร็จแล้วลงมารำที่หน้าแม่ขันและเล่นน้ำ ในพิธีพรหมณ์จะมีการอ่านเวท ถวายน้ำจันทน์ และเป่าสังข์ตามลำดับ มีการเชิญขดานรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระธรรณี และพระคงคาลงหลุม เสมือนว่ามาเฝ้าพระอิศวร วันรุ่งขึ้นเป็นการแห่ขบวนพระอิศวร มีราษฎรมาเฝ้าชมจำนวนมาก (โคลงบทที่ 589-722)
21. พระราชพิธีตรีปวาย	เดือนยี่ พรหมณ์อ่านเวทฤกษ์บูชา ณ เทวสถานพระวิศณุ บูชาพระเป็นเจ้าของเจ้าด้วยดอกไม้ น้ำจันทน์ และเทียนประทีป มีการหล่อหลั่งน้ำจากสังข์กลศ ในพระราชวังพระเจ้าอยู่หัวทรงถวายเครื่องบริขารและอาหารแด่พระสงฆ์ จากนั้นทรงทักษิณทก ในตอนค่ำจึงมีการแห่ขบวนพระนารายณ์อย่างสวยงาม (โคลงบทที่ 726)

เมื่อพิจารณาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสข้างต้นพบว่า น้ำมีความสำคัญต่อพระราชพิธีต่างๆ ใน 6 ลักษณะ ดังนี้ 1) น้ำในบทบาทของผู้ลงโทษบุคคลที่คิดไม่ซื่อต่อพระเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในพิธีถือน้ำถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา 2) น้ำในบทบาทของการชำระล้างเพื่อให้เกิดความสะอาด ความบริสุทธิ์ ทำให้เกิดสิริมงคล ดังปรากฏในพิธีมูรธาภิเษกในช่วงพระราชพิธีสงกรานต์ พระราชพิธีจองเปรียง เป็นต้น 3) น้ำในฐานะผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพรรณธัญญาหาร ดังปรากฏในการพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล และพระราชพิธีพืชมงคล เป็นต้น 4) บูชาในฐานะเครื่องบูชาต่อพระเป็นเจ้าของเจ้าหรือพุทธศาสนา โดยน้ำในลักษณะนี้โดยมากจะเป็นน้ำมันสำหรับใช้จุดไฟถวายหรือในลักษณะของน้ำจันทน์ เช่น พระราชพิธีจองเปรียง พระราชพิธีกิติเกบูชา และพระราชพิธีตรีปวาย 5) น้ำในบทบาทการช่วยยกระดับหรือเปลี่ยนสภาวะ

ของบุคคลหรือสิ่งของให้มิกำลังกายหรือมีพลังใจมากยิ่งขึ้น เช่น พระราชพิธี คเชนทร์ศวสนาน พิธีทอดเชือกตามเชือก และการพระราชกุศลทรงผนวชและอุปสมบทนาคหลวง 6) น้ำในบทบาทของสื่อข้ามมิติ เช่น เป็นสื่อนำบุญกุศลไปสู่ผู้ล่วงลับในการพระราชกุศลสลากภัต หรือการใช้น้ำเพื่อเชื่อมโยงไปสู่เทพปรภรณ์การสร้างโลกในพระราชพิธีตรียัมปวาย เป็นต้น และ 7) น้ำเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรม เช่น พระราชพิธีลอยพระประทีป การพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน และพระราชพิธีลอยพระประทีป เป็นต้น

2.6 สมุทรโฆษคำฉันท์

สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นใน 2 ยุคสมัย คือ สมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยในสมัยแรกนั้น มีการสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของกวี 2 ท่าน คือ พระมหाराชครูและสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ตอนที่ 1-2) เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส อย่างไรก็ตาม ชลดา เรื่องรักษ์ลิต (2560) เสนอว่า ในส่วนต้นคือตอนที่ 1-2 ของวรรณคดีเรื่องนี้ ผู้แต่งน่าจะมีเพียงคนเดียวไม่ใช่ 2 คน อย่างที่เข้าใจกันมา ด้วยเพราะขนบการประพันธ์ การเลือกสรรคำ ตลอดจนเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณคดีเรื่องอื่นในยุคเดียวกันก็มีความคล้ายคลึงกัน เพียงแต่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าผู้แต่งคือใคร อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้แต่งในตอนต้นเรื่องยังไม่เป็นที่แน่ชัดแต่วรรณคดีเรื่องนี้ก็ได้รับการยกย่องว่ามีความยอดเยี่ยมในกระบวนคำฉันท์ ควรที่ผู้สนใจด้านวรรณคดีศึกษาจะได้ศึกษาต่อไป สำหรับการศึกษานี้พบว่ามีปรากฏบทบาทของน้ำในพิธีกรรมทั้งสิ้น 1 พิธี ดังนี้

ตาราง 7 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
พิธีเบิกไพรวังช้าง	หมอมเฒ่าทำพิธีเบิกไพรโดยนำเหล้าเข้าเนื้อปลาเป็นเครื่องพิธีกรรม (ตอนที่ 1)
พิธีสุมพรของพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดี	เนื้อเรื่องไม่ได้บอกรายละเอียดขั้นตอนของพิธี จึงไม่ปรากฏบทบาทของน้ำในการสุมพร (ตอนที่ 2)
พิธีแก้บนของนางพินทุมดี	เนื้อเรื่องไม่ได้บอกรายละเอียดขั้นตอนของพิธี จึงไม่ปรากฏบทบาทของน้ำในการแก้บน (ตอนที่ 2)

จากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์พบว่า เป็นน้ำสุรามิบทบาทในการเป็นเครื่องสังเวยในการประกอบพิธีกรรมเบิกไพร เพื่อให้คณะจับช้างของพระสมุทรโฆษได้เข้าป่าและจับช้างได้อย่างราบรื่น

2.7 ลิลิตพระลอ

ลิลิตพระลอ เป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของคำประพันธ์ประเภทลิลิต สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (กรมศิลปากร, 2510) สำหรับการศึกษาบทบาทของน้ำในพิธีกรรมที่ปรากฏในลิลิตพระลอมีดังนี้

ตาราง 8 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในลิลิตพระลอ

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พิธีทำเสน่ห์ (ครั้งที่ 1)	ปู่เจ้าสมิงพรายเตือนให้พระเพื่อนพระแพงสระผมด้วยน้ำที่เสกไว้ให้ (กรมศิลปากร, 2510. น. 28)
2. พิธีแก้เสน่ห์ (ครั้งที่ 2)	หมอสัทธาไชยแก้เสน่ห์ปู่เจ้าสมิงพรายครั้งแรกด้วยพิธีการอาบน้ำมนต์และสระผม (กรมศิลปากร, 2510. น. 34)
3. พิธีทำเสน่ห์ (ครั้งที่ 3)	ปู่เจ้าสมิงพรายทำพิธีเรียกผีและเทวดาที่ประจำอยู่ทุกทิศทุกที่เช่น ในป่า ในน้ำ ในถ้ำ ฯลฯ ให้มาเฝ้าเพื่อไปยังเมืองแมนสรวงเพื่อนำพระลอมาให้แก่พระเพื่อนพระแพง (กรมศิลปากร, 2510. น. 35)
4. พิธีบ่น	พระนางบุญเหลือขอให้เทวดาผู้รักษาแผ่นดิน อากาศ ป่า และน้ำ ฯลฯ ช่วยพระลอพ้นภัยและหากรอดชีวิตกลับมาจะไปแก้บนในทุกสถานด้วยบายศรี ฯลฯ (กรมศิลปากร, 2510. น. 51)
5. พิธีเสียน้ำ	พระลอเกิดความล่งเลที่จะเดินทางไปยังเมืองสรองด้วยห้วงพระมารดาจึงอธิษฐานต่อแม่น้ำกาหลงช่วยบอกการไปเมืองสรองครั้งนี้ว่าจะมีชีวิตกลับบ้านเมืองของตนหรือไม่ (กรมศิลปากร, 2510. น. 74)
6. การพระเมรุ 3 กษัตริย์	ท้าวพิชัยพิชณูรับสั่งให้ สร้างพระศพ ของพระลอ พระเพื่อน พระแพง แล้วให้นำพระศพไปไว้ในโลงทองใบใหญ่ด้วยกัน (กรมศิลปากร, 2510. น. 145)

จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏลิลิตพระลอข้างต้นจะพบว่า การใช้น้ำเชื่อมโยงในมิติเหนือโลกเป็นพิธีเด่นที่ปรากฏในเรื่อง กล่าวคือ น้ำเป็นสื่อที่สามารถนำคาถาอาคมไปสู่บุคคลได้ ทั้งในลักษณะของคู่ตรงข้ามหรือทวิภาวะ กล่าวคือ เป็นสื่อที่ทำให้เกิดความลุ่มหลงในเสน่ห์มายา ขณะเดียวกันก็เป็นสื่อที่ช่วยขจัดความความหลงใหลได้ ยิ่งไปกว่านี้คือ การเป็นสื่อสารข้ามมิติ ดังปรากฏในพิธีเสียน้ำของพระลอที่ได้ให้คำตอบได้อย่างแม่นยำ นอกจากนี้คือ น้ำเป็นยังที่อาศัยของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เทวดาและภูตผีปีศาจต่างๆ อีกด้วย

2.8 ลิลิตโองการแช่งน้ำ

ลิลิตโองการแช่งน้ำ หรือที่เรียกอีกอย่างว่า ประกาศแช่งน้ำโคลงห้า เป็นวรรณคดีที่พราหมณ์ใช้อ่านในพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล หรือ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา สมเกียรติ วันทะนะ (2561) กล่าวถึงโองการแช่งน้ำว่าเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ที่เก่าแก่ที่สุดของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา สาระทั้งหมดของโองการแช่งน้ำคือ การอัญเชิญเทพเจ้า ภูตผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาสถิตอยู่ในน้ำสาบาน จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง ลิลิตโองการแช่งน้ำ พบว่ามีดังนี้

ตาราง 9 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา	พราหมณ์อัญเชิญพระเป็นเจ้าทั้งสามได้แก่ พระวิษณุ พระอิศวร และพระพรหม พร้อมกับเทพพระแสงศรสำคัญ คือ เทพพระแสงศรปลั้ววาท เทพพระแสงศรอัคนีวาท เทพพระแสงศรพรมาศลงไปในชั้นสาครที่เต็มไปด้วยน้ำเทพมนตรีและน้ำพระพุทธรณ์ มีการเชิญเทวดา ผี สาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งพระรัตนตรัยให้เป็นพยาน พราหมณ์จะเป็นผู้อวยพรให้ผู้มีความซื่อตรงให้อยู่เย็นเป็นสุข และสาปแช่งให้ผู้คิดคดไม่ซื่อตรงให้โดนน้ำบาดไส้พุง ให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยลงโทษอย่างรุนแรง ข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์หากไม่เข้ารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์จะต้องโทษประหาร เว้นแต่ป่วยหนักสามารถดื่มในภายหลังได้

จากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ แสดงให้เห็นคุณลักษณะสำคัญของน้ำในการเป็นสื่อข้ามมิติจากโลกศักดิ์สิทธิ์มาสู่ผู้ร่วมพิธีได้ในลักษณะทวิภาวะ กล่าวคือ น้ำจะเป็นคุณช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าอยู่หัว ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเครื่องลงโทษทัณฑ์แก่ผู้คิดคดทรยศให้ถึงแก่ความตายอย่างรุนแรง

2.9 โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เนื้อเรื่องเริ่มด้วยการสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงได้ช้างเผือก 3 ช้าง ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล การค้าเจริญมั่นคง ประชาชนเป็นสุข จากนั้นได้กล่าวถึงเหตุการณ์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ การเกิดกบฏกาคาบพอง และพระราชพิธีบรมราชาภิเษก การตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เหตุการณ์มอญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และโปรตุเกสส่งทูตมาเจริญสัมพันธไมตรี การเสด็จเลียบพระนคร ในตอนท้ายเป็นการถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระพุทธ

เลิศหล้านภาลัย จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พบว่ามีดังนี้

ตาราง 10 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในโคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พิธีสงฆ์พระศพ (น.8)	หลังจากเสร็จพิธีสงฆ์พระศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาลงกรณ์แล้ว เหล่าข้าราชการบริพารอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองแผ่นดิน
2. พิธีปราบดาภิเษก (น.12-31)	หลังจากปราบกบฏกาคบฟ้าแล้ว ก็เป็นการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีการจารึกพระนามของพระพุทธเลิศหล้านภาลัยลงในแผ่นสุพรรณบัตร และทำมณฑปกระยาसनที่บรรจุน้ำเบญจสุทธคงคาไว้บนเพดานสำหรับสงฆ์ในพิธี นอกจากนี้ฝ่ายสงฆ์ยังเตรียมน้ำพุทธมนต์ พระปริตรและฝ่ายพราหมณ์ 8 ตระกูลได้เตรียมน้ำใส่สังข์ ทักขินาวัฏสำหรับรดถวายพระองค์ในการขึ้นครองราชสมบัติ

จากการศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในโคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้วพบว่าน้ำมีความสำคัญในการชำระล้างให้สะอาดบริสุทธิ์ในพระราชพิธีสงฆ์พระศพแล้ว ในพระราชพิธีปราบดาภิเษก น้ำยังมีบทบาทในการเปลี่ยนสถานะให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้กลายเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ครองราชสมบัติอย่างชอบธรรม มีสถานะอันศักดิ์สิทธิ์ผ่านการเชื่อมโยงกับน้ำเบญจสุทธคงคาซึ่งเปรียบได้กับแม่น้ำปัญจมหานทีที่ไหลลงมาจากเขาไกรลาส อันเป็นที่ประทับของพระศิวะเป็นเจ้า นอกจากนี้คือ การรับน้ำจากพราหมณ์ 8 ตระกูลผ่านสังข์ ทักขินาวัฏซึ่งเชื่อมโยงกับพระเวทซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมองค์ความรู้ต่างๆของพระพรหมกับบรายนนิ้วมือของพระนารายณ์ที่อยู่บนสังข์ จึงอาจกล่าวได้ว่า น้ำที่อยู่ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้คือน้ำที่ได้รับการอำนวยการจากพระเป็นเจ้าทั้งสามคือ พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม

2.10 บทละครเรื่องรามเกียรติ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีมรดกที่นำมาใช้ประกอบการเล่นโขนของไทย แม้จะมีการประพันธ์มากกว่า 1 ล้านวน แต่ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถือเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดของรามเกียรติ์ไทย (สมปราษฎย์ อัมมะพันธุ์, 2536, น.134) เนื้อหาในวรรณคดีเรื่องนี้แม้จะเป็นการเล่าเรื่องการสู้รบระหว่างพระรามและทศกัณฐ์แต่ก็ยังมีเรื่องเคียงและเกร็ดต่างๆ เพิ่มเข้ามาจนทำให้นักวิชาการและนักวรรณคดีไทยให้

ความสนใจศึกษาในหลายๆแง่มุม สำหรับการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาบทบาทของน้ำในพระราชพิธีที่ปรากฏในรามเกียรติ์ ผลการศึกษาพบว่ามีดังนี้

ตาราง 11 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในบทละครเรื่อง รามเกียรติ์

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พิธีสงรองคต	-พาลีทำพิธีสงรองคต (ลูกที่เกิดจากตนและนางมณโฑ) ในตอนที่อายุ 10 ปี โดยพิธีตั้งอยู่ในแม่น้ำยมนา (สมุดไทยเล่มที่ 7-8)
2. พิธีแปลงกายเป็นปู	-ทศกัณฐ์แปลงกายเป็นปูยักษ์เพื่อไปฆ่าองคตในพิธีสง โดยเริ่มจากการลงสรในแม่น้ำยมนา แล้วทอพระเวทให้ครบ 7 ท่า (สมุดไทยเล่มที่ 8)
3. พิธีถอดจิต, พิธีถอดดวงใจ	-พระฤๅษีโคบุตรทำพิธีถอดดวงใจให้ทศกัณฐ์โดยเริ่มจากให้สระสงทรงเครื่องแต่งกายเป็นพราหมณ์แล้วเอาน้ำสังข์น้ำกลศรดที่ศีรษะของทศกัณฐ์จากนั้นจึงร้ายพระเวท เมื่อเก็บดวงใจไว้ในกล่องแล้วก็ใช้น้ำประพรมให้ทศกัณฐ์ฟื้นเป็นปกติ (สมุดไทยเล่มที่ 8) -พระฤๅษีสูเมธช่วยไมยราพทำพิธีถอดจิต โดยเสกน้ำประพรมร่างกายให้ระหว่างทำพิธี เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วดวงใจของไมยราพที่ออกมา ก็กลายรูปเป็นแมลงภู่ทอง แล้วนำไปซ่อนไว้ในภูเขาตรีภูฏ (สมุดไทย เล่มที่ 9)
4. พิธีขอลูกศร	-รณพักตร์หรืออินทรชิตโอรสของทศกัณฐ์และนางมณโฑทำพิธีขอลูกศรจากพระพรหม พระศิวะ และพระนารายณ์ โดยเริ่มจากการสรองสนาน แล้วผลิตเครื่องแต่งกายเป็นพราหมณ์ จากนั้นนั่งบริกรรมพระเวทเป็นเวลา 7 ปี ก็ได้รับลูกศรสมปรารถนา (สมุดไทยเล่มที่ 8)
5. พิธีอภิเษกท้าวทศรถ	-ท้าวอัชบาล ทำพิธีอภิเษกและสุมพรให้กับท้าวทศรถบุตรชายและนางเกาสุริยา นางไภยเกษิ และนางสมุทร โดยให้เขสหัสธาราลงมาจากฝักบัวทอง แล้วให้พราหมณ์รดน้ำมูรธาภิเษกจากสังข์และกลศพร้อมกับอ่านพระเวท (สมุดไทยเล่มที่ 10)
6. พิธีขอฝน	-ท้าวโรมพัตตันแต่งบายศรีและเหล้าข้าวเปิดไก่อเป็นเครื่องสังเวคแต่เทพและพระเสื่อเมืองพระทรงเมืองเพื่อขอฝนแต่ถึงอย่างนั้นฝนก็ยังไม่ตก ในที่สุดจึงได้ทราบว่าเป็นเพราะฤๅษีโกโลภูบ่าเพ็ญดบะอย่างแรงกล้าจนทำให้ฝนไม่ตก ท้าวโรมพัตจึงให้บุตรคือ นางอรุณวดี ไปทำลายดบะพระฤๅษีในระหว่างที่ทั้งสองร่วมภิรมย์เสนาหากันนั้นฝนก็ตกลงมาทำใหญ่ทำให้ห้วยหนองที่เคยแห้งเต็มไปด้วยน้ำ(สมุดไทยเล่มที่ 11)
7. การประสูติ	-นางสุชาดานำพระโอรสแรกประสูติทั้ง 4 องค์ของท้าวทศรถไปสรองด้วยน้ำทิพย์ผสมดอกไม้ (สมุดไทยเล่มที่ 13)

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
8. พิธีอภิเษกพระรามาธิบดี	-พระมหากษัตริย์นำน้ำปัญจคงคาสุธารสใส่ไว้ในสังข์และกลศรดน้ำ เมื่อพระรามาธิบดีและนางสีดาขึ้นมาจากการสร้งน้ำแล้ว พราหมณ์ก็นำน้ำนั้นมารดให้กับทั้งสองและกล่าวอวยพร (สมุดไทยเล่มที่ 17)
9. พิธีสร้งน้ำพระศพ	-พระกษัตริย์นำน้ำสร้งสุคนธวาริ (ที่มีกลิ่นหอมแรง) มาสร้งพระศพทั่วทิศ (สมุดไทยเล่มที่ 20)
10. พิธีมหาพิทักษ์	-กุมภกาศ โอรสท้าวชีวหา ทำพิธีมหาพิทักษ์หรือพิธีขอเทพศาสตราโดยเริ่มจากการสร้งสนามแล้วผลัดเครื่องแต่งกายเป็นพราหมณ์ จากนั้นนั่งบริกรรมพระเวทสงบร่างกายไม่ไหวตั้งจนทำให้พระพรหมประทานพระขรรค์ให้ (สมุดไทยเล่มที่ 25)
11. พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา	-สุครีพนำน้ำหอมที่ใช้ล้างพระแสงศรพราหมณ์มาให้พิเภกดื่มในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (สมุดไทยเล่มที่ 37)
12. พิธีบายของไมยราพ	-ไมยราพสร้งน้ำก่อนทรงเครื่องสีแดงเพื่อทำพิธีบายสำหรับสะกดทัพของพระรามาธิบดีได้ยาตามประสงค์แล้วก็ใช้น้ำในพิธีมาล้างยาออกจากร่างกายเพื่อให้ไพร่พลมองเห็นตน (สมุดไทยเล่มที่ 44)
13. พิธีลับหอกโมกขศักดิ์	-กุมภกรรณทำพิธีลับหอกโมกขศักดิ์ที่ขึ้นสนิมให้กลับมามีฤทธาภาพดังเดิม โดยเริ่มจากการสร้งน้ำแล้วเปลี่ยนเครื่องทรง จากนั้นใช้เลือดโคและเลือดควาในการปลีกรรม (สมุดไทยเล่มที่ 47)
14. พิธีบายดอนพิฆะหอกโมกขศักดิ์	-พิเภกนำน้ำปัญจคงคา ต้นตรีชวา ต้นสังกรณี มาบดรวมกัน ระหว่างนั้นก็เสกโอสถด้วยการไหว้คุณพระพรหม (สมุดไทยเล่มที่ 48)
15. พิธีรดน้ำ	-กุมภกรรณสร้งน้ำ ผลัดเครื่องแต่งกายแล้วนมรมกายให้ใหญ่เท่าพระพรหม จากนั้นลงนอนกลางแม่น้ำและร่ายพระเวทเพื่อรดน้ำไว้ไม่ให้ไหลไปยังค่ายของพระรามาธิบดี (สมุดไทยเล่มที่ 48)
16. พิธีชุบศร	-อินทรีชิต สร้งน้ำแล้วตั้งพิธีชุบศรนาคบาท จดรูปเทียนบูชาพระพรหม แล้วท่องมนต์เรียกฝูงนาคให้มาคาบพิษไว้ที่พระแสงศรนาคบาท (สมุดไทยเล่มที่ 51) -อินทรีชิตสร้งน้ำแล้วแต่งกายอย่างฤๅษี จดรูปเทียนบูชาพระศิวะ นำพระแสงศรพราหมณ์พาดดัก ร่ายพระเวท (สมุดไทยเล่มที่ 53)
17. พิธีกุ่มภินิยา	-อินทรีชิตสร้งน้ำแล้วแต่งกายอย่างฤๅษี ทำพิธีให้อยู่คงกระพันที่ริมน้ำบนเขาจักรวาล ตั้งโรงพิธีสามสิบเก้าห้อง มีกองเพลิง 108 กอง และวางหม้อใส่น้ำหอมตั้งไว้ข้างกองเพลิงทุกกอง (สมุดไทยเล่มที่ 56)
18. พิธีอุโมงค์	-ทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์หรือทำให้กายเป็นเพชรสามารถทนอาวุธ ทุกชนิด มีนิ้วเพชรที่ชี้ผู้ใดก็สิ้นชีพ และน้ำที่ผ่านพิธีเมื่อนำมาแต่งกองทัพก็จะทำให้ทหารอยู่คงกระพัน เริ่มพิธีจากการสร้งน้ำกลิ่นหอมเกสรดอกไม้หอมแล้วเปลี่ยนเครื่องแต่งกายอย่างฤๅษี เข้าไปอยู่ในอุโมงค์ที่ตั้ง

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	เครื่องบัตพลี ปิดถ้ำด้วยศิลาใหญ่แล้วร่ายพระเวทกำกับไว้ไม่ให้ผู้ใดขยับได้ ต่อมาพิธีถูกทำลายโดยพิเภกให้หนุมานเอาน้ำล้างเท้านางเบญจกายไปราดที่หินปากอุโมงค์ทำให้อาคมเสื่อม และจับนางมณโฑมาหยอกต่อหน้าทำให้ทศกัณฐ์โกรธออกจากสมาธิ พิธีกรรมนี้จึงไม่สำเร็จ (สมุดไทยเล่มที่ 65)
19. พิธีชูปหอกกบิลพัทและเผารูปเทวดา	-ทศกัณฐ์ สร้างน้ำ ที่มีกลิ่นหอมเกสรดอกไม้แล้วเปลี่ยนเครื่องแต่งกายอย่างฤๅษี ถือหอกกบิลพัทแล้วร่ายพระเวททำพิธีชูปหอกและเผารูปเทวดาโดยนำดินจาก 7 ทำนํ้ามาปั้นเป็นรูปเทวดาที่หมายสังหาร จากนั้นเผารูปเทวดาในกองไฟพร้อมกับร่ายพระเวท ต่อมาพาลีรับโองการจากพระศิวะให้มาทำลายพิธี และนำรูปปั้นเทวดาทิ้งที่ทะเลสีทันดร (สมุดไทยเล่มที่ 70)
20. พิธีสยูชีพ	-นางมณโฑ สร้างด้วยน้ำ ที่มีกลิ่นหอมของเกสรดอกไม้ และแต่งกายอย่างดาบสินี ทำพิธีสยูชีพหรือพิธีหุงน้ำทิพย์ที่ใช้สำหรับชูปชีวิตผู้ตายได้เหมือน น้ำอมฤต มีการจุดธูปเทียนทอง โปรงดอกไม้ และระลึกถึงคุณของพระแม่อุมา แล้วจึงท่องพระเวทจนหุงน้ำทิพย์สำเร็จ (สมุดไทยเล่มที่ 73)
21. พิธีสมโภชหนุมาน	-หนุมานออกอุบายไปช่วยทศกัณฐ์รบกับพระรามเพื่อตามหากล่องดวงใจที่ทศกัณฐ์นำไปฝากไว้กับฤๅษีโคบุตร ทศกัณฐ์รับหนุมานเป็นโอรสบุญธรรมและได้ทำพิธีสมโภชให้แก่หนุมาน ในพิธีการนี้หนุมานได้ สร้างน้ำ และเปลี่ยนเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ (สมุดไทยเล่มที่ 76)
22. พิธีอภิเษกพิเภก	-พระรามใช้ น้ำสังข์ และ น้ำกลศ รดอภิเษกพิเภกให้ครองเมืองลงกา และตั้งนางตรีชฎาเป็นมเหสีฝ่ายขวา และนางมณโฑเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย (สมุดไทยเล่มที่ 81)
23. พิธีราชาภิเษกพระราม	-พระฤๅษีนำ น้ำปัญจทิมา สร้างพระราม มีการถวาย น้ำสังข์ น้ำกลศ และอ่านพระเวทอวยชัยให้แก่พระราม (สมุดไทยเล่มที่ 85)
24. พิธีราชาภิเษกไพนาสุริย์วงศ์	-ท้าวจักรวรรดิทำพิธีราชาภิเษกให้ไพนาสุริย์วงศ์ซึ่งเป็นบุตรของทศกัณฐ์และนางมณโฑให้ครองกรุงลงกา โดยมีพราหมณ์บุโรหิตถวาย น้ำมูรธาภิเษก แล้วอ่านพระเวทพร้อมกัน (สมุดไทยเล่มที่ 89)
25. พิธีชูปศรเหราพต	-บรรลัยจักรโอรสของท้าวจักรวรรดิ สร้างน้ำ แล้วทรงเครื่องอย่างฤๅษีแล้วจุดธูปเทียนบูชาพระพรหม สวดพระเวทเพื่อชูปศรเหรา (สมุดไทยเล่มที่ 95)
26. พิธีชูปคทาวุธ	-ท้าวไวยตาสหายของท้าวจักรวรรดิ สร้างน้ำ แล้วทรงเครื่องอย่างฤๅษีนมัสการพระอิศวร ตั้งสมาธิแล้วร่ายพระเวทเพื่อชูปคทาวุธ (สมุดไทยเล่มที่ 99)

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
27. พิธีอภิเษกพระรามาภิไธยกับนางสีดา	-พระอิศวรช่วยไล่เกลียดความขัดแย้งระหว่างนางสีดาและพระรามหลังจากนั้นให้พระอินทร์และพระอุมาแข่งกันแต่งตัวให้พระรามและนางสีดาทั้งสองไปสรองน้ำแล้วทรงเครื่องประกวัดกัน จากนั้นพระอิศวรจัดพิธีอภิเษกพระรามาภิไธยกับนางสีดาบนเขาไกรลาส (สมุดไทยเล่มที่ 114)

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระราชพิธีต่างๆในวรรณคดีเรื่อง รามเกียรติ์ จะเห็นว่า น้ำมีความสำคัญเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการชำระล้างร่างกายเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการประกอบพิธีบูชาเทพเจ้า ดังปรากฏว่า ตัวละครทั้งฝ่าย ทศกัณฐ์และฝ่ายพระรามจะต้องลงสรงในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ คือ แม่น้ำยมนาหรือคงคาก่อนเสมอ นอกจากนี้คือ น้ำที่ใช้ในพระราชพิธีต้องเป็นน้ำที่มีกลิ่นหอมด้วย เมื่อเชื่อมโยงกับแนวคิดคติชนวิทยาสามมิติจะพบว่า ในมิติปัจเจกบุคคลน้ำที่มีกลิ่นหอมหรือน้ำจากแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ตัวละครใช้ในการชำระล้างก่อนเริ่มประกอบพิธีกรรมนั้น เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยทำให้เกิดความมั่นใจ ดังเห็นได้ว่า พิธีส่วนใหญ่เป็นการอ้อนวอนหรือร้องขออาวูริพิเศษจากเทพเทวาซึ่งต้องใช้สมาธิจิตในการสวดพระเวทต่างๆ เป็นอย่างมาก ดังนั้นการที่ร่างกายได้ผ่านการชำระล้างก่อนเริ่มพิธีจึงเสมือนกับการได้ลบล้างเรื่องราวุ่นหรือสิ่งไม่ดีที่ผ่านมาให้หายไป และช่วยเพิ่มพลังใจให้จดจ่อต่อพิธีกรรมใหม่ที่กำลังจะเริ่มขึ้น ในมิติทางสังคมน้ำคือปัจจัยหลักที่ช่วยให้ผู้คนดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข การขาดน้ำดื่ม/น้ำใช้ย่อมส่งผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในสังคมดังปรากฏในตอนที่ถูกภรรยาทำพิธีรดน้ำซึ่งหากทำสำเร็จจะส่งผลให้ทับลิงของพระรามต้องล้มตายไปทั้งหมด ในมิติเหนือโลกพบว่า น้ำคือสื่อที่เชื่อมโยงไปสู่มิติเหนือโลก ดังปรากฏในพิธีหุงน้ำทิพย์ที่นางมณโฑกระทำขึ้นมาโดยการตั้งพิธีและน้อมถึงพระคุณของพระแม่อุมาที่เคยชุบเลี้ยงและสอนพิธีกรรมนี้ให้กับตนครั้งที่เคยเป็นข้ารับใช้ของพระองค์ ผลของการประกอบพิธีกรรมทำให้น้ำที่นางเตรียมไว้กลายเป็นน้ำทิพย์ที่สามารถชุบชีวิตคนตายให้ฟื้นกลับมาได้

2.11 พระอภัยมณี

วรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี เป็นผลงานประพันธ์ของสุนทรภู่ มหากวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่งด้วยกลอนสุภาพ มีการใช้สัมผัสและถ้อยคำที่สละสลวย ให้แง่คิดต่อการดำเนินชีวิตอย่างแยบคาย ทำให้มีผู้สนใจติดตามอ่านวรรณคดีเรื่องนี้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับการศึกษาบทบาทของน้ำในพระราชพิธีต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี มีดังนี้

ตาราง 12 แสดงบทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระราชพิธีจากเรื่องพระอภัยมณี

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พิธีเสเดาะเคราะห์	-ศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามตั้งพิธีเสเดาะเคราะห์ให้นางเกษรา โดยใช้น้ำผสมกับส้มป่อยสำหรับใช้รดและสร่งสนามในพิธี (พระอภัยมณี, 2517, น.83-85)
2. พิธีอภิเษกศรีสุวรรณกับนางเกษรา	-หลังศึกทำวอเทน ศรีสุวรรณได้อภิเษกกับนางเกษรา ในพิธีพราหมณ์เตรียมน้ำใส่พระเต้า สังข์ กลศ และมีการนำน้ำกุหลาบมาใช้เป็นน้ำสร่งในพิธีมูรธาภิเษก ระหว่างที่มีการรดน้ำพราหมณ์จะอ่านพระเวทประกอบพิธีด้วย (พระอภัยมณี, 2517, น.125-127)
3. พิธีบวชนางสุวรรณมาลี	-นางสุวรรณมาลีบวชเป็นดาบสนีเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลให้กับพระบิดาคือ ท้าวสิลราช ก่อนห่มด้วยเครื่องทรงลายหนังสือ ได้ใช้น้ำกุหลาบสร่งสนามก่อน (พระอภัยมณี, 2517, น.339)
4. พิธีศพพระเจ้ากรุงลังกา	-บาทหลวงนำน้ำมันตประพรมที่หลุมฝังศพของพระเจ้าลังกา และหลังจากทำพิธีฝังพระศพแล้วพระญาติวงศ์ก็ร่วมกันกรวดน้ำทำบุญกับบาทหลวง (พระอภัยมณี, 2517, น.424)
5. พิธีทำเสน่ห์	-รำภาสะหรือทำเสน่ห์ศรีสุวรรณโดยเริ่มจากการสร่งน้ำด้วยน้ำกุหลาบกลิ่นและเครื่องหอมต่างๆ พร้อมทั้งเสกมนต์ลงในแป้งที่ใช้ผัดหน้าก่อนจะไปพบศรีสุวรรณ (พระอภัยมณี, 2517, น.694) -นางยุพาผกาทำเสน่ห์สินสมุทรด้วยการอาบน้ำมนต์ในแม่ขัน แล้วจุดเทียนเสกมนต์ลงในแป้งผสมน้ำมันจันทน์ที่ใช้ลูบเนื้อตัวก่อนจะไปพบสินสมุทร (พระอภัยมณี, 2517, น.706) -สุลาสิวันทำเสน่ห์สุดสาครด้วยการเสกมนต์แล้วอาบน้ำแต่งตัวให้สวย ใช้เครื่องหอมต่างมาลูบเนื้อตัวให้มีกลิ่นหอม (พระอภัยมณี, 2517, น.768)
6. พิธีเสเดาะเคราะห์นางละเวง	-นางละเวงฝันร้ายจึงตั้งพิธีเสเดาะเคราะห์ พิธีกรรมด้วยเลือดสัตว์และสุรา ฯลฯ (พระอภัยมณี, 2517, น.822)
7. พิธีแก้ไฟกรด	-สินสมุทรและสุดสาครถูกพิษไฟกรดของจีนตั้ง พระอภัยมณีให้แก้พิษด้วยการอาบน้ำฝนที่เกิดจากพระเวทของพราหมณ์สนาม (พระอภัยมณี, 2517, น.822)

จากบทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระราชพิธีต่างๆ ในเรื่องพระอภัยมณี พบว่า น้ำมีบทบาทในมิติปัจเจกบุคคลมากที่สุด กล่าวคือ ตัวละครใช้น้ำในการชำระล้างร่างกายให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ก่อนแล้วจึงกระทำการสิ่งอื่นๆต่อไป ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความมั่นใจในตนเอง ดังปรากฏในพิธีมูรธาภิเษก พิธีบวช พิธีเสเดาะเคราะห์ พิธีแก้ไฟกรด พิธีทำเสน่ห์ ฯลฯ สุดท้ายคือบทบาทของน้ำใน

มิติเหนือโลก ปรากฏในลักษณะของการกรวดน้ำในการพระราชพิธีศพของเจ้ากรุงลังกาที่บาทหลวงใช้น้ำกรวดอุทิศผลบุญไปให้

เมื่อพิจารณาความสำคัญของน้ำจากบทบาทที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทยผ่านมุมมองคติชนวิทยา 3 มิติ พบว่า น้ำมีบทบาทต่อจิตใจของปัจเจกบุคคลมากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการทหาร การปกครอง และการสู้รบ น้ำในพิธีกรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญในการเสริมสร้างความมั่นใจให้กับปัจเจกบุคคลผ่านผัสสะจากการดื่ม การสัมผัส การสูดดม และความรู้สึกรู้สึกจากบรรยากาศขณะร่วมพิธีกรรม ในขณะเดียวกันก็ยังมีบทบาทต่อสังคมวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะน้ำคือที่มาของความอุดมสมบูรณ์ ฉะนั้นผู้นำหรือกษัตริย์จึงต้องจัดหาพิธีกรรมบางอย่างที่จะสร้างการรับรู้และเป็นเครื่องรับประกันหรือเสริมสร้างความมั่นใจแก่ประชาราษฎรว่า ในปีนั้นอาณาจักรจะยังคงมีน้ำไว้ดื่มไว้ใช้อย่างบริบูรณ์ และเมื่อพิจารณาความสำคัญของน้ำในมิติเหนือโลกก็พบว่า น้ำมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งปรากฏชัดเจนในพิธีบรมราชาภิเษกและการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา กล่าวคือ น้ำสามารถเป็นสื่อในการนำความศักดิ์สิทธิ์จากเบื้องบนมาสู่ผู้ผ่านการรดน้ำ จากนั้นสถานะของบุคคลจะเปลี่ยนไปในลักษณะของการยกศักยภาพหรือสถานะของบุคคลให้สูงขึ้น เช่น จากเด็กกลายเป็นผู้ใหญ่ผ่านพิธีโกนจุกหรือพระราชพิธีโสกันต์ หรือจากบุคคลหนึ่งให้กลายเป็นพระมหากษัตริย์ผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น

บทที่ 5

บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรม จากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 4 ภาค

การศึกษาบทบาทของน้ำจากประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยครั้งนี้ ศึกษาจากหนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ ที่จัดพิมพ์โดยมูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ ซึ่งจัดพิมพ์ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภูมิพลอดุลยเดช 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 สำหรับสารานุกรมชุดนี้เรียบเรียงขึ้นจากผู้ทรงคุณวุฒิและนักปราชญ์ในท้องถิ่นกว่า 500 คน สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงกล่าวถึงสารานุกรมชุดนี้ว่า

“...ไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมสืบทอดกันมายาวนาน แต่ในอดีตความรู้ทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่ไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นระเบียบแบบแผน การที่มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ เล็งเห็นความสำคัญที่จะสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมไทย ด้วยการระดมความรู้ ความคิด ค้นคว้า เรียบเรียงจากผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้รู้ในท้องถิ่นทั่วทุกภาคของประเทศกว่า 500 ท่าน มาจัดทำสารานุกรมวัฒนธรรมไทยสี่ภาค...นับเป็นนิมิตหมายที่ดี เป็นการสืบทอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษให้ยืนยาวสืบไป ความรู้ทางวัฒนธรรมยังเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะใช้เป็นหลักในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สังคม เศรษฐกิจ และการปกครองในแต่ละภาคและประเทศไทยเป็นส่วนรวมด้วย

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ รวม 4 ภาค เป็นหนังสือที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้าอ้างอิงและสืบค้นข้อมูลต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ เกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรม ภาษา ประวัติศาสตร์ การแสดงและการละเล่น ... เป็นต้น จึงเป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่งที่จะช่วยปลูกเยาวชนให้สำนึกถึงความ เป็นชาติไทย รู้สึกหวงแหนศิลปะและวัฒนธรรม และเป็นการสืบสานภูมิปัญญาไทยให้เคียงคู่กับชาติไทยสืบไป”

(องค์ประธานที่ปรึกษาคณะกรรมการมูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542, ส่วนนำ)

การศึกษาบทบาทของน้ำที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยในบทนี้ ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาจากประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่กล่าวถึงน้ำหรือใช้น้ำประกอบพิธีเท่านั้น โดยแบ่งเนื้อหาการศึกษาไว้ดังนี้

1. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ
2. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง
3. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน
4. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้

1. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ

จากการศึกษาเนื้อหาในสารานุกรมไทยภาคเหนือ พบว่ามีประเพณีและพิธีกรรมตลอดจนบทบาทของน้ำในบริบทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ตาราง 13 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคเหนือ

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. กินสลาก (เล่ม 1, น.343-354)	- พระหรือเณรที่อยากได้ถ้วยสลากโชค (เครื่องไทยทานที่ทำอย่างประณีตและมีขนาดใหญ่) จะนำน้ำหมอนึ่งลูบหัวและเอาเตี๋ยหมอนึ่งมาผูกเอว เมื่อถวายเส้นสลากเสร็จแล้วพระสงฆ์จะกล่าวคำให้พร คณะศรัทธาผู้มาทำบุญก็จะกรวดน้ำ
2. เกิด (เล่ม 1, น.453-457)	- หมอท้องมนต์แล้วเสกน้ำให้แม่มานกินสักอีกสองอีกแล้วจึงใช้น้ำมนต์แก้ลูบท้องของแม่มานตั้งแต่อกลงไปถึงสะดือโดยให้ลูบรวดเดียวจากบนลงล่าง ห้ามหยุดระหว่างกึ่งกลาง คาถาที่ใช้นิยมมากคือ คาถาอังคสิมัลหรือองคสิมัล ที่ว่า"ยุโตห้ ภคินี อริยาย ชาตียาชาโต นาภิขานามิ สยจิจจ ปานชีวิตา โวโรเปตา เตน สจเจเน โสตถิ เต โทตุ โสตถิ คพภสส"บางรายอาจจะ ช่ม คือเสกคาถาแล้วกุมที่ศีรษะแม่มาน บ้างก็อาจเสกคาถาสะเดาะ และบางรายอาจให้ดื่ม น้ำล้างเท้าของสามีเมื่อคลอดยาก นอกจากนี้ก็ให้คลอตามทิศ เช่น หันศีรษะของแม่ไปทางทิศเหนือ บ้างก็หันไปทางทิศตะวันออกและบ้างก็หันหัวไปทางประตู โดยเชื่อว่าจะทำให้คลอดง่ายขึ้น ทั้งนี้ ในห้องที่ใช้ในการคลอดนั้น นอกจากมารดาแล้วก็จะมิเพียงแม่ช่างและญาติสนิทบางคนเท่านั้น ถ้าแม่อาเจียนแล้วรกจะออก ถ้ายังไม่ออกให้เอาหมอนลูบหลังไปมารกจะออกถ้ายังไม่ออกอีก ให้ใช้มือกด 2 ข้าง และถึงขนาดนี้แล้วรกยังไม่ออก ก็จำต้องไปหาพ่อเลี้ยง คือหมอเสกคาถาเพื่อสะเดาะเสกน้ำให้กิน ถักรกยังไม่ออกแม่ช่างจะยังไม่ตัด

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
3. เก็บกระดูก (เล่ม 1, น.433) 4. กินแขกแต่งงาน (เล่ม 1, น. 354-356)	สายสะดือเพราะกลัวว่าสายรกจะหลุดเข้าข้างใน ซึ่งผู้เป็นแม่จะเป็นอันตรายถึงตายเพราะรกขึ้นไปปิดหัวใจ สายรกซึ่งทางล้านนาเรียกว่า สายแห่หรือ สายแจช๊กแห่ เมื่อคลอดออกมาแล้วแม่ช่างก็จะอุ้มเด็กพร้อมกับล้างปากเอา น้ำเมือก ออกจากคอให้หมด ถ้าล้างน้ำเมือก ออกไม่หมด กล่าวกันว่าเมื่อเด็กโตขึ้นจะพูดเสียงแหบเครือไม่กังวานและจะทำให้เกิดเป็นทิดหอบได้ง่าย เมื่อล้างน้ำเมือก ออกถ้าเด็กยังไม่ร้องก็ต้องพยายามหาทางให้เด็กร้องให้ได้ เมื่อตัดสายรกแล้วก็นำเด็กไปอาบน้ำอุ่นโดยแม่ช่างจะเอาเด็กนอนบนหน้าแข้งที่เหยียดออกไป หันเอาหัวเด็กไปทางปลายเท้าแล้วจึงชำระล้าง การอาบน้ำอุ่นครั้งแรกนี้เป็นการชำระเอาคราบไขหรือน้ำคร่ำที่ติดทารกออกมา บางท่านทำให้ทาน้ำมันมะพร้าวด้วยเพื่อช่วยให้ไขมันออกง่าย การอาบน้ำแม่กระทั้งบ่อนข้าวก็กระทำบนหน้าแข้ง คงเห็นว่าแอ่งระหว่างสันหน้าแข้งนั้นจะช่วยประคองเด็กได้ดี เมื่ออาบน้ำเสร็จก็จะเอาผ้าสะอาดห่อหุ้มเด็กแล้วนำไปวางไว้ข้างๆ แม่ เมื่อจัดการให้เด็กคลอดและตัดสายสะดือตลอดจนอาบน้ำ ทารกเรียบร้อยแล้ว ฝ่ายแม่ช่างจะล้างทำความสะอาดกร ถ้ารกไม่สะอาดแล้วเด็กเจ้าของรกจะเกิดเม็ดผดผื่นคันเนื้อตัวก็ดูไม่ค่อยสะอาดไปด้วย เมื่อล้างให้สะอาดดีแล้วจะใช้ใบตองตรงส่วนหางที่เรียกว่าหางตอง (อ่าน "หางตอง") มาห่อรก แม่บางคนยังไม่มีน้ำนม สำหรับเลี้ยงทารก สิ่งแรกที่ทำให้เด็กกินคือขี้แมลงสาบคั่วแล้วนำมาละลายน้ำ ให้เด็กกิน ขี้แมลงสาบคั่วนี้ถือเป็นยาสำหรับขับขี้เทาของเด็ก บางแห่งใช้น้ำฝิ่งผสมน้ำ แล้วใช้ผ้าสะอาดจุ่มไว้ให้เด็กดูดกิน หากการเกิดจากท้องนี้เป็นท้องหัวสาวหรือลูกคนแรกนมแม่อาจจะบอด คือน้ำนม ไม่ไหล ต้องทำเมื่อย่างไม้ตบปิ้งปลามาหนีบที่หัวนมแม่สองสามครั้ง เอาเคล็ดให้หัวนมแตกออก ถ้าเด็กเกิดมาหลายวันแล้วยังไม่มีน้ำนม ก็ต้องอุ้มเด็กไปหาหญิงที่เกิดในช่วงเดียวกันหรือไปขอให้ผู้หญิงนั้นมาที่บ้านเพื่อช่วยให้นมแก่ลูกน้อย แต่โดยมากหญิงทั่วไปไม่มีใครรังเกียจที่จะให้เด็กดื่มนมร่วมกัน เมื่อมีน้ำนม น้ำนม แรกจะมีสีเหลือง เชื่อกันว่าเป็นน้ำนม เสีย จะบิบทิ้งก่อนจนเห็นเป็นสีขาวแล้วจึงให้ลูกดูดนมยกก่อนเมื่อคลอดได้ 6-7 วัน ก็จะให้อาหารแก่ทารกแล้วโดยเริ่มให้กล้วยน้ำว้าบดเสียก่อนแล้วจึงผสมข้าวลงไปด้วยเชื่อกันว่าที่เด็กร้องไห้บ่อยนั้นเป็นเพราะเด็กหิว จึงต้องให้อาหารเพื่อเด็กจะได้หลับนานๆ - น้ำส้มป่อย ประพรมกระดูกเพื่อขอขมาลาโทษ - การแต่งงานแบบเจ้านาย อันหมายถึงพิธีแต่งงานของผู้เป็นเจ้านายฝ่ายเหนือ ก็จะปฏิบัติเช่นเดียวกับพิธีแต่งงานของชาวล้านนาทั่วไป แต่มี

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	รายละเอียดของขั้นตอนแตกต่างออกไป กล่าวคือจะมีพิธีรดน้ำลงบนศีรษะของเจ้านายที่เป็นคู่แต่งงาน น้ำที่นำมาจากแม่น้ำโขง แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน และผู้ที่ทำพิธีรดคือประธานในพิธีซึ่งอาจจะเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูง และนอกจากนี้แล้วคู่แต่งงานใช้ใบมะตูมทัดหู ซึ่งคตินี้ได้มาจากพราหมณ์ถือปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณ
5. กินอ้อ (เล่ม 1, น.358-364)	- ปล้องอ้อใส่น้ำผึ้งเสกแล้วดื่มกิน บางคนนำปล้องอ้อยั้งลงแม่น้ำเพื่อให้ปัญญาลื่นไหล
6. ไถ่เผือกหาของ (เล่ม 1, น.530-531)	- อาบน้ำไถ่เผือก บำรุงด้วยข้าว น้ำ 7 วัน แล้วผู้ทำพิธีอาบน้ำด้วยขมิ้นส้มป่อย ทองคากแล้วปล่อยไถ่ไปตามหาของที่ฝังอยู่
7. ขนทรายเข้าวัด (เล่ม 1, น.535-536)	- ขนทรายเข้าวัด เป็นประเพณีหนึ่งที่กระทำกันในวันเนาหรือวันเนาของเทศกาลปีใหม่หรือสงกรานต์ (วันที่ 14 เมษายน) ในช่วงเวลาบ่ายของวันนี้ ชาวบ้านจะชวนกันไปตักเอาทรายที่แม่น้ำหรือเอาตามทุ่งนา มา
	กองไว้ที่วัดเพื่อก่อเจดีย์ทรายสำหรับปักทุง-ตุ้งที่จะนำมาทำบุญในพระภูวันคือวันรุ่งขึ้น ตามแบบเดิมนั้นจะมีเจดีย์ทรายเพียงกองเดียว แต่พบว่าปัจจุบันบางวัดก็ก่อเป็นกองใหญ่ๆ กองเดียวและบางวัดอาจจะก่อมากกว่าหนึ่งกองก็ได้ นอกจากนี้แล้ว การขนทรายเข้าวัด มาจากคติที่ว่าเมื่อเราเดินผ่านเข้าออกวัด จะมีทรายติดเท้าออกมานอกวัดเสมอ ซึ่งถือเป็นบาปเสมอกับการลักของจากวัด การขนทรายเข้าวัดจึงเป็นการทดแทนไม่ให้บาปจากการกระทำนี้ หลังจากขนทรายเข้าวัดแล้วหนุ่มสาวมักจะถือโอกาสเล่นน้ำสงกรานต์กันไปด้วย
8. ขอฝน (เล่ม 1, น.561-567)	- แห่ตัวมอมขอฝน - ขอฝนด้วยการฟังกัมปลาช่อน ธรรม์พระภูคางคากเมื่อทำพิธีเสร็จแล้วต้องหลังน้ำในถังสู่แหล่งน้ำ
	- นำน้ำขมิ้นส้มป่อยหรือน้ำอบไทยไปสรงพระฝนแสนห้าที่ตั้งบนโต๊ะกลางพิธี ได้โต๊ะพระฝนแสนห้า นั้นจะมีถึงปลาช่อนรองรับน้ำจากพระฝนแสนห้าอีกทีหนึ่ง หลังจากนั้นชาวบ้านที่มาร่วมทำบุญจะไปสรงน้ำพระ พร้อมกับนั้นพระสงฆ์ก็จะพรมน้ำมนต์ไปที่พระพุทธรูปและชาวบ้านพร้อมกับสวดไปเรื่อยๆ จนจบ ถ้ามีฝักบัวทำฝนเทียมก็เปิดฝักบัวฝนเทียมไปด้วย เมื่อพระสวดถึงบทคาถาหมาเมฆสามจบแล้วก็จะเปิดฝักบัวฝนเทียมหรือโปรยน้ำไปรอบๆ แล้วปล่อยปลาลงสระไปด้วย ประชาชนที่มาก็จะโห่ร้องข้องกลองจะเริ่มบรรเลงไปด้วย เมื่อพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์จบแล้ว อาจารย์ผู้ประกอบพิธีก็จะอาราธนาให้พระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนา - รดน้ำวัดพระสิงห์

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
9. เข้าเบิก (เล่ม 1, น.829)	- เลี้ยงผีขุนน้ำ - สวดมนต์ ชัดทราย สลัดน้ำขมิ้นส้มป่อย เพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้ายและเพิ่มสิริมงคล
10. เข้าลดเคราะห์ (เล่ม 1, น.819)	- เตรียมขันตั้งและทานขันข้าว ตุงยาวเท่าความสูงของเจ้าชะตา เทียนยาวรอบศีรษะเจ้าชะตา เสื้อผ้าใหม่ พรมน้ำมนต์ ระหว่างพระสงฆ์ทำพิธีจากนั้นผูกข้อมือ
11. ขึ้นขันตั้ง (เล่ม 2, น. 731-736)	- การไหว้ครูเมื่อเสร็จพิธีแล้วต้องนำขมิ้นส้มป่อยไปชำระล้างร่างกาย รวมถึงเครื่องรางของขลัง วัตถุประสงค์ต้อง แช่น้ำส้มป่อยเพื่อทำน้ำมนต์ อาบพรมร่างกาย
12. ตีมน้ำสัจจะ (เล่ม 5, น. 2239-2242)	- น้ำที่จะใช้ในพิธีตีมน้ำสัจจะนี้ จะจัดใส่ภาชนะขนาดใหญ่ตั้งไว้ในท่ามกลางมหาสมาคม เมื่อทุกฝ่ายทุกคนพร้อมแล้วจะมีการจุดธูปเทียนแล้วไหว้พระรับศีล จากนั้นจึงให้บุคคลที่จะไปกินหัวเมืองกล่าวคำสวดสาบานตามแบบที่พื้นหนังสือ คืออาลักษณ์ของราชสำนักเขียนร่างไว้
13. ทานเข้าท่างน้ำ (เล่ม 6, น.2754-2754)	- การทำพิธีบวงสรวงเทวดาที่รักษาเหมืองหรือ ร่องน้ำ ที่เป็นทางน้ำจากลำน้ำสายหลักมาสู่नाแต่ละแปลง
14. บวช	- เมื่อถึงฤกษ์ยามที่กำหนดไว้ก็จะแห่ลูกแก้วไปยังวัดที่จะบวช พร้อมด้วยเครื่องประกอบพิธีต่างๆ เช่น เครื่องบริขาร เครื่องสักการะ เครื่องไทยธรรม เป็นต้น เมื่อขบวนแห่ไปถึงวัดแล้ว ก็จะแห่ลูกแก้วเวียนขวารอบพระอุโบสถหรือวิหาร 3 รอบ ซึ่งก่อนที่จะเข้าโบสถ์วิหารนั้น ลูกแก้วจะต้องล้างเท้าด้วย น้ำส้มป่อย ตรงขั้นบันไดก่อน ทั้งนี้เพราะถือตามเคล็ดที่ว่า การล้างเท้าด้วยน้ำส้มป่อย ดังกล่าว เป็นการชำระความเศร้าหมองและมลทินต่าง ๆ ให้หมดไป ก่อนที่จะเข้าไปในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ เมื่อลูกแก้วได้บวชเป็นพระใหม่แล้ว จะต้องอยู่ก่าหรืออยู่ด้วยความสำรวมตามลำพังเป็นเวลา 3 วัน หรือ 7 วันซึ่งระหว่างที่อยู่ก่านี้ จะต้องนอนในวิหารหรือศาลาการเปรียญ ก่อนนอนสามเณรใหม่จะนั่งภาวนานับลูกประคำจบ 108 ครั้ง แล้วจะ กรวดน้ำ อุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และอุทิศบุญอันเกิดจากการบวชให้กับพ่อแม่ของตนทุกคืนในช่วงที่อยู่ก่านี้
15. ปังสกุลคนตาย (เล่ม 7, น.3693-3699)	- เมื่อเคลื่อนขบวนศพไปถึงฌาปนสถานแล้วพวกญาติจะจัดโต๊ะมาวางไว้หน้าโลงศพ เอาฝ้ายจุง คือสายสิญจน์โยงหรือภูษาโยงวางบนโต๊ะ แล้ววางผ้าปังสกุลลงบน ฝ้ายจุง หรือภูษาโยงโดยกะระยะให้ห่างกันประมาณหนึ่งศอก พร้อมด้วยภาชนะใส่น้ำที่จะให้พระสงฆ์ กรวดน้ำ จากนั้นจึงนิมนต์พระสงฆ์ไปพิจารณาซักผ้าปังสกุลตามจำนวนผ้าที่วางไว้ พระสงฆ์ก็จะไปยื่นพิจารณาซักผ้าด้วยคาถา "อนิจจา วต สงขาราน...เตสั วุปส

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
16. ฟังธัมม์พระญาปลาช่อน (เล่ม 9, น.4910-4910)	โมสุไซ" แล้ว กรวดน้ำ ด้วยคาถา "ติโรกฤษะ กณตปจฉิมภาโค" - ในล้านนามีพิธีบูชาปักษุนเทวบุตร หรือการบูชาฟังธัมม์พระญาปลาช่อน เมื่อบ้านเมืองมีความเดือดร้อน เช่น เกิดภัยพิบัติแห้งแล้ง ฝน ไม่ตกตามฤดูกาล เกิดทุพภิกขภัย อดข้าว-น้ำ หรือโรคระบาด ตาม โบราณจารย์ถือว่า การบูชาพระญาปลาช่อนจะทำให้ชาวเมืองพ้นจากสรรพภัยอันตราย และอยู่เย็นเป็นสุข พระเถระผู้เป็นประธานในพิธีก็เริ่มเจริญพระพุทธมนต์ตามแบบสวดมนต์สี่ขะตาเมือง แต่สวด สัมพุทธคาถา 12 จบ สวดมัจฉราชาถา 10 จบ การสวดมนต์นี้ กล่าวกันว่า ให้ใช้เวลา 3 วัน ให้สรงน้ำพระและพระญาปลาช่อนทุกวัน
17. ผ้ามุลจนะ (เล่ม 8, น.4044-4045)	- เมื่อเข้าไปในวิหารของวัดไทลื้อส่วนใหญ่จะพบผ้ามุลจนะตั้งเสียบอยู่บนฐานเบื้องล่างหน้าพระประธาน ผ้านี้จะใช้ทำพิธีเมื่อฆราวาสไปทำบุญที่วัดในช่วงเช้าพรรษา เมื่อทำบุญเสร็จแล้วจะ กรวดน้ำ ก็จะถือผ้ามุลจนะเบาๆ ส่วนมืออีกข้างก็จะ กรวดน้ำ ไปพร้อม ๆ กัน
18. รongดินเสาเรือใหม่ (เล่ม 10, น.5624-5625)	- การรongดินเสานั้นมีอยู่ 2 ขั้นตอน คือ ในตอนแรกนั้นเป็นการเสกน้ำและทรายเพื่อรongดินเสา ท่านให้ใช้โอหรือสรงตักเอาน้ำใสและทรายกลางแม่น้ำมาอย่างละสรง แล้วเสกด้วยคาถาต่อไปนี้ 3 ครั้ง ว่า "อุเทหิ เทวตา พรหมมา อนุตรายันถรหิ เทวการิ กาลิ กริสสา สมบัติติลาภิ ลลิสตุ" แล้วเอาน้ำและทรายนั้นใสในหลุมเสาเรือในทุกหลุม
19. วานปะลิก (เล่ม 12, น.6255-6255)	- การสวดมนต์เพื่อสืบชาติตามหมู่บ้าน สิ่งที่น่าไปเข้าพิธีคือ น้ำส้มป่อย ทราย ใบหญ้าคา ใบไม้กาง (คล้ายหางนกยูง) ใบถั่วแระ ใบฝรั่ง หนามเจ็ดชนิด เถลว ด้ายสายสิญจน์ รูปเทียนและไม้ขีด
20. สูตรกรวม (เล่ม 14, น.7124-7131)	- พระสงฆ์จะพร้อมกันพรมน้ำมนต์ให้ผู้ป่วย ผูกข้อมือให้ผู้ป่วยต่อจากนั้นถวายจตุปัจจัยไทยทาน พระสงฆ์ให้พร ผู้ป่วย กรวดน้ำอุทิศ ส่วนกุศลให้แก่หมู่ญาติ เทวาอารักษ์ สรรพสัตว์ เจ้ากรรมนายเวร จบแล้วเป็นอันเสร็จพิธี พระสงฆ์และผู้ป่วยกลับ ที่เหลือผู้ช่วยงานเก็บทำความสะอาด
21. ส่งสการ (เล่ม 13, น.6574-6576)	- บนเสลี่ยงเครื่องบูชาจะมีมะพร้าวซึ่งถือกันว่า น้ำมะพร้าว บริสุทธิ์ทำให้ผู้ตายสะอาด ไปสู่สุคติ
22. สมมา (เล่ม 13, น. 6598-6598)	- ชาวล้านนามานิยมจัดเครื่องคารวะอันประกอบด้วย ข้าวปลาอาหารหมาก พลู บุหรี่ รูปเทียน ข้าวตอก ดอกไม้และเครื่องใช้สอยตามควร พร้อมกับ น้ำขมิ้นส้มป่อย เพื่อไปดำหัว
23. สูตรราชาปลาช่อน (เล่ม 14, น.7148-7149)	- การสูตรปลาช่อน คือพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ทำขึ้นเพื่อ ขอฝน ในการเตรียมสถานที่นั้น ให้ตั้งหอสร่งหรือหอสำหรับรดน้ำแล้วอาราธนาพระพุทธรูปมาสถิตในหอสร่งใกล้ สระน้ำ หรือ แอ่งน้ำ สมมติที่ทำขึ้น ขัดรั้ว

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	ราชวัตรรอบหอสร่งนั้น เอาทรายรองพื้นสระแล้วปล่อยปลา 2 ตัว ตัวหนึ่งให้ทำด้วยไม้ลูง อีกตัวหนึ่งทำด้วยไม้^{น้ำ}นอง รูปสัตว์ปีกอย่าง รุ้ง นกยางเหยี่ยว แร้ง กานัน ให้ทำด้วยไม้ทองแล้วนำมาปักรอบสระตามตารางกำหนดแล้วปลูกต้นกล้วย อ้อย ข่า ข่าแดง และปักธงรอบรั้วราชวัตรนั้น แล้วตั้งหอท้าวทั้ง 4 หรือท้าวจตุโลกบาล มีเครื่องบูชาตามตำรา
24. หว่านน้ำหว่านชาย (เล่ม 14, น.7492-7492)	- การหว่านน้ำหว่านชายในที่นี้ หมายถึง การพรมน้ำพุทมนต์ และโปรยทรายพุทมนต์เพื่อขจัดความอัปมงคล ในการสวดนั้นจะมีการตั้งหม้อหรือภาชนะบรรจุทรายกับภาชนะบรรจุ^{น้ำ}น้ำและโยงสายสัญญาณตามควร เมื่อเสร็จพิธีการสวดแล้ว ภิกษุรูปที่อาวุโสรองจากคณะสงฆ์จะทำพิธีหว่านน้ำคือพรมน้ำพุทมนต์ไปตามในบริเวณเรือน และมอบหมายให้เจ้าภาพชายซึ่งมีอาวุโสและรู้อุปเท่ห์ให้หว่านชาย คือนำทรายไปโปรยทั่วไปตามบริเวณบ้านอีกด้วย
25. หอสร่ง (เล่ม 14, น.7509-7509)	- ประชาชนที่มาในการสร่งน้ำนี้จะเทน้ำเข้าหมั้นสัมป่อยหรือน้ำอบน้ำหอม ด้วยอาการอันเคารพลงบนรางรินที่ทอดไปสู่หอสร่ง น้ำอบน้ำหอมดังกล่าวจะตกลงต้องพระพุทธรูปหรือพระเถระผู้นั้น ทั้งนี้ รินหรือรางรินที่ทอดไปสู่หอสร่งนั้น มักจะจัดทำตามสภาพ เช่น อาจทำด้วยไม้ไผ่หรือรางไม้ปิดทองประดับกระจกก็ได้
26. ห้างลอย (เล่ม 14, น.7578)	- เมื่อมีการตายเกิดขึ้นแล้ว ผู้หญิงในบ้านนั้นมักจะหุย คือร้องไห้คร่ำครวญเพราะอาลัยรักด้วยเสียงอันดัง ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงทราบเหตุ จึงพากันไปที่บ้านนั้น เมื่อเห็นว่ามีมีการตายเกิดขึ้นเช่นนั้น ผู้คนที่ไปดูเหตุก็จะช่วยกันคนละไม้คนละมือแบ่งเบาภาระของญาติ เช่น การติดไฟต้มน้ำร้อนให้เดือดแล้วยกลงทิ้งไว้ให้อุ่นเพื่ออาบน้ำศพ พวกผู้ชายซึ่งมีผู้จัดการศพเป็นหัวหน้าจะหามศพไปที่ชานเรือนเพื่อจัดการอาบน้ำศพด้วยน้ำอุ่น และเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ให้แก่ศพการนุ่งผ้าให้แก่ศพไม่สวมใส่เหมือนกับคนเป็น คือสวมให้ด้านในกลับเป็นด้านนอก เอาด้านหน้าไว้ด้านหลัง ส่วนกางเกงก็กลับด้านเช่นเดียวกัน เมื่ออาบน้ำนุ่งเสื้อผ้าแก่ศพแล้ว จึงหามศพจากชานขึ้นมานอนบนเสื่อที่ปูไว้ตรงกับชื่อบ้าน เอาก้อนเงินใส่ปากศพด้วย ถ้าไม่มีก้อนเงินก็ใช้เหรียญเงินหรือจะใช้หมากที่จัดเป็นคำใส่ปากศพแทนก็ได้ จัดมือศพให้ประนมมือถือกรวยดอกไม้ธูปเทียน แล้วจึงผูกศพด้วยฝ้ายขอนสาต (อ่าน "ฝ้ายขอนสาต") หรือ ฝ้ายต่องคือเช็ดด้ายดิบที่สอดอยู่ใต้เสื่อแล้วมัดรวบเสื่อกับศพนั้น หัวแม่เท้าทั้ง 2 ข้างผูกด้วยฝ้ายต่องให้ติดกัน
27. อบรมพระเจ้า (เล่ม 15, น.7781-7785)	- การอบรมพระเจ้า หรือ การสมโภชพระพุทธรูปใหม่ซึ่งบางแห่งเรียกว่า การบวชพระเจ้า หรือ ไชตาพระเจ้า คือการทำพิธีพุทธาภิเษกหรือเบิก

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	พระเนตรพระพุทธรูป หรือนำพระพุทธรูปเก่ามาเข้าพิธีใหม่ก็ได้ชาวบ้านนำน้ำส้มป่อยไปสรงพระพุทธรูปใหม่ หาม้อใหม่ 4 ใบใส่น้ำให้เต็ม ใช้ผ้าขาวหุ้มแล้วนำไปไว้ 4 มุมของบริเวณพิธีใส่น้ำประมาณครึ่งภาชนะ แล้วปั้นรูปภูษานาคติดข้างใต้ แล้วนำถาดทอง 1 ใบลอยในภาชนะน้ำนั้น (นำภาชนะลอยถาดทองไปไว้ทางฝั่งขวามือของพระพุทธรูปใหม่) ผู้ทำพิธีส่วนใหญ่เป็นพระเถระผู้ใหญ่และอาจารย์ผู้ประกอบพิธี อาบน้ำ สระम्मชำระร่างกายให้สะอาดด้วย น้ำขมิ้นส้มป่อย เพื่อเป็นการขจัดมลทินต่างๆ
28. เอาขวันสู๋ (เล่ม 15, น.8051-8052)	- อุปกรณ์ที่ใส่ในขันครูจะประกอบด้วยพลู 5 แผลบหรือห้ามัด (แผลบละ 3 ใบ) หมาก 5 โหมหรือห้าพวง ข้าวสารหนึ่งถ้วย 8 ดอก ผ้าขาวผืนแดงอย่างละพับ (ชิ้น) และดอกไม้ซึ่งมักใช้สีข้าว กับมีเงินค้ำยครุตามกำหนด เช่น 12 สตางค์ (ปัจจุบันค้ำยครุจำนวน 36 บาท) ส่วนขันเอาขวันจะทำเป็นบายศรี มีข้าวเหนียวหนึ่งปั้น ไข่ต้ม 1 ฟอง กล้วยอ้อยหรือน้ำตาล ข้าวต้มมัด ขนม ปลาปิ้ง เนื้อปิ้ง อาหารที่เจ้าชาตาชอบ กระจกหวี ข้าวตอกดอกไม้ ฐูปเทียน น้ำสะอาดและด้ายผูกมือใส่ไว้ที่พาน
29. อ้อประญา (เล่ม 15, น.7828-7828)	- เหล่าช่างจะบรรจุน้ำผึ้งลงในอ้อแล้วจึงเสกด้วยอาคม จากนั้นจึงแจกให้ศิษย์ ลูกศิษย์ก็จะดื่มน้ำผึ้งจากอ้อนั้นและขบหรือกัดอ้อให้แตก เชื่อกันว่าผู้ที่ผ่านพิธีกินอ้อนี้ จะมีโวรหารอันไพเราะและมีสติปัญญาแตกฉาน สามารถขับชอได้โล่ง คือไม่มีข้อติดขัด
30. ปอยจ่าตี (เล่ม 7, น.3653-3655)	- วันที่มีปอยจ่าตีคือวันวิสาขบูชา กล่าวกันว่าผู้ที่ได้ทำบุญดังกล่าวนี้ นอกจากจะได้บุญแล้วยังพ้นเคราะห์ภัยต่างๆ และยังช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลด้วย น้ำ หมายถึงธาตุน้ำมีกำลัง 12 บูชา โดยนำน้ำใส่กระบอกหรือภาชนะอื่น ๆ ให้ได้ 12 อัน เครื่องบูชา ขมิ้นส้มป่อย ทราย ไบคา ไบไม้กาง (ต้นไบบคล้ายหางนกยูง) ไบถั่วแระ ไบมะยม ไบฝรั่ง หานามเจ็ดชนิด เฉลว ด้ายสายสิญจน์ ฐูป เทียน ไม้ขีดไฟ จัดใส่สำหรับหรือภาชนะอื่นๆ แล้วนำไปรวมกัน ณ บริเวณประกอบพิธี ชาวบ้านจะนำสิ่งของดังกล่าวกลับไปบ้าน นำฉลวและไบไม้ต่างๆ แขนงไว้ที่หน้าบ้าน นำน้ำขมิ้นส้มป่อยแจกลูกหลานไปอาบหรือสระम्म บางส่วนจะนำไปพรมให้ทั่วบ้านพร้อมกับหว่านทรายไปรอบบ้าน เพื่อให้สิ่งต่างๆ ที่ไม่ดีไม่งามภายในบ้านหรือจากที่อื่นบ้างให้หายไปแพ้ไป ให้ทุกคนในครอบครัวมีความสุขกันตลอดปีนั้น ความหมายของสิ่งของที่นำเข้ามาร่วมในการประกอบพิธีน้ำขมิ้นส้มป่อย ทราย ฉลว ช่วยป้องกันผี ปีศาจและสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม
31. ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนา	- การแรกนาจะเริ่มด้วยพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ คือการที่รวบรวมสมาชิกผู้ใช้น้ำ

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
(เล่ม 7, น.3747-3755)	จากฝ่ายเดียวกันจัดเครื่องบูชาอาหารไปเลี้ยงผีหรือสิ่งเวทเวทาคาที่ดูแล ขุนน้ำหรือต้นน้ำ เพื่อให้ผีหรือเทวดาดังกล่าวอำนวยความสะดวกให้น้ำใช้ในการปลูกข้าวอย่างพอเพียง จากนั้นเมื่อฝนตกมีน้ำขังในกระถางนาแล้วก็จะมีการพิธีแรกนาคือก่อนที่พ่อนาจะไถนาครั้งแรกในปีนั้นให้จัดพิธีบูชาท้าวจตุโลกบาลและแม่โคสทหรือแม่โพสพให้ถูกต้องตามพิธีกรรม ซึ่งจะมีพิธีบูชา ปุ่ม ท่าง ไปด้วย อันเป็นการบูชาเทวดาที่ดูแลทางน้ำที่จะเข้ามาไปพร้อมกัน
32. แท้แครงหลวง (ประเพณี) (เล่ม 3, น.1373-1374)	- ในวันเดือน "ยี่เพง" (อ่าน "ยี่เป็ง") หรือวันเพ็ญเดือนสิบสอง ซึ่งทางภาคกลางนิยมจัดงานลอยกระทงนั้น สำหรับชาวล้านนาแล้ว ในตอนเช้าตรู่ของวันนี้ จะเริ่มการเทศน์มหาชาติ ตอนสายจะมีการทำบุญตักบาตร และในตอนกลางคืนชาวบ้านจะจัดทำ ต้นแครง คือ เครื่องไทยทานที่ประดับตกแต่งด้วยคบไฟและโคมไฟ หรือสิ่งต่างๆ อย่างสวยงามแล้วตั้งขบวนแห่ต้นแครงไปถวายพระสงฆ์ในวัดที่ตนศรัทธา ต่อจากนั้นก็จุดไฟที่ต้นแครงให้ลุกลสงว้างไสวไปทั่ววัด เพื่อเป็นพุทธบูชา ภายหลังก็มักจะติดตามด้วยการลอยกระทงเพื่อ บูชาพระแม่ คงคา และปล่อยเคราะห์กรรมต่างๆ ให้ล่องลอยไปตามแม่น้ำ

เมื่อวิเคราะห์บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ทั้ง 32 รายการด้วยแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติ จะพบว่า น้ำมีการเชื่อมโยงกับประเพณีและพิธีกรรมดังนี้ 1) มิติปัจเจกบุคคล น้ำมีบทบาทในการชำระล้างมลทินสิ่งสกปรกให้ออกไป ชาวภาคเหนือจะนิยมนำขมิ้นส้มป่อยมาใส่ในน้ำที่ใช้ในพิธีทั้งนี้เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ เป็นมงคล ทุกพิธีกรรมที่ต้องการความบริสุทธิ์ ความเป็นมงคล หรือขับไล่สิ่งไม่ดีให้ออกไปจะขาดน้ำขมิ้นส้มป่อยไม่ได้เลย เช่น กินแขกแต่งงาน เข้าเบิก เข้าลดเคราะห์ บวช สูตรกรรม ห้างลอย และส่งสการ เอาชวันสู้อ้อประพญา หว่านน้ำหว่านชาย วานปะลิก เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อเชื่อมโยงให้บุคคลที่อยู่ในพิธีเกิดความสบายใจและมั่นใจว่าภาวะที่ตนกำลังเผชิญอยู่นั้นจะผ่านพ้นไปด้วยดี 2) มิติทางสังคมวัฒนธรรม น้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะการเพาะปลูก จึงทำให้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการขอฝนขอน้ำทั้งที่เป็นพิธีทางศาสนา เช่น การขอฝนผ่านการสรงน้ำพระพุทธรูปและการขอฝนผ่านการฟังธรรมปลาช่อน เป็นต้น และพิธีกรรมของชาวบ้าน เช่น การสังเวชบูชาผีขุนน้ำและการเลี้ยงอารักษ์ประจำเหมืองฝายในพิธีทานเข้าทำงน้ำ เป็นต้น และ 3) มิติเหนือโลกหรือมิติแห่งเทพภรณ์ พบว่าน้ำมีบทบาทในการเป็นสื่อเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ เช่น การกรวดน้ำที่ใช้ช่วยนำกุศลบุญไปสู่ผู้วายชนม์ หรือในประเพณีแท้แครงหลวงที่เชื่อมโยงไปสู่แม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีพิธีกรรมเชื่อมโยงเรื่องเล่าในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาใช้ในการประกอบพิธีกรรมอีกด้วย

กล่าวคือ ในพิธีอบรมพระเจ้าหรือพิธีเบิกพระเนตรพระประธาน/พระพุทธรูป มีการเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในพระอภิธรรมปิฎกที่เล่าถึงการเสียชีวิตถึงความสำเร็จในโพธิญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยครั้งนั้นพระองค์อธิษฐานลอยธาตุทองให้ลอยทวนขึ้นไปในแม่น้ำเนรัญชรา สำหรับการอธิษฐานโดยใช้ธาตุลอยทวนน้ำเช่นนี้ก็เคยเกิดขึ้นแล้ว 3 ครั้งจากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ โดยมีพญานาคที่อยู่ใต้น้ำนั้นเป็นผู้เฝ้ามองและรอคอยพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปมาเสียชีวิต เมื่อธาตุทองจมลงสู่แม่น้ำก็ไปกระทบกับธาตุ 3 ใบด้านล่าง จึงทำให้พญานาคทราบว่ายุคสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ที่ 4 ได้มาถึงแล้ว ชาวภาคเหนือประกอบพิธีอบรมพระเจ้าขึ้นมาอีกเพื่อเป็นการพุทธาภิเษกพระพุทธรูปใหม่ให้มีโพธิญาณดังเช่นพระพุทธได้ตรัสรู้ในครั้งพุทธกาล ในพิธีจึงมีเครื่องใช้ต่างๆ เช่น อ่างใส่น้ำที่ปั้นรูปพญานาคอยู่ข้างใต้ และลอยธาตุสีทองไว้ในอ่างน้ำเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ดังกล่าวนั่นเอง

2. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง

จากการศึกษาเนื้อหาในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง พบว่ามีประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏบทบาทของน้ำในบริบทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ตาราง 14 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคกลาง

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. ครรภ์รักษา (เล่ม 1, น.437-442)	- ห้ามหญิงมีครรภ์อาบน้ำหรือลูบตัวตอนกลางคืน (เอาน้ำรดร่างกายตอนบน) เมื่อเวลาท้องแก่ให้นำดอกบัวที่บูชาพระมาต้มน้ำกิน ถือว่าเป็นยาครรภ์รักษา ถ้าจะให้ดีเอาเกสรบัวหลวงกับเทียนดำห่อผ้าเป็นลูกประคบ ต้มกับน้ำมะพร้าวอ่อนกินเป็นยาครรภ์รักษาโดยตรง จะช่วยให้เลี้ยงลูกง่าย มีความเชื่อด้วยว่าถ้าแม่อยากกินน้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาล ท่านว่ามาแต่สวรรค์ลงมาเกิด - การคลอดเกิดขลุกขลัก ให้ทำน้ำสะอาดประพรมโซลิมตัวคนเจ็บและให้กินด้วย มีวิธีทำน้ำสะอาดหลายอย่าง เช่น เอาน้ำแช่ตะกรุดลงคาถาก็มี เอาน้ำรดหัวแม่เท้าของสามีแล้วรองไว้ใช้ก็มี ตักน้ำสะอาดขึ้นไปบนหลังคาแล้วรองเอาไว้สะอาดกลับขึ้นไปบนหลังคาอีกและรองเอาไว้ ทำแบบนี้ครบ 3 ครั้ง แล้วเอาน้ำที่รองครั้งสุดท้ายมาเสกด้วยพระพุทธคุณว่า ถอยหลังก็มี - เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้วหมอด้ายจะอุ้มเด็กให้คว่ำหน้า เอาน้ำมือล้างปากเด็กเพื่อควักเมือกหรือเลือดออกจากปาก ไม่เช่นนั้นเด็กจะหายใจไม่สะดวก เรียกว่า "สำลักน้ำคร่ำ" ถ้าเด็กยังไม่ร้องอุแว่ต้องตัก

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	เด็กแรงๆ เพื่อให้ร้อง เพราะถ้าเด็กไม่ร้องแสดงว่าจะไม่รอด - การอาบน้ำเด็ก ถ้ามีเมื่อกดตัวเด็กมาให้เอาน้ำมันมะพร้าวทา แล้วใช้ผ้าเช็ดออกก่อนนำไปอาบน้ำอุ่น คนสมัยก่อนอาบน้ำเด็กบนหน้าแข้ง อุ้มเด็กวางลงในช่องระหว่างแข้ง หันหัวเด็กไปทางปลายเท้า - รกและสายสะดือที่ตัดออก ให้นำไปล้างน้ำใส่หม้อดินเอาเกลือกลบกันเน่า ห้ามทิ้ง ต้องนำไปฝังหลังคลอดแล้ว 3 วัน - การเข้ากระโจม โครงกระโจมทำด้วยซี่ไม้ไผ่คล้ายโครงมุ้งประทุนเอาผ้าคลุมให้มืดชิด ยกหม้อยาที่กำลั้งเตีอดพลาณเข้าไปไว้ในกระโจม คนในกระโจมแย้มฝาเปิดทีละน้อย ก้มหน้าลงไปที่พักหม้อให้ไอพุงขึ้นรุมหน้า ยาดมนี้ประกอบด้วยเปลือกส้มโอ ใบส้มป่อย ว่านน้ำ ตะไคร้ ผักบุง ล้อม มะกรูดหนึ่งผลผ่าสี่เสี้ยว เกลือหนึ่งหยิบมือ ให้รมอยู่ราวครึ่งชั่วโมง หรือจนแห้งออกท่วมตัว เชื่อว่าเข้ากระโจมเพื่อบำรุงผิว กันผ้าขึ้นหน้า และขับน้ำเหลืองเสีย 2. ขึ้นบ้านใหม่ (เล่ม 2, น.644-646) - ชาวพุทธศาสนิกชนจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ในเวลาเย็นของวันต้นหรือวันสุกดิบ แล้วจัดให้มีการถวายภัตตาหารเช้าในวันรุ่งขึ้น ในการนี้เจ้าภาพต้องจัดให้มีบาตรน้ำมนต์และบาตรใส่ทรายสะอาดตั้งไว้ภายในวงด้ายสายสิญจน์เคียงบาตรน้ำมนต์เมื่อเสร็จพิธีสงฆ์แล้วเจ้าภาพนิมนต์พระสงฆ์ที่อาวุโสให้ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ในเรือนให้ทั่วทุกห้อง และนิมนต์ท่านให้โปรยทรายไปรอบๆ บริเวณบ้านทั้งแปดทิศเพื่อเป็นการป้องกันภัยและเป็นสิริมงคลแก่สถานที่นั้น - เวลากลางวัน ให้ถือเอาฤกษ์ตอนใดตอนหนึ่งที่ดี ขนเอาข้าวของขึ้นเรือนเป็นการเอาฤกษ์ ซึ่งสิ่งของที่เอาขึ้นเรือนนี้มักเป็นพระพุทธรูป เงินทอง ข้าวสาร น้ำสะอาด ผลผัก หินบด และแมว เป็นต้น การนำผลผักขึ้นเรือนก็ประสงค์จะให้อยู่เย็นเหมือนผัก ให้หนักแน่นเหมือนหินบด และให้รู้ อยู่เหมือนแมว - เวลากลางคืน ให้ถือเอาคราวแรกที่เจ้าของเรือนเอนกายลงนอนบนพื้นเรือนเป็นสำคัญ เพราะถือว่าเรือนเป็นที่อยู่อาศัยหลับนอนโดยตรง ใน การนี้จึงถือเอาฤกษ์และวิธีปูที่นอนสำหรับบ่าวสาวในงานมงคลสมรสมาใช้ด้วยก็ได้ จึงต้องจัดการปูที่นอนไว้ให้พร้อมสรรพ พอได้เวลาฤกษ์ เจ้าของเรือนซึ่งอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาด แต่งตัวด้วยผ้าใหม่แล้ว จึงขึ้นนอนบนนั้นตามฤกษ์เป็นเสร็จการ
3. งานกระຈาดบ้านบางจาด (เล่ม 3, น.1233-1235)	- งานกระຈาดคืองานทำบุญให้แก่บรรพบุรุษ พระสงฆ์ที่นิมนต์มารับกระຈาดนั้น เจ้าภาพหรือเจ้าของกระຈาด จะต้องจัดข้าวของถวาย มีน้ำอาหารทั้งหวานคาวใส่สำรับมา (ปัจจุบันใช้ปืนโตเถา) พร้อมผลไม้และ

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	จัดปัจจัยไทยทานตามสมควร - มีการตั้งโต๊ะหรือตั้งศาลเพื่อถวายของอีก 3 อย่างคือ แมงดาทะเลต้ม ต้มยำปลากระเบน และปูทะเลต้มสุกหรือแกงปูทะเลกับผักทอง พร้อมกับน้ำจันท์ (สุรา) แต่คุณพ่อใหญ่หรือคุณพ่อศักดิ์สิทธิ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิ่งสถิตอยู่ทั่วไปทั้ง 8 ทิศ 10 ทิศด้วย
4. ประเพณีกินปลิง (เล่ม 1, น.378-380)	เดือนสี่ของทุกปีจะมีประเพณี "กินปลิง" ของชาวบ้านในเขตตำบลหน้าไม้ อำเภอลาดหลุมแก้ว ที่มีความเลื่อมใสศรัทธา "ปู่เทศ" จะช่วยกันหาจับ ปลิงควายตัวโตมารวมกันและจัดการย่างไฟ พอผิวนอกเกรียมจะเอาเม็ด ขูดหนังที่ดำออก แล้วเอาไปยาใส่เครื่องยาเหมือนยาขับ จัดใส่สำหรับ มียา ปลิง 1 ถ้วย ข้าวสวย 1 จาน เหล้า 28 ตีกรี 1 ขวด แก้ว 1 ใบ น้ำดื่ม 1 แก้ว ยกสำหรับที่จัดเอาไปตั้งหน้าศาลปู่เทศ และกระทำพิธีจุดธูปอัญเชิญดวงวิญญาณปู่เทศให้ลงมากิน
5. ประเพณีข้าวห่อ (เล่ม 2, น. 627-628)	- การเตรียมงานประเพณีข้าวห่อของทุกบ้านจะเริ่มขึ้นก่อนหน้าวันงาน ประมาณ 3-4 วัน เรียกว่า ถ้าวันงานเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ การเตรียมงานจะเริ่มตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำ เป็นต้นมาและจะสิ้นสุดการเตรียมในวันขึ้น 14 ค่ำ แต่แต่ละบ้านก็จะเตรียมปิดกวาดเช็ดดูบ้านไว้รับรองแขกและญาติ เตรียมข้าวของเลี้ยงต้อนรับแขกและญาติ เตรียมอุปกรณ์สำหรับข้าวห่อ อันได้แก่ ใบตอง ข้าวเหนียว ดอก ดอกไม้ น้ำอ้อย มะพร้าวเป็นต้นของเช่น ไห้วประกอบด้วย อ้อย กล้วย ข้าวสุกปากหม้อ น้ำสะอาด ดอกดาวเรือง ด้ายแดง และที่ขาดไม่ได้คือข้าวเหนียวห่อที่ใช้สำหรับการเช่นไหว้ โดยเฉพาะซึ่งเรียกว่า "ข้าวครู" ข้าวครูจะประกอบไปด้วยข้าวเหนียวห่อแบบธรรมดา เสียบรวมกันเป็นพวง ซึ่ง 1 พวง จะมี 27 ห่อ หนึ่งบ้านต้องมี 1 พวง
6. แข่งเรือ ณ ลำน้ำน่าน จังหวัดพิษณุโลก (เล่ม 2, น.775-778)	- ทุกครั้งที่เจ้าน้ำเรือแข่งลงน้ำต้องมีการทำพิธีเช่นไหว้แม่ย่านางเรือ โดยจุดธูปเทียนบูชา พร้อมเครื่องเช่นสังเวศต่างๆ ซึ่งเรือแข่งแต่ละลำจะเช่นไหว้ตามความเชื่อของเจ้าของเรือ เช่น เรือเทพิตาดอยของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เช่นไหว้ด้วยธูป 98 ดอก บายศรี บุหรี่ สุรา มะพร้าวอ่อน และผลไม้
7. ทำขวัญผึ้ง (เล่ม 6, น.2567-2569)	ประเพณีการทำขวัญผึ้ง เป็นประเพณีของชาวตำบลศรีศรีมาศ อำเภอศรีศรีมาศ จังหวัดสุโขทัย จัดขึ้นในวันขึ้นสามค่ำ เดือนสาม สถานที่ประกอบพิธีอยู่ในป่าทึบ ห่างจากหมู่บ้านราว 200 เส้น เมื่อกำหนดสถานที่แล้วในวันขึ้นสองค่ำ เดือนสามชาวบ้านจำนวนมากส่วนใหญ่เป็นชายฉกรรจ์จำนวนไม่น้อยกว่า 30 คน จะไปเตรียมสถานที่ประกอบพิธี โดยถากถางพื้นที่รอบคันไม้ใหญ่ที่ใช้ประกอบพิธี แล้วกำหนดเขตโดยใช้ไม้ไผ่สานสูง

ประเพณี/พิธีกรรม

บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ

ประมาณเอวกันเป็นอาณาเขตเป็นรูปกลม มีต้นไม้ใหญ่เป็นจุดศูนย์กลางของวงกลมมีรัศมีสามวา ไม้ไผ่สานจะเป็นรั้วกันเป็นปริมาตรรอบต้นไม้ใหญ่ เว้นช่องทางให้เข้าแปดช่องทาง เรียกว่า "ประตูแปดทิศ" แต่ละประตูจะมีศาลดินเดียวทำด้วยไม้ไผ่ สูงประมาณสองวา สำหรับเป็นที่วางเครื่องเช่นสังเวย ตรงหน้าต้นไม้ใหญ่จะมีศาลดินเดียวใหญ่อีกหนึ่งศาล การเตรียมสถานที่จะต้องรีบกระทำให้เสร็จในตอนบ่ายของวันขึ้นสองค่ำ เดือนสาม ในวันเดียวกันนี้ชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนโดยเฉพาะเด็กสตรีและคนชรา ซึ่งมีได้ออกไปเตรียมสถานที่ จะช่วยกันทำขนมแดกงาเป็นรูปรังผึ้งเพื่อจะเตรียมนำไปติดไว้รอบๆบริเวณสถานที่ประกอบพิธีจะมีรังผึ้งซึ่งทำจากขนมแดงงาก็รังก็ได้ แต่จะต้องมีรังหนึ่งซึ่งยาวประมาณหนึ่งศอก เป็นรังผึ้งหลวงที่ใช้ประกอบพิธีกรรม การทำรังผึ้งด้วยขนมแดงงาเริ่มต้นด้วยการนำข้าวเหนียวไปล้างด้วยน้ำให้สะอาดแช่น้ำไว้จนข้าวเหนียวขึ้นน้ำแล้วนำไปนึ่งให้สุก เมื่อสุกแล้วเทข้าวเหนียวที่ยังร้อนอยู่ลงไปนึ่งในครกไม้ที่ใช้ตำข้าวโรยเกลือลงไปบนข้าวเหนียวเล็กน้อย โขลกให้ข้าวเหนียวแหลกจนค่อนข้างเหลว นำงาดำที่คั่วแล้วผสมลงในข้าวเหนียว โขลกจนน้ำมันงาออก สังเกตว่าน้ำมันงาออกได้จากการที่ข้าวเหนียวไม่ติดครก เมื่อโขลกข้าวเหนียวจนได้ที่แล้วจึงนำไปใส่กระด้ง นวดและผสมงาดำอีกจนข้าวเหนียวนั้นออกสีดำ นำไปปั้นเป็นรูปรังผึ้ง แล้วติดไว้กับกิ่งไม้ พร้อมทั้งจะนำไปแขวนรอบๆบริเวณประกอบพิธีกรรมในวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งจะจัดเตรียมเครื่องเช่นสังเวยไว้ให้พร้อมก่อนเข้าตรูวันขึ้นสามค่ำ เดือนสาม เครื่องเช่นสังเวยประกอบด้วยบายศรีหัวหมูหนึ่งหัว ตีนหมูสี่ตีน หางหมูหนึ่งหางไก่ต้มหนึ่งตัว เหล้าป่า ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวขาว ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ข้าวสุกจากปากหม้อ ผักหญ้าปลาย่ามะพร้าวอ่อนหนึ่งผล หมากพลูสามคำ ธูปสามดอก เทียนซีผึ้งหนึ่งเล่ม นอกจากนี้แล้วชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนจะต้องเตรียมเหล้าป่าไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้นำไปในวันรุ่งขึ้น ครั้นรุ่งเช้าวันขึ้นสามค่ำ เดือนสาม เมื่อน้ำค้างบนใบหญ้าเริ่มแห้งแล้ว ชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนจะช่วยกันนำรังผึ้งเครื่องเช่นสังเวย และเหล้า เดินทางไปยังสถานที่ประกอบพิธีในป่าที่บดงกล่าวแล้ว การเดินทางไปนั้นจะไปเป็นหมู่คณะใหญ่ ๆ ไม่ว่าจะเป็นหญิง ชาย เด็กและคนชรา จะเข้าไปร่วมพิธีโดยทั่วกัน ในขณะที่เดินทางไปก็จะส่งเสียงดัง ไม่ว่าจะเป็นการคุยกันหรือการร้องรำทำเพลง ตลอดจนการเคาะจังหวะต่างๆให้เป็นที่ครึกครื้น สนุกสนาน สตรีและเด็กจะเตรียมเสปียงอาหารกลางวันมาด้วย ประมาณเพล ชาวบ้านทั้งหมดที่มาในพิธีก็จะมารวมกันอยู่รอบๆ บริเวณสถานที่

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	ประกอบพิธีส่งเสียดังแสดงความสนุกสนานโดยตลอด บุคคลจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นที่นับถือของชาวบ้านในเรื่องของพิธีกรรม จะนำเครื่องเช่นสังเวียไปจัดไว้ที่ศาลดินเดียวทั้งเก้าศาล และที่ศาลใหญ่นั้นจะมีเครื่องเช่นสังเวียขนาดใหญ่วางไว้ข้างหน้าด้วย ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งจะต้องเป็นผู้หลักผู้ใหญ่และมีฐานะจะนำผ้าม่วง ผ้าไหม ไปพันรอบต้นไม้ใหญ่ แล้วแขวนพวงเงิน พวงทอง ด้ายขาว ด้ายแดง อย่างละ ๑ ใจ ไว้รวมกันด้ายแดง ด้ายขาวอีกส่วนหนึ่งจะนำไปพันรอบต้นไม้ใหญ่เก้ารอบ ส่วนชาวบ้านรุ่นหนุ่มจะนำรังผึ้งซึ่งทำด้วยขมแดงนำไปประดับแขวนไว้ตามต้นไม้รอบๆ บริเวณสถานที่ทำพิธี ชาวบ้านทั้งหลายต่างก็จะพูดคุยกันด้วยเสียงอันดังว่า "มีรังผึ้งมากจริง" "มีผึ้งมากจริง" ครั้นได้เวลาประกอบพิธีกรรมทำขวัญผึ้ง ชาวบ้านทุกคนจะเจียบสงบ ผู้ที่จะประกอบพิธีประมาณ 20 คนจะเข้าไปนั่งอยู่ในเขตปริมนทล ส่วนชาวบ้านอื่นๆ จะนั่งอยู่รอบนอกชาวบ้านราวเก้าคนจะจุดธูปเทียนและนำไปปักไว้ที่ศาลใหญ่และศาลทั้งแปดทิศ แล้วผู้ทำพิธีทำน้มนต์เพื่อใช้ปิดเสนียดจัญไรพรมน้มนต์ที่เครื่องเช่นสังเวียและประพรมน้มนต์แก่ผู้ที่อยู่ในปริมนทลไหว้พระรัตนตรัย กระทำธรรมนิสาร เมื่อร้ายคำสวดและทำขวัญแล้ว กลุ่มชาวบ้านทั้งชายหญิงก็จะสมมติตนว่าเป็นพ่อผึ้งมาจากป่าต่างๆ นำเด็กๆสมมติว่าเป็นลูกผึ้ง ขวนกันเข้ามาทางประตูทั้งแปดทิศ ผู้เฝ้าประตูจะซักถามที่มาของผึ้งสมมติเหล่านั้น เมื่อเข้ามาแล้วก็ชวนกันออกไปทางประตูที่อยู่ตรงกันข้าม แล้วชวนกันเข้ามาใหม่อีกทางประตูอื่นๆ จนครบแปดประตู จากนั้นผู้ประกอบพิธีทั้งหมดก็จะอำลาต้นไม้ใหญ่ เป็นอันเสร็จพิธี
8. กรวดน้ำ (เล่ม 1, น.45)	- กรวดน้ำ หมายถึงการอุทิศส่วนกุศลด้วยการใช้น้ำเป็นสื่อ ในการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลนั้น มักจะอุทิศให้แก่ผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว หรืออุทิศให้แก่เจ้ากรรมนายเวร แต่อาจมีการกรวดน้ำให้แก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ในกรณีที่ขอโทษกรรม และเป็นการแผ่ส่วนกุศลด้วย (อุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว แผ่ส่วนกุศลแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่) วิธีการกรวดน้ำที่ธรรมดาที่สุดคือ ใส่น้ำสะอาดในขันหรือแก้วน้ำ ตั้งจิตให้แน่วแน่ว่าขออุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ใด แล้วจึงเทน้ำลงบนพื้นดินซ้าๆ ไม่ใช่นิ้วชี้รองรับน้ำ เพราะน้ำนั้นจะต้องหลั่งลงสู่พื้นดินอย่างบริสุทธิ์โดยไม่ผ่านสิ่งกีดขวางใดๆ พื้นดินที่เทน้ำลงไปนั้นควรเป็นโคนต้นไม้หรือชายคารือน เป็นที่สะอาดที่ไม่มีใครเหยียบย่ำ ถ้าหาพื้นดินไม่ได้จะเทน้ำลงในกระถางที่ปลูกต้นไม้ใส่ดินก็ได้ การกรวดน้ำในพิธีสงฆ์นั้น จะเทน้ำจากคนโทลงในขันรองคนโทขณะที่พระสงฆ์เริ่มบทสวด ยถาสัพพี และเทน้ำให้หมดคนโท

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
9. ทำขวัญควาย (เล่ม 6, น.2542: 2563-2564)	เมื่อพระสงฆ์สวดจบบทนี้ นำน้ำในขันไปเทลงบนพื้นดินใต้โคนไม้นอกชายคาเช่นกัน - พิธีทำขวัญควาย เริ่มด้วยการ อาบน้ำ ให้ควาย บางแห่งมี เหล้า ซึ่งใช้รดที่เขาควายเมื่อเสร็จพิธีด้วย
10. มูรธาภิเษก (เล่ม 11, น. 5028-5029)	- พระราชพิธีมูรธาภิเษก หมายถึง พิธีสงวนน้ำศักดิ์สิทธิ์ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกหรือพระราชพิธีอื่น เพื่อให้เกิดสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลแก่ประชาชนและบ้านเมือง ในสมัยก่อนที่ทรงพระกระยาसनานตั้งอยู่ที่ชั้นชานชาลาข้างพระที่นั่งอมรินทรมุขด้านตะวันออก มีต่อธาราเหมือนฝักบัวทำด้วยเงิน ขังน้ำศักดิ์สิทธิ์ไว้ในทุ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นถังมีท่อทำเป็นที่ปิดเปิด โดยใช้สายเชือกซ่อนไว้บนเพดานยอดมณฑปมีฉัตรผ้าขาวคลุมบังเมื่อได้ฤกษ์สงวนชานชาลาผู้ใหญ่อำมาลาผู้ใหญ่อำมาลาผู้ใหญ่อำมาลา โดยดึงสายเชือกเปิดจุดที่อุดต่อธารออกน้ำศักดิ์สิทธิ์ก็จะไหลสู่ตรงพระเศียรเจ้าขององค์พระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก น้ำศักดิ์สิทธิ์สำหรับสงวนมูรธาภิเษกนั้น เจือด้วย น้ำปัญจมหานที จากประเทศอินเดีย ได้แก่ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวตี สรรภู มหิ และน้ำเบญจสุทธคงคา จากแม่น้ำสำคัญ 5 สายของไทย ได้แก่ แม่น้ำเพชรบุรี ตักที่ตำบลท่าชัย แขวงจังหวัดเพชรบุรี แม่น้ำราชบุรี ตักที่ตำบลดาวดึงส์ แขวงจังหวัดสมุทรสงคราม แม่น้ำเจ้าพระยา ตักที่ตำบลบางแก้ว แขวงจังหวัดอ่างทอง แม่น้ำป่าสัก ตักที่ตำบลท่าราบ แขวงจังหวัดสระบุรี แม่น้ำบางปะกง ตักที่ตำบลบึงพระอาจารย์ แขวงจังหวัดนครนายก และน้ำจาก 4 สระ คือ สระเกศ สระแก้ว สระคงคา สระ ยมุนา แขวงจังหวัดสุพรรณบุรี ปนด้วยน้ำพระพุทธรูปที่พระสงฆ์ราชาคณะ 1 รูป พระครูปริตร 4 รูป พระสงฆ์ราชาคณะรามัญ 1 รูป พระครูปริตรรามัญ 4 รูป รวม 10 รูป เจริญพุทธมนต์เสกทำ น้ำพระพุทธรูป ตั้งพิธีที่พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระบรมมหาราชวัง เชิญน้ำดังกล่าวทั้งหมดไปรวมในทุ่งสหัสธาราสำหรับสงวน มูรธาภิเษก
11. ทำขวัญเดือน (เล่ม 6, น.2564-2564)	- เมื่อได้เวลาฤกษ์ โหรงก็ตีฆ้องบอกเวลาผู้เป็นประธานในงานก็ตะ น้ำสังข์ ลงบนหัวเด็กแล้วหยิบเม็ดขึ้นแตะผมเด็กพอเป็นพิธีว่าโกนเมื่อโกนผมเด็กเรียบร้อยแล้วพราหมณ์ทำพิธี อาบน้ำเด็ก เจือ น้ำพระพุทธรูป มนต์ที่พระทำในวันสวดมนต์เย็น โดยนำเด็กจุ่มน้ำพอเป็นพิธีแล้วส่งเด็กให้ผู้อุ้มแต่งตัวและอุ้มนั่งตรงหน้าบายศรี
12. ทำขวัญวัน (เล่ม 6, น.2569-2570)	- ภายหลังเสร็จพิธีทำขวัญแล้ว ให้ถอดไข่มหรือไข่วัณที่เสียบปลายไม้และข้าวสุกปากหม้อที่ใส่กรวยบายศรีออกเสียนบายศรีมาห่อผ้าขาวที่เตรียมไว้แต่วางไว้ข้างเบาะที่ทารกนอนพอครบ 3 วัน จึงนำไปลอยใน

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
13. สืบชะตา (เล่ม 14, น.6779-6782)	แม่น้ำหรือลำคลองที่น้ำไหลเป็นปกติ - พิธีกรรมสืบชะตาจะช่วยต่ออายุผู้เจ็บป่วยและปู่ ย่า ตา ยาย ให้มีอายุยืนยาวต่อไปได้ ให้เตรียมข้าวสาร ทราญ น้ำ แต่ละอย่างซั้งให้ได้น้ำหนักเท่ากับน้ำหนักตัวของผู้ที่สืบชะตา ขณะสวดบทมงคลสูตรพระสงฆ์ที่เป็นประธานจะจุดเทียนพัน 4 เล่มที่เตรียมไว้เพื่อทำน้ำพระพุทธรมนต์ น้ำที่เตรียมไว้จะต้องเป็นน้ำสะอาด เพราะผู้ที่สืบชะตาจะต้องใช้อาบเพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่ตน ในน้ำจะต้องใส่ผิวมะกรูด ใบส้มป่อย ใบมะยม ใบเงิน ใบทองซึ่งล้วนแต่เป็นใบไม้มงคลทั้งสิ้น
14. ไหว้ครุดนตรีไทย (เล่ม 15, น.7264-7271)	- ผู้ประกอบพิธีจะพรมน้ำมนต์ และเจิมหน้าศิระษะครุ รวมทั้งเครื่องดนตรีที่ตั้งบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล ในช่วงเวลานี้พาทย์จะบรรเลงเพลงมหาชัย ประกอบจนเสร็จเรียบร้อย หลังจากนั้นเป็นพิธีการพรมน้ำมนต์ เจิมหน้า ทัดหู และครอบครุให้กับผู้เข้าร่วมพิธี (สิ่งของที่เป็นมงคลอย่างหนึ่งทำด้วยใบเงินใบทองท้อ เรียงพองาม มีหญ้าแพรกอยู่ข้างในนำมาทัดหู ผู้หญิงทัดหูซ้าย ผู้ชายทัดหูขวา ให้กับศิษย์เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อไป)
15. ไหว้ครูแพทย์แผนไทย (เล่ม 15, น.7261-7264)	- ให้ใช้นม เนย น้ำผึ้ง น้ำชา น้ำเปล่า มาในการบูชาพระบรมครู ชิวโกมารภัจจ และพระบรมครูทั้งหลายซึ่งเป็นฤๅษี
16. สวดนพเคราะห์ (เล่ม 14, น.6556-6568)	- พิธีสวดนพเคราะห์ เป็นพิธีที่จัดกระทำขึ้นเพื่อปัดเป่าทุกข์ภัยที่จะเกิดขึ้นกับคน อันเนื่องจากดาวพระเคราะห์ดวงใดดวงหนึ่งโคจรมาเป็นโทษแก่ดวงชาตากำเนิด เชื่อว่าจะทำให้เจ้าชตาเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิต พิธีบูชาเทพยดานพเคราะห์ มีอยู่หลายแบบหลายตำราด้วยกัน บางทีกระทำแล้วก็มีการเลี้ยงพระเสร็จในวันเดียวกันบางทีสวดตอนเย็นแล้วรุ่งขึ้นเลี้ยงพระ หรือบางทีไม่เลี้ยงพระจะต้องจัดเครื่องสังเวทเวทดาด้วย ถ้ามีการเลี้ยงพระให้ทำการสังเวทเวทดาขณะที่พระกำลังฉัน เมื่อบูชาพระเคราะห์และฟังพระสวดมนต์นั้น ให้เจ้าภาพแต่งสีตามวัน และเมื่อเสร็จพิธีสวดแล้ว ถ้ามีฤกษ์รดน้ำพระพุทธรมนต์ก็ให้รดตามฤกษ์ และถ้าจะทำให้เสร็จในวันเดียวก็ให้รดน้ำมนต์ในวันนั้น แต่ถ้าทำในเวลาเย็นรุ่งขึ้นจะเลี้ยงพระ ถ้าไม่มีฤกษ์ในวันสวดก็ควรรดในวันรุ่งขึ้น ขณะเมื่อจะรดน้ำมนต์นั้นให้เอาน้ำมนต์ที่พระสวดปนเข้ากับน้ำเทพมนต์ (ใส่ใบไม้มงคล 9 อย่างคือ 1. ใบเงิน 2. ใบทอง 3. ใบนาค 4. ใบมะตูม 5. ใบพรหมจรรย์ 6. ยอดหญ้าแพรก 7. ฝักส้มป่อย 8. ผิวมะกรูด 9. ใบชัยพฤกษ์ และให้มีดอกบัวลอยไว้ด้วย 5 ดอก) ให้เจ้าภาพนุ่งขาวห่มขาว จัดที่รดน้ำมนต์ให้พอสมควร นั่งบายหน้าไปตามทิศศรีของวันนั้น ให้พระรดทั้ง 9 องค์ เปลี่ยนกันรดทีละองค์ โยงสายสิญจน์

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	ต่อมาลำกับขันนํ้ามนต์ที่รดนั้น ปลายให้เจ้าภาพถือไว้ พระสงฆ์ทั้งนั้น สวดชัยมงคลคาถาจนรดแล้วเสร็จ ถ้ามีพราหมณ์ก็ให้พราหมณ์ให้นํ้าสังข์ ด้วย เมื่อรดนํ้ามนต์เสร็จแล้วก็ให้เจ้าภาพถวายของพระ กรวดนํ้าอุทิศไป ให้แก่เทพดาทั้งหลายนั้นด้วย เมื่อเวลาพระท่านอนุโมทนาเป็นอันเสร็จ พิธี
17. ลอยกระทง (เล่ม 12, น.5764-5767)	- คนไทยภาคกลางจะจัดทำกระทงปึกธูปเทียนจุดไฟกล่าว ขอขมาแม่คงคาหรือแม่น้ำ ที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตและอำนวยประโยชน์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นนํ้าอาบนํ้าใช้ หรือนํ้าที่หล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ธัญญาหารแล้วปล่อยให้กระทง ลอยตามนํ้าไป ในสมัยก่อนเมื่อถึงเวลาเที่ยงคืน พระจันทร์อยู่ตรงศีรษะพอดี ชาวบ้านจะลงมาที่ ทำนํ้าตักนํ้าใส่ตุ่ม ให้เต็ม ถือกันว่าเป็นช่วงเวลา ที่นํ้าทรงดีที่สุดคือนํ้านิ่งและใสสะอาด
18. ส่งในบ้าน (เล่ม 3, น.1002-1011)	- ส่งในบ้าน เป็นประเพณีส่งเคราะห์ของชาวชองในจังหวัดตราดที่อาศัย อยู่ที่บ้านทุ่งไถ่ตัก หมู่ที่ 4 ตำบลท่ากุ่ม อำเภอเมือง จังหวัดตราด โดยจะ กระทำพิธีในราวเดือน 6 ของทุกปี ก่อนถึงวันทำพิธี ชาวบ้านจะจุดธูป บอกกล่าวแก่ เจ้าที่บ้านและเจ้าที่เรียกสวนไร่นาของตน เพื่อให้ทราบว่าจะมีการทำพิธีและให้มาร่วมพิธีดังกล่าวเพื่อจะได้ช่วย "ส่ง" เคราะห์ร้าย หรือสิ่งที่ไม่ดีให้ออกไปจากหมู่บ้าน บางคนที่ต้องการเลือกสถานที่ สำหรับสร้างบ้านก็จะปักธงสีต่างๆ กันที่ที่ดิน เพื่อให้ "ผีบรรพบุรุษ" ช่วย เลือกประเพณีส่งในบ้านนี้จะมีพิธีทั้งสิ้น 3 วัน ในวันที่ 2 จะมีพิธีที่ เรียกว่า "ส่งนํ้าหรือส่งนํ้า" โดยชาวบ้านจะนำขันใส่นํ้าและหย่อนแหวน ลงไป ใครจะดูก็ให้ใส่เหรียญบาทลงไปในขัน แล้วเจ้าพ่อก็จะส่องเทียนดู ให้ ชาวบ้านกล่าวว่าวิธีสังเกตดวงจากนํ้าตาเทียนอย่างง่าย ๆ คือ ถ้านํ้าตาเทียนที่หยดลงในนํ้าบานขาวเป็นดอกใหญ่ ทำนายว่าดวงจะดี มี โชคลาภ แต่ถ้านํ้าตาเทียนเป็นจุดเล็กๆ มีรอยดำ ทำนายว่าดวงจะไม่ดี ต้องไปอาบนํ้ามนต์ หรือไปหาร่างทรงให้สะเดาะเคราะห์ในภายหลังได้
19. สูดเสื่อสูดผ้า (เล่ม 14, น.6860-6861)	- ชาวไทยพวนจะไปทำบุญตักบาตรกันที่วัดในหมู่บ้าน ทุกคนจะนำเสื่อ ใหม่หรือเสื่อที่ใช้แล้วของคนในครอบครัว คนละ 1 ตัว พับใส่กระบุง ไปที่วัด พร้อมทั้งเตรียมข้าวเหนียว 9 แผ่น ข้าวต้มผัดหั่นเป็นชิ้น 9 ชิ้น ข้าวปั้น 9 ก้อน ดอกไม้ธูปเทียนและนํ้าพอประมาณ นำไปเทรวมกัน ในตุ่มเพื่อให้พระทำนํ้ามนต์ แล้วนำเสื่อ นํ้า ทราย และ หญ้าคากลับบ้าน โดยนำเสื่อไปใช้เพื่อเป็นสิริมงคลกับตนเองและทุกคนในครอบครัว นำนํ้ามนต์ไปรดเสาทุกต้น นำทรายไปชั้ตรอบ ๆ บ้านเป็นการขจัดสิ่ง เลวร้ายทั้งปวงให้หมดสิ้นไป หญ้าคาจะนำไปเหน็บไว้ชายคาบ้านเพื่อเป็นการ ป้องกันสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
20. แห่เจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดสมุทรสาคร (เล่ม 15, น.7224-7224)	- การแห่เจ้าพ่อหลักเมือง เป็นประเพณีที่ชาวสมุทรสาครและจังหวัดใกล้เคียงให้ความเคารพเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะชาวประมงและคนไทยเชื้อสายจีนจะเชื่อถือและศรัทธามาก ดั้งเดิมได้มาก่อนออกเรือหาปลาจะต้องมีการจุดประทัดเป็นการเซ่นไหว้สักการะถึงท่านทุกครั้ง เมื่ออัญเชิญออกจากศาลจะแห่ไปตามถนนสายต่างๆ ในตลาดมหาชัย และอัญเชิญไปลงเรือประมงซึ่งประดับด้วยธงหัวสวยงาม แห่ไปตาม ทางน้ำ (แม่น้ำท่าจีน) จากฝั่งตลาดมหาชัย ไปยังฝั่งตลาดท่าลอม เพื่อเป็นสิริมงคลและให้ประชาชนได้สักการบูชาอย่างทั่วถึงแล้วจึงอัญเชิญกลับมาประทับที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง เพื่อให้ประชาชนสักการะ สรงน้ำ ปิดทอง ขบวนแห่อัญเชิญเจ้าพ่อหลักเมืองประกอบด้วยรถพระพุทธรูป รถเจ้าคณะจังหวัด ขบวนธง ล่อโต๊ะ สิงโต และเอ็งกอ
21. ลอยกระทงผูกตีนกึ่งตีนกา (เล่ม 12, น.5767-5767)	- ประเพณีลอยกระทงผูกตีนกึ่งตีนกา เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติของชาวหมู่บ้านดงขำ อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ตามประเพณีลอยกระทงของที่นี่ ในวันเพ็ญเดือน 12 ตอนเช้าจะทำบุญตักบาตร ตอนค่ำอาจจะรำวงและในเวลาเที่ยงคืน หรือ 1 นาฬิกาจะลอยกระทง โดยทำกระทงใบตอง กาบกล้วย ฯลฯ ตามความต้องการของแต่ละบ้านไม่กำหนดว่าต้องเป็นชนิดใด แต่ความพิเศษอยู่ที่มีการผูกเชือกเป็นรูปตีนกึ่งตีนกาใส่ในกระทงด้วย
22. สงกรานต์ (เล่ม 13, น.6396-6405)	- ในวันเถลิงศกนี้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีธรรมเนียมใหม่เกิดขึ้น กล่าวคือ มีการเสด็จออก สรงน้ำ พระพุทธรูปมหาณิรัตนปฏิมากรที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเพิ่มขึ้น เมื่อสมโภชเวียนเทียน ณ พระอุโบสถเสร็จแล้ว พอตกบ่ายในวันเดียวกันนี้ หนุ่มสาวและเด็กๆ ก็ จะอาบน้ำ แต่งตัวใหม่ให้สวยงามแล้วก็พากันออกจากบ้านไปชุมนุมกันที่วัด เพื่อช่วยกันขนทรายขึ้นลานวัด ก่อพระเจดีย์ทรายและเล่นสนุกสาดน้ำในตอนเย็นวันสงกรานต์ พอตกบ่ายในวันเดียวกันนี้ หนุ่มสาวและเด็กๆ ก็ จะอาบน้ำ แต่งตัวใหม่ให้สวยงามแล้วก็พากันออกจากบ้านไปชุมนุมกันที่วัด เพื่อช่วยกันขนทรายขึ้นลานวัด ก่อพระเจดีย์ทรายและเล่นสนุกสาดน้ำในตอนเย็นวันสงกรานต์ ชาวบ้านผู้ชายหรือลูกศิษย์ลูกหาจะนำ น้ำสะอาดเจือน้ำอบไทย ใส่ขันไปรดราดให้ท่านคนละขันๆ รดกันจนพระท่านเปียกชุ่มโชกอย่างกับอาบน้ำแต่บางที่เขาทำราวๆ ๖ ตั้งบนขาทราย จัดให้ปลายรางเอียงราดหมดลงตรงที่พระภิกษุ นั่งรับน้ำ วันเถลิงศกคือวันขึ้นศักราชใหม่พวกผู้ใหญ่จัดการบูชาพระพุทธรูปที่ประดิษฐานบนที่บูชาในเรือนแล้วจึงสรงน้ำพระพุทธรูปด้วย น้ำอบหรือน้ำรำ ถัดมาก็ให้คนในเรือนที่อาวุโสมากเข้า สรงน้ำพระ ตามลำดับ ต่อไป

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	คือการรดน้ำผู้ใหญ่ เช่น ปู่ย่าตายาย ที่อยู่ในเรือนนั้นหรือนำน้ำไปรดผู้มีอุปการคุณตามบ้านในที่ต่างกัน การรดน้ำท่านผู้ใหญ่ถือเป็นการแสดงกตเวทิตาคุณ ผู้ที่จะไปรดน้ำจะต้องเตรียมน้ำอบไทยหรือแป้งสตรอกใส่ขวดแก้วที่งามๆ ขนาดย่อม ๆ ลูกหนึ่งฝาคู่สำหรับหนึ่ง คือฝานึ่งฝินหนึ่ง ฝินหนึ่ง ซึ่งเป็นของใหม่พับทบให้แคบแล้ววางซ้อนมัดติดกันเป็นคู่ ใส่พานโตกทองเหลืองหรือถาดอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่เห็นควร ถ้ามีดอกไม้หรือร้อยมาลัยดอกไม้สดวางไว้บนฝาคู่ด้วยก็ได้ ฝาคู่นี้จะต้องจัดหาและเตรียมไว้ให้พอกับจำนวนผู้ใหญ่ที่จะไปรดน้ำ ส่วนการรดน้ำซึ่งเป็นธรรมเนียมแต่ก่อนที่มีขอบเขตในการควรปฏิบัติสำหรับผู้น้อยต่อผู้ใหญ่ก็เริ่มเลือนหายไป การเล่นสนุกด้วยการสาดน้ำเริ่มมีบทบาทเด่นขึ้นแทน แล้วได้กลายเป็นกิจกรรมนิยมสำหรับเทศกาลสงกรานต์ที่ได้รับความนิยมแพร่หลายระบอบออกไปทั่วประเทศอย่างรวดเร็ว มีการปฏิบัติในการสาดน้ำในลักษณะก้าวร้าวรุนแรงขาดความสุภาพจนกลายเป็นการกระทำที่เรียกว่า "สงครามน้ำ"
23. แห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ (เล่ม 15, น.7218-7224)	- ครั้งหนึ่งเกิดอหิวาตกโรคขึ้นในปากน้ำโพ ผู้คนพากันเจ็บป่วยล้มตายลงจำนวนมากเนื่องจากการแพทย์ยังไม่เจริญ เมื่อมีคนในครอบครัวป่วย ชาวบ้านก็มักใช้น้ำปูนสาดพื้นห้องเพื่อฆ่าเชื้อโรคและแยกผู้ป่วยออกจากต่างหาก ร้านค้าต้องใช้เชือกกันไม่ให้คนภายนอกเข้าในร้าน ด้วยเกรงจะนำเชื้อโรคเข้ามาแพร่ แต่ก็ไม่สามารถระงับโรคนี้นี้ได้ ยังคงมีคนตายเพิ่มขึ้นจำนวนมาก และโรคนี้เกิดระบาดเกือบทุกปี ในที่สุดชาวบ้านจึงพากันไปบนบานต่อเจ้าพ่อ-เจ้าแม่ ขอให้ช่วยปกป้องรักษาและได้นำยันต์ของเจ้าพ่อ-เจ้าแม่ที่เรียกว่า "ผู้" มาเผาใส่น้ำ (ต้ม) ให้ผู้ป่วยดื่ม พร้อมกับได้มีการอัญเชิญเจ้าพ่อ-เจ้าแม่ออกแห่รอบตลาดเพื่อเป็นการขับไล่โรคร้ายและนำมาซึ่งความเป็นสิริมงคล ปรากฏว่าโรคระบาดก็หายไปราวปาฏิหาริย์
24. แห่นางแมว (เล่ม 15, น.7224-7226)	- การแห่นางแมวนี้ ถ้าแห่วันหนึ่งฝนยังไม่ตกก็มักทำต่อ ไปอีกวันหนึ่งหรือหลายวันจนกว่าฝนจะตก แต่บางครั้งทำพิธีแต่เพียงวันหนึ่งแล้วฝนก็ตกและตกในวันต่อๆ มากี่มี ทำให้ชาวบ้านชาวไร่น้ำฝนตามปรารถนา สำหรับทำนาทำไร่ ใช้กิน ใช้อาบได้ต่อไป
25. แห่น้ำขึ้นโรง (เล่ม 15, น.7226-7227)	- ชาวบ้านจะจัดประเพณีแห่น้ำขึ้นโรงในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี เป็นการรดน้ำดำหัว คารวะบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วด้วยการทำน้ำอบน้ำหอมไป สรงน้ำตามศาลเจ้า ซึ่งเป็นที่นับถือของคนในหมู่บ้าน เช่น ศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน เรียกว่า ศาลปู่เจ้า พิธีกรรมนี้มีการเข้าทรงด้วย ชาวบ้านจะนำน้ำอบน้ำหอมไปสรงน้ำที่ตัวคนทรงนั้นเป็น การแสดง

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
26. แห่พระศรีอารีย์วัดไผ่ (เล่ม 3, น.1196-1197)	ความเคารพและขอให้คุ้มครอง คุ้มกันภัยอันตรายต่างๆ ที่จะเกิดกับหมู่บ้านและครอบครัวและขอให้อยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ด้วยมีความเชื่อว่า ดวงวิญญาณของผู้ล่วงลับที่เคารพนับถือมาอยู่ในร่างทรงนั้น - ในวันขึ้น 14 ค่ำ ถึงแรม 1 ค่ำ เดือน 6 ของทุกๆ ปี ทางคณะกรรมการวัด ซึ่งมีเจ้าอาวาสเป็นประธานจะจัดการอัญเชิญรูปหล่อพระศรีอารีย์ออกมาประดิษฐานยังปะรำพิธีเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้นมัสการปิดทอง และก่อนที่จะเปิดงานนมัสการประจำปี ทางคณะกรรมการจัดงานและประชาชนจะอัญเชิญรูปหล่อพระศรีอารีย์ขึ้นประดิษฐานบนตะเข้ชนิดไม่มีล้อ จัด ขบวนแห่ด้วยการให้ประชาชนมาร่วมขบวนขุดลากไปตามเส้นทางที่กำหนดไว้ เมื่อถึงที่สุดทางที่จะแห่ไป ก็เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ตักน้ำพระศรีอารีย์และให้ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้นมัสการปิดทอง เมื่อถึงเวลาอันสมควรก็จะนำขบวนแห่กลับไปประดิษฐานยังปะรำพิธี เพื่อเปิดงานนมัสการต่อไป
27. ออกฮ้อยปะจู้ (เล่ม 15, น.7335-7336)	- "ฮ้อยปะจู้" หรือ "ออกฮ้อยปะจู้" เป็นการนำเครื่องสังเวยไปถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีการปั้นตุ๊กตาแทนตัวคน ลอยแพไปในแม่น้ำ เพื่อเป็นการไล่วิญญาณชั่วร้ายหรือสิ่งไม่ดี ออกจากตัวคนหรือทำเพื่อสวัสดิมงคลของชุมชน
28. อุ่มพระดำน้ำ (เล่ม 15, น.7482-7484)	- ประเพณีนี้แต่เดิมเรียก "อุ่มพระอาบน้ำ" บ้างก็เรียกว่า "อุ่มพระสงฆ์" เมื่อ พ.ศ.2531 ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์ นายกเทศมนตรีเมืองเพชรบูรณ์ และคณะกรรมการจังหวัดในสมัยนั้นได้มีมติให้เรียกชื่องานประเพณีนี้ว่า "งานประเพณีอุ่มพระดำน้ำ" เวลาอัญเชิญจะอุ่มพระพุทธรูปหันพระเนตรขึ้นเหนือน้ำ 3 ครั้ง แล้วหันพระเนตรลงใต้น้ำ 3 ครั้ง ผู้อัญเชิญจะต้องอธิษฐานขอพรขณะที่อัญเชิญพระพุทธรูปลงสงฆ์นี้ด้วย เชื่อกันว่าพิธีนี้ จะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและประชาชนพลเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข
29. ไหว้แม่ย่านางเรือ (เล่ม 15, น.7277-7279)	- ประเพณีไหว้แม่ย่านางเรือ ชาวประมงเชื่อว่า เรือประมงทุกลำมีแม่ย่านางเรือประทับอยู่ การประกอบพิธีจะทำโดยเจ้าของเรือจะนำขนมจันอับ เบ็ด ปลาหมึกแห้ง เนื้อหมูสามชั้น ข้าว ผลไม้ ผ้าสามสี กระจาดเงิน กระจาดทอง ดอกไม้ น้ำ กิ่งทับทิม ใสในภาชนะ นำภาชนะไปวางที่โชนเรือ ต่อจากนั้นจุดธูป แล้วกล่าวคำอัญเชิญแม่ย่านางเรือมารับเครื่องเซ่นไหว้ การเซ่นไหว้แม่ย่านางเรือจะทำเมื่อชาวประมงจะออกเรือเพื่อจับปลาทุกครั้ง เพื่อให้แม่ย่านางเรือปกป้องคุ้มครองมิให้เกิดอันตรายและให้มีสวัสดิมงคลต่อการประกอบอาชีพ
30. อาบน้ำก่อนกา	- การอาบน้ำก่อนกา เป็นประเพณีของชาวไทยพวนที่ปฏิบัติสืบต่อกัน

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
(เล่ม 15, น.7399-7399)	มาตั้งแต่ครั้งโบราณ การอาบน้ำก่อนกาจะถือปฏิบัติกันในวันที่ 13 เมษายนของทุกปี คือวันสงกรานต์ ถือว่ากำลังจะสิ้นปีเก่าและกำลังจะขึ้นปีใหม่ ปู่ ย่า ตา ยาย จะปลุกลูกหลานทุกคนในครอบครัวไปอาบน้ำกันตั้งแต่เช้าตรู่ หรือก่อนนกกากออกหากินชาวไทยพวนมีความเชื่อว่าการอาบน้ำก่อนกาในวันสงกรานต์เป็นการชำระล้างมลทิน สิ่งไม่ดีให้หมดไปกับปีเก่า และเพื่อเป็นสิริมงคลสำหรับการเริ่มต้นชีวิตใหม่ในปีใหม่

บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ทั้ง 30 รายการข้างต้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติ พบว่า น้ำมีการเชื่อมโยงครอบคลุมทั้ง 3 มิติ กล่าวคือ ในมิติปัจเจกบุคคล น้ำมีบทบาทด้านการชำระล้างให้เกิดความเป็นสิริมงคล ความบริสุทธิ์สดใส ช่วยให้เกิดความมั่นใจในการผ่านภาวะบางอย่าง เช่น พิธีกรรมรักษาการทำขวัญวัน-ขวัญเดือน พิธีขึ้นบ้านใหม่ การสืบชะตา การสวดเสื่อสุตผ้า พิธีอาบน้ำก่อนกา เป็นต้น ข้อค้นพบหนึ่งสำหรับการใช้น้ำในการประพรมของชาวภาคกลางคือ จะใช้ใบไม้ที่มีนามมงคล เช่น ใบเงิน ใบทอง ใบนาค ใบมะตูม ใบพรหมจรรย์ ยอดหญ้าแพรก ใบชัยพฤกษ์ หรือของขลังเช่น ตะกรุด มาใช้แช่น้ำให้เกิดความเป็นมงคลร่วมด้วย ในมิติสังคมวัฒนธรรม พบว่า มีการใช้น้ำเป็นเครื่องมือในการรวมความสามัคคีของคนในชุมชน เช่น การทำขวัญผึ้งที่ชาวบ้านทุกคนจะต้องนำน้ำและสุรามาร่วมกันในพิธี เป็นต้น นอกจากนี้คือ มีการใช้น้ำเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมหรือใช้น้ำเป็นเครื่องรวมผู้คนในครอบครัวให้มาเข้าร่วมในประเพณี เช่น อุ่มพระดำน้ำ ลอยกระทง สงกรานต์ การรดน้ำผู้ใหญ่ งานกระเจาดบ้านบางจาน การแข่งเรือ ณ ลำน้ำน่าน จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น ในมิติเหนือโลก พบว่า น้ำในประเพณีพิธีกรรมของภาคกลางล้วนเชื่อมโยงกับโลกศักดิ์สิทธิ์ มีการใช้น้ำเป็นสื่อไปยังผู้วายชนม์ เช่น การกรวดน้ำ พิธีส่งในบ้าน การแห่น้ำขึ้นโรง ประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ และพิธีออกฮ้อยปะจู้ เป็นต้น มีข้อสังเกตว่าบทบาทของน้ำในมิติต่างๆ นั้น มีความซ้อนทับเลื่อนไหลระหว่างกัน เหตุเพราะบทบาทของน้ำในพิธีกรรมมีมากกว่าหนึ่งมิติ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับปัจเจกบุคคลว่ามีความเข้าใจหรือมีความตั้งใจในการเข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมในลักษณะใดนั่นเอง

3. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน

จากการศึกษาเนื้อหาในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน พบว่ามีประเพณีและพิธีกรรมตลอดจนบทบาทของน้ำในบริบทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ตาราง 15 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคอีสาน

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. กำฟ้า (เล่ม 1, น.230-233)	- บุญกำฟ้า หรือพิธีเสียแล้ง มีที่มาจากชาวพวนเชื่อว่าฝนฟ้าแล้งเพราะวิญญาณบรรพบุรุษไม่ดูแล ฉะนั้นต้องคอบ (บอกกล่าว) วิญญาณบรรพบุรุษว่าลูกหลานเดือดร้อนเรื่องฝนฟ้าไม่ตกนั่นคือฝนตกน้อยมาหลายปีแล้ว จึงทำ พิธีเสียแล้ง โดยเจ้าโคตร หรือผู้อาวุโสของหมู่บ้านจะเป็นผู้ทำพิธี ในวันเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ พิธีเสียแล้งมีผู้ร่วมพิธีไม่มาก (รวมกลุ่มลูกหลาน บ้านใกล้เคียง) ตอนเย็นเมื่อหุงข้าวเสร็จแล้ว ผู้ทำพิธีจะใช้ดุ้นฟืน (ที่ยังติดไฟ) ในเตาหุงข้าว 1 คุ้น เดินไปยังห้วย แม่น้ำ หรือหนองน้ำ ครั้นถึงแล้วอธิษฐานบอกกล่าววิญญาณบรรพบุรุษเรื่องฝนฟ้าไม่ค่อยจะตก เมื่ออธิษฐานเสร็จแล้วก็โยนดุ้นฟืนไปในหนองน้ำนั้นเป็นเสร็จพิธี ชาวพวนเชื่อว่าพิธีเสียแล้งเป็นการส่งข่าวเรื่องฝนฟ้าไม่ตกให้วิญญาณบรรพบุรุษทราบจะได้ช่วยเหลือ
2. แก้มแม่กำเนิด (เล่ม 1, น.80-84.)	- ขันน้ำสั้มป่อย สำหรับให้หมอเจ้าพิธีใช้ "สะ" (ไล่ผีแม่กำเนิดให้หนีหายไป) ตลอดจน "สะ" โรคภัยไข้เจ็บเสียดจัญไร และความไม่สบายต่างๆ ในขันน้ำสั้มป่อยจะใส่ดอกไม้ 1 คู่ หมายสั้มป่อย (เผาไฟแล้ว) 1-2 เม็ด นอกจากนี้อาจใส่ว่านค้ำว่านชน (พลับพลึง) และใบพลู
3. ขึ้นเสาเฮือน (เล่ม 2, น.531-532)	- การปลูกเรือน ให้ใส่ เทน้ำเปล่า 3 ขันรดเสา แล้วจึงยกหลุมเชื่อว่าดีมีมงคล
4. แขนโดนตา (เล่ม 1, น. 2554: 298-301)	- การเรียกโดนตา (ผีบรรพบุรุษ) โดยปู่ ย่า หรือ ตา ยาย หรือ พ่อ แม่ หรือผู้อาวุโสสูงสุด ผู้ที่เป็นผู้กล่าวนำแทนวงศ์ตระกูล อัญเชิญโดนตามารับประทานเครื่องเซ่นไหว้ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บายโดนตา (ข้าวบรรพบุรุษ) ที่บรรดาลูกหลานนำมา อันประกอบด้วย ข้าว ข้าวต้ม ข้าวกระยาสารท กับข้าวจำพวกแกง ลาบ ต้ม ผัด น้ำพริก อาหารแห้งจำพวก ไก่ย่าง หมูย่าง เนื้อย่าง ปลาย่าง ผลไม้ ผัก วางใส่สำหรับ คือ ถาด กระจาด กระบุง พวงเสื่อผ้า ซึ่งมีผ้าซิ่น ผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง ผ้าสบ เครื่องหอม แป้ง ขมิ้น น้ำอบ น้ำหอม สบู่ กระจก หวี ฟูก หมอน ก็จัดไว้ข้างๆ สำหรับข้าว แก้วแหวน เงินทอง หมากพลู บุหรี่ก็ใส่ไว้ในพาน น้ำตีม น้ำหวาน น้ำเหล้า จัดมาพร้อม
5. แขนปะกำ (เล่ม 4, น. 1229-1231)	- ตอนท้ายของการรำยมนต์ผีปะกำ กำลวงพีตจะเอาเทียนที่จุดไว้ 2 เล่ม บนถาดนั้น มาถือให้นอนขนานกับ น้ำมนต์ ในกะลามะพร้าวใบใหญ่ เพื่อให้หน้าตาเทียนหยดลงในน้ำมนต์ (เดี่ยะอวนมนปะกำ) เมื่อรำยเวทมนตร์ผีปะกำเสร็จกำลวงพีตก็ยกเครื่องเซ่นและน้ำมนต์ไปวางไว้บนโรงศาลผีปะกำ แล้วกลับมานั่ง พร้อมบอกให้ทุกคนก้มลงกราบพร้อมกัน 1

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
6. แชนเทพเสี่ยงทาย (เล่ม 4, น.1228-1229)	ครั้ง จึงนั่งอยู่ในท่าปกติสักครู่หนึ่ง กำลวงพืดจึงยกกลาน้ำมณฑมา ประพรมเสาศาลสี่ปะกำทั้ง 4 ต้นประพรมหัวข้างต่อทั้ง 18 เชือก และประพรมเชือกปะกำและอุปกรณ์ทุกชนิด - เจ้าพิธีเปิดข่าวขวัญที่จัดเตรียมไว้ในขันข้าวใส่บาตรและไขให้คู่บ่าวสาว รับประทานตามด้วยน้ำมะพร้าวซึ่งถือว่าเป็นน้ำบริสุทธิ แล้วเจ้าพิธีหยิบ ขวดเปล่าจากปะดิวลมาคว่ำหงายแสดงให้ญาติพี่น้องดูเป็นการเสี่ยงทาย โดยกล่าวถึงน้ำในขวดถามว่า "น้ำในขวดนี้รินแล้วจะมีน้ำไหลออก หรือไม่" ทุกคนจะตอบว่า "ไม่มี" จากนั้นเจ้าพิธีก็หยิบขวดน้ำบริสุทธิมา แสดงเช่นเดิม และถามว่า มีน้ำหรือไม่ "เป็งยอง..?" ทุกคนตอบว่า "เป็ง" (แปลว่า เต็มสมบูรณ์) แสดงว่าการสมรสครั้งนี้จะอยู่กันอย่างสุขสมบูรณ์ เต็มเปี่ยมเหมือนน้ำในขวด เจ้าพิธีหยิบเครื่องเช่นจากปะดิวล ไปไหว้ครู ต่อที่บ้านของตน สุดท้ายรดน้ำมณฑคู่บ่าวสาว ทั้งสองก็กราบพร้อมกัน เป็นอันเสร็จพิธี
7. ตอกหลักปี (เล่ม 4, น.1365-1366.)	- ตอกหลักปี เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวอีสานปฏิบัติเพื่อเป็นการทำบุญต่อ อายุให้แก่ผู้ป่วย เนื่องจากบรรดาญาติ โคตรวงศ์เฒ่าแก่ทั้งหลายมีความ เชื่อตามคำทำนายของ รากเมือง(หมอโหราศาสตร์) ว่าในปีนี้ ชาติของ ผู้ป่วยตกที่นั้งไม้ดี อายุสังขารร่วงโรย มีการเจ็บป่วยไข้ เพื่อให้หายจาก การป่วยเจ็บ และมีอายุยืนยาวต่อไป สำหรับขั้นตอนในพิธีมีดังนี้ 1) ญาติ มิตรนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ 4 รูป มาเจริญพระพุทธมนต์ในตอนเย็น จัด สถานที่ให้พระสงฆ์นั่งด้านทิศตะวันออกของ ต้นโพธิ์ หรือ ต้นไทร (ไทรประเภทหนึ่ง) ในบริเวณวัด หากในวัดไม่มีต้นโพธิ์ ต้นไทร ก็ให้ทำพิธี กับต้นโพธิ์ ต้นไทรที่ใกล้วัดที่สุด 2) เอาขันดวงทรายจำนวนเท่ากับอายุของ ผู้ป่วย กองเป็นกองรวมกัน 1 กอง 3) ปักธงกระดาษรอบกองทราย 4) ปักหลักไม้ยอ 3 หลักบนกองทราย 5) วางเครื่องสักการะไว้ใกล้ๆ กอง ทราย 6) นำคนป่วยพร้อมญาติมิตรมานั่งตรงข้ามกับพระสงฆ์ 7) ชิงด้าย สายสิญจน์รอบบริเวณพิธี 8) เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์แล้ว ญาติ ผู้ใหญ่ของผู้ป่วยนิมนต์พระสงฆ์นำฝ้ายไปผูกแขนให้ผู้ป่วย หากผู้ป่วยเป็น หญิงจะมอบให้ญาติผู้ใหญ่ผูกแทน 9)ญาติผู้ใหญ่นำขันน้ำส้มป่อยให้ หัวหน้าสงฆ์ประพรมให้ผู้ป่วย พระสงฆ์อนุโมทนา ยถา สัพพี เป็นเสร็จ พิธี
8. ลงนางเทียม (เล่ม 11, น.3877-3889)	- คำว่า "เทียม" ภาษาชวอ์หมายถึง "เข้าทรง" ชวอ์เรียกหญิงที่เป็น ร่างทรงว่า "นางเทียม" และเรียกพิธีกรรมเข้าทรงว่า "ลงนางเทียม" ส่วน ปัจจุบันมีผู้ชายร่วมเข้าทรงด้วยก็เรียกชื่อเดียวกันการลงนางเทียมของ ชวอ์อ มีจุดประสงค์คือ 1. ขอความคุ้มครองชาวบ้านทุกคนให้อยู่เย็น

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	เป็นสุขไม่ถูกรบกวนจากผีร้ายต่างบ้านต่างเมืองให้เกิดความเจ็บป่วยและเกิดภัยพิบัติ 2. ขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ได้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ไม่อดอยาก 3. ขอให้กำจัดปัดเป่าพวกโจรผู้ร้ายมิให้มาสร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน 4. ขอให้การทำมาหากินของชาวบ้านประสบแต่ความเจริญรุ่งเรือง เช่น ค้าขายร่ำรวย มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ เป็นต้น 5. ขอความคุ้มครองชาวบ้านที่เดินทางไปต่างถิ่น เช่นไปค้าขาย ไปธุรกิจ ไปราชการ ไปศึกษาต่อ ฯลฯ ให้ได้รับความปลอดภัย ให้ประสบความสำเร็จ และให้เดินทางกลับมาถึงบ้านโดยสวัสดิภาพ สำหรับของในพิธีได้แก่ เครื่องบายศรีสู่ขวัญ ฝ้ายผูกแขน ไก่ต้ม หัวหมู ข้าวสุก สุรน้ำดื่ม น้ำหวาน กล้วย อ้อย มะพร้าวอ่อน ผลไม้ต่างๆ เป็นต้น ข้าวปลาอาหารส่วนหนึ่งจะจัดใส่ถาดไว้ พร้อมด้วยกลองข้าวเหนียวและฆ้อง น้ำดื่มให้ต้องตามคตินิยมที่ว่า "น้ำดื่มเต้า ข้าวเต็มพา(ถาด) มังสาหารทุกเหยื่อง (ทุกอย่าง) ครบด้วยเครื่องหวานคาว"
9. ลำผีฟ้า (เล่ม 11, น.3961-3964)	- บทจบของพิธีกรรมลำผีฟ้าเรียกว่า "ลำสูง" เป็นกลอนลำเชิญผีที่มาสถิตอยู่ในร่างคนไข้ให้ออกหนีไปเสียเนื้อความในกลอนลำเป็นคำมั่นสัญญาของเจ้าของไข้ว่าจะทำทุกอย่างตอบสนองตามที่ผีฟ้าต้องการ เมื่อลำส่งเสร็จหัวหน้าหมอลำผีฟ้าก็จะเอาน้ำ นํ้ามนต์ให้ผู้ป่วยดื่ม และเอาด้ายผูกแขนผู้ป่วย วันถัดมาญาติผู้ป่วยก็จะจัดพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์และบายศรีสู่ขวัญให้แก่คนป่วย และอาจยังให้กินยาแผนปัจจุบันต่อไปอย่างไรก็ดี การจัดพิธีกรรมลำผีฟ้า นอกจากจะจัดขึ้นเพื่อรักษาไข้แล้วยังอาจจัดขึ้นเพื่อบวงสรวงผีบรรพบุรุษ ซึ่งภาษาอีสานเรียกว่า "ผีโคตร" ซึ่งเชื่อกันว่ายังอาจสิงสถิตอยู่ตามบ้านเรือน ตามเล้าข้าว (ยุ้งข้าว) หรือแม้กระทั่งตามตุ่มน้ำ (แอ่งน้ำ) หรือครกมอ (ครกกระต๊อตำข้าว) เป็นต้น
10. เลิงเนียตา (เล่ม 12, น.2542: 4009)	- ชาวเขมร-ส่วย มีการสร้างศาลไว้ที่ หนองน้ำ หรือที่กลางหมู่บ้าน หรือที่เรียกว่า กะตมเนียตา (กระท่อมปูด้า) ซึ่งมีทุกหมู่บ้าน และเมื่อถึงวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปีชาวบ้านจะพากันไปทำพิธีเซ่นพลี เพื่อขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข ช่วยคุ้มครองจากภัยต่างๆ
11. เลียก (ลากไข่ตรวจคุณไสย) (เล่ม 3, น.1072-1075)	- เมื่อสวดมนต์พรม นํ้ามนต์ แล้วก็ผนยาสมุนไพรให้กิน สมุนไพรที่ใช้นั้นแล้วแต่อาการของโรค หรืออาการป่วยของผู้ป่วย ซึ่งมีทั้งยาระงับพิษ ยา อาเจียน หรือให้ระบาย ฯลฯ
12. วิดพาย (เล่ม 12, 4129-4130)	- วิดพาย เป็นขั้นตอนหนึ่งในพิธีสูดขวน (สู่ขวัญ) คล้ายกับการประพรม นํ้ามนต์ โดยหมอขวัญเจ้าพิธีจะบริการกรมคาถาขณะที่ประพรมนํ้ามนต์

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	ด้วย นั่นคือหมอขวัญเจ้าพิธีจะเริ่มทำวิดิพายก่อนที่จะสูดขวน (สู่วัญญ) โดยเตรียมขันนํ้ามนต์ไว้ก่อนแล้ว และใช้ดอกไม้ 1 คู่ จุ่มลงไปขันนํ้ามนต์วิดิพาย(ประพรม) นํ้ามนต์ในขันให้ถูกตัวผู้เข้าร่วมในพิธีให้ทั่วถึงทุกคนพร้อมกับบริกรรมคาถา
13. สวดถอด (เล่ม 13, น.4442-4443)	- ประธานสงฆ์เอนนํ้ามนต์ไปประพรมบริเวณที่เชื่อว่าไม่ดีเป็นเสนียดจัญไร เพื่อให้เสนียดจัญไรหมดสิ้นไป ความสุขสันติจะได้เข้ามาแทนที่
14. สู่วัญญควาย (เล่ม 14, น.4778-4782)	ผู้ที่เป็นเจ้าของควาย จะนำควายของตนลงล้างนํ้าขัดถูอย่างดี เสร็จแล้วก็จะนำเอนนํ้าอบนํ้าหอมมาประพรมให้ บางคนก็จะประแบ่งให้ด้วย จากนั้นก็กล่าวคำขอขมาลาโทษต่อควายที่ได้ล่วงเกิน ทำร้ายร่างกาย โปยตี และใช้งานอย่างหนักมาโดยตลอด จากนั้นจะนำเอาต้นกล้าข้าวที่เตรียมมาด้วยวางบนศีรษะของควายก็เป็นอันเสร็จพิธี
15. สูดถ่ายคาบ (เล่ม 14, น.4800-4801)	- นิมนต์พระภิกษุมาทำพิธีที่บ้าน 4 รูป มักจะทำพิธีตอนบ่ายหรือเย็น เมื่อจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยแล้วพระภิกษุสวดมนต์ และจุดเทียนคำคงติดไว้กับปากขันนํ้ามนต์เพื่อให้ดอกเทียนตกลงไปในขันนํ้ามนต์ เมื่อสวดมนต์จบแล้วพระภิกษุก็สวดชกบังสุกุลเป็น (ต่างกับบังสุกุลในงานศพ)ประพรมนํ้ามนต์บนร่างกายผู้ป่วย ส่วนนํ้ามนต์ที่เหลือนั้นผู้ป่วยนำไปเจือในนํ้าอาบต่อไปทุกวันจนครบเจ็ดวัน ถวายปัจจัยไทยทานแก่พระภิกษุเป็นอันเสร็จพิธีสงฆ์ วันรุ่งขึ้นนำภัตตาหารไปถวายพระสงฆ์ ลูกหลานจะนำธงและเมี่ยงหมากในพิธีไปด้วย
16. เสกนํ้าหมาข้าวปลุก (เล่ม 14, น.4801-4801)	- เสกนํ้าหมา (แช่) ข้าวปลุก เป็นพิธีกรรมที่ชาวอีสานเชื่อว่าถ้าได้เสกนํ้านี้แล้วนำไปหมา (แช่) ข้าวปลุก (ข้าวที่ใช้ทำพันธุ์กล้า) ต้นกล้าข้าวจะไม่มีเพี้ยหรือศัตรูข้าวมารบกวน มีขั้นตอนคือ 1) ขาวนาหรือพ่อบ้านที่จะทำพิธี เอาผ้าขาวม้ามาพาดบ่า นั่งคุกเข่า เอาเครื่องขัน 5 ใส่ลงในขันหรือขันกะหย่อง 2) ยกขันกะหย่องหรือขัน (โอ) ขึ้นใส่หัวแล้วว่า พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา แล้ววางขัน 5 ไว้บนที่สูง 3) จุดเทียนนํ้ามนต์ ให้เทียนหยดลงในคุนํ้าหรือถังนํ้าพร้อมกับสวด นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (3 จบ) 4) สวดคาถา ดังนี้ "สีกักตวา พุทธะระตะนัง โอสะถัง อุตตะมัง ะรัง หิตังเทวะมะนุสสานัง พุทธะเตเชนะ โสถถินา นัสสันตุปัททะวา สัพเพ ทุกขา วุปะสะเมนตุ เตสีกักตวา อัมมะระตะนัง โอสะถัง อุตตะมัง ะรัง ะริหาหุปะสะมัง อัมมะเตเชนะ โสถถินา นัสสันตุปัททะวา สัพเพ ะยะยา วุปะสะเมนตุ เตสีกักตวา สังฆะระตะนัง โอสะถัง อุตตะมัง ะรัง อาหเนยยัง ปาหุเนยยัง สังฆะเตเชนะ โสถถินา นัสสันตุปัททะวา สัพเพ ะโรคา วุปะสะเมนตุ เต" คำแปล "ด้วยความระลึกถึงพระพุทธคุณ อันเป็นโอสถอันอุดมประเสริฐ เป็นประโยชน์แก่เทวดาและ

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	มนุษย์ทั้งหลายด้วยเดชแห่งพระพุทธรูป ขอความทุกข์ทั้งหลายจงพินาศไปขอความสุขสันติจงมีแก่ท่านทั้งหลายด้วยความระลึกถึงพระธรรมคุณ ที่เป็นโอสถอันอุดมประเสริฐ ด้วยเดชแห่งพระธรรมคุณ ขอภัยทั้งหลายทั้งปวงจงพินาศ ขอความสุขสันติจงเกิดมีแก่ท่านทั้งหลายด้วยความระลึกถึงพระสังฆคุณ ที่เป็นโอสถอันอุดมประเสริฐ ด้วยเดชแห่งพระสังฆคุณ ขอโรคพยาธิทั้งปวงจงพินาศ ขอความสุขสันติ จงมีแก่ท่านทั้งหลาย" 5) เมื่อว่าคาถานั้นจบ เอาเทียนน้ำมันต์จุ่มลงในคุ (ถัง) น้ำแล้วเทข้าวปลุก (ข้าวพันธุ) ลงในคุ (ถัง) น้ำมันต์ คลุกให้ทั่ว 6) นำข้าวปลุกเทคืนใส่ตะกร้า แล้วนำไปแช่น้ำในหลุมหรือบ่อน้ำ ทั้งไว้ประมาณ 2-3 วัน ตรวจดูพอข้างออกแล้วจึงนำไปหว่านในแปลงที่เตรียมไว้
17. เสียดเคราะห์ 1 (เล่ม 14, น.4844-4847)	- เมื่อบุคคลมีลายร้ายบอกเหตุว่าจะต้องมีเคราะห์กรรมมาสู่ตัว เช่น ไม่มีเงาหัว ฐใหญ่เข้าบ้านเรือนรุ่งกินน้ำในโอ่งน้ำ หนึ่งข้าวเหนียวกลายเป็นสีแดง นกเค้าแมวบินเข้าบ้านหรือมาเกาะหลังคา ไก่ป่าเข้าหมู่บ้าน อีقابินโฉบหัว ฯลฯ ลายร้ายดังกล่าวบอกเหตุว่าจะชะตาจะถึงฆาต ฉะนั้นหากผู้ใดประสบเหตุการณ์ดังกล่าว จะต้องทำพิธีสะเดาะเคราะห์คือ โปรดน้ำมันต์ใส่ส้มป่อย เพื่อปิดเป่าให้หายไป หากเคราะห์กรรมที่ประสบแล้วหรือเคราะห์กรรมที่มีความรุนแรงมักเรียกว่า "เช็ญ" เช่น ป่วยหนัก ประสบอุบัติเหตุ ไฟไหม้บ้านเรือน ฯลฯ
18. เสียดเคราะห์ 2 (เล่ม 14, น.4847-4848)	- น้ำสวด (น้ำมันต์) สวด แปลว่า สวด คือน้ำที่ใช้ในพิธีเรียกว่า "น้ำสวด" (น้ำมันต์) ซึ่งผู้เสียดเคราะห์จะตระเตรียมไปโดยใส่ไปในขันขนาดใหญ่ และมีส่วนผสม ดังนี้ น้ำอบน้ำหอม (ใส่ไปในขันน้ำเพื่อกลิ่นหอม ส่วนใหญ่จะใช้น้ำอบไทย) ขมิ้นผง (ใส่ไปจนน้ำเป็นสีเหลือง) ส้มป่อย นำฝักส้มป่อยมาย่างไฟ เชื่อว่าช่วยให้ น้ำมีกลิ่นหอมมากขึ้น ผิวมะกรูด เชื่อว่าทำให้น้ำหอมมีกลิ่นดีขึ้น ไบวันค้ำว่านชน (ใบพลับพลึง) ชาวอีสานเชื่อว่าพลับพลึงเป็นว่านมงคลป้องกันสิ่งชั่วร้าย ผู้เสียดเคราะห์จะนำขันห้า ประเคนพระภิกษุ จตุรูปจตุเทียน เจ้าพิธีจะอาราธนาศีล พระภิกษุให้ศีล และจตุเทียนทำ น้ำมันต์ พระภิกษุทั้ง 4 รูป จะสวดมนต์ เริ่มต้นด้วย โนม อิติปิโสจนถึงชัยมงคลคาถา ฯลฯ หลังจากนั้นก็นำ น้ำมันต์ ในพิธีประพรม และทำพิธีสู่วิญญูผูกข้อมือ เป็นอันเสร็จพิธี ส่วนน้ำมันต์ (หรือน้ำสวด) นั้นผู้เสียดเคราะห์จะนำกลับบ้านนำไปผสม น้ำอาบ ทุกวัน จนครบ 7 วัน
19. ฮตสรง (เล่ม 14, น. 5050-5052)	- เมื่อทำพิธี สรงน้ำพระภิกษุ รูปที่ได้เลื่อนสมณศักดิ์ เรียกตามภาษาถิ่นว่า "ฮตสรง" คือชาวบ้านจะนำน้ำหอม น้ำอบมาสรงพระภิกษุ โดยเทน้ำผ่าน

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
20. ไหว้ครูแคน (เล่ม 15, น.5144-5146)	สาขาลินให้น้ำไหลไปตกยังร่างกายพระภิกษุรูปนั้น ซึ่งนั่งอยู่บนตั่งในห้อง สร่งน้ำ โดยมีพระเถระชั้นผู้ใหญ่เป็นประธาน พิธีจะเริ่มเมื่อญาติโยมจะ มานั่งพร้อมกันที่โถงธรรม (ศาลาการเปรียญ) นิมนต์พระสงฆ์มาร่วมพิธี โดยมีพระเถระผู้ใหญ่เป็นประธานจัดเครื่อง - ช่างทำแคนต้องเป็นศิษย์มีครู ผู้ที่ประสงค์จะเป็นช่างทำแคนจะต้อง ฝากตัวเป็นศิษย์ของช่างทำแคนอาวุโส ด้วยการจัดเครื่องไหว้ซึ่งเรียกว่า "คาย" หรือ "คายอ้อยกครู" (อ้อยคือคากาที่ทำให้เรียนหนังสือเก่ง) ไปมอบ ให้ครูก่อนเป็นเบื้องแรกเมื่อครูรับไว้แล้วก็ทำการประสิทธิ์ประสาทวิธีการ ทำแคนต่อไปจนกว่าลูกศิษย์จะนำไปประกอบอาชีพได้ สำหรับเครื่องไหว้ครูประกอบด้วยวัสดุและอุปกรณ์ต่อไปนี้ 1. ชั้น 5 (หรือชั้น 5) ประกอบด้วยเทียน 5 คู่ดอกไม้ 5 คู่ จัด 4 คู่ไว้ใน กรวยใบกล้วย คู่ที่ 5 จัดเรียงไว้ในภาชนะ เช่น พานหรือขัน 2. เงินเหรียญบาท 4 เหรียญ วางไว้ในพานหรือขันเงินจำนวนนี้ครูจะคืน ให้ลูกศิษย์ 2 เหรียญ เมื่อเสร็จพิธีไหว้ครู 3. ผ้าซิ่น (ผ้าถุงสตรี) 1 ผืน 4. ผ้าพื้นขาว 1 วา 5. เหล้า 1 ขวด (นิยมใช้เหล้าโรง) 6. กระจกเงาขนาดเล็ก 1 บาน
21. เหยาลีงผี (เล่ม 15, น.5111-5117)	ส่วนประกอบที่เป็นขันห้าคือ ดอกไม้ ธูป เทียน พลุ บุหรี่ อย่างละ 5 คู่ เงินค่าครูในพิธีจำนวนหนึ่ง เหล้าขาว 1 ขวด น้ำหอมแก่นจันทร์ 1 ขัน หมอน 1 ใบ ข้าวเหนียวสุก 1 กระจับ นอกจากนี้อาจมีอุปกรณ์ในการ เสีงทายอื่นๆ แล้วแต่หมอเหยาจะให้จัดหาเช่น ไข่ไก่หัวสาว เหล้าไห และไม้ดุดเกล้า (หลอดไม้ซาง) สุรา หรือเหล้าขาว 40 ดิกิริ (จะต้องมี และเป็นเครื่องประกอบที่สำคัญมาก) การกินเหล้าทุกชั้นตอน โดยหมอ เหยาจะมานั่งที่หน้าเครื่องคายของตัวเองแล้วยกขวดเหล้าดื่มเพื่อ "คอบ ผี" (บอกกล่าว) ซึ่งคำเหยาตอนนี้จะว่า "เป็นผีกะหื้อคอบน้ำเหล้า"
22. แห่ข้าวพันก้อน (เล่ม 15, น.5128-5128)	- บุญแห่ข้าวพันก้อน เป็นพิธีกรรมขอฝนพิธีหนึ่งที่ชาวอีสานกระทำกันใน วันสงกรานต์ เชื่อว่าปีใดได้ทำพิธีแห่ข้าวพันก้อนฝนฟ้าจะตกต้องตาม ฤดูกาล ปัจจุบันยังกระทำกันบางท้องถิ่นโดยเฉพาะในเขตจังหวัดเลยยัง กระทำกันโดยทั่วไป นิมนต์พระสงฆ์มารับเครื่องไทยทานเหล่านั้น สวด มนต์ทำวัตรเช้า และเทศน์ฉลองข้าวพันก้อน เป็นเสร็จพิธี หลังจากนั้น หนุ่มสาวก็พากันกลับบ้าน บางกลุ่มก็เล่นสาดน้ำกันตลอดทั้งวัน
23. ไหลกองท่า (เล่ม 151, น. 5141-5142)	- การไหลกองท่า เป็นพิธีกรรมขอขมาแม่น้ำโขงและบูชาเทพเจ้าทาง น้ำของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำโขงจังหวัดหนองคายชาวบ้าน

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	จะจัดขึ้นในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 เดือนอ้าย (เดือน 1) หลังจากพิธีไหลเรือไฟ หรือหลังจากพญานาคจุดบั้งไฟไปแล้ว 1 วันวัสดุที่ใช้ทำเชื้อเพลิงกองท่า จะนำมาจากวัสดุที่เหลือใช้จากการทำเรือไฟที่นำไปไหลหรือปล่อยในแม่น้ำโขงในวันออกพรรษา นำมากองสุมกันไว้กลางแพ เช่น ชีคอง ชีใต้ น้ำมันยาง ฯลฯ แล้วจุดไฟให้ลุกอยู่ตลอดเวลา แพกองท่า จะทำจากต้นกล้วย โดยเอาต้นกล้วยมาเรียงติดกันเย็บด้วยหมุดไม้ไผ่ แพมีขนาดกว้าง 2 เมตร เมื่ออิฐฐานเสร็จแล้วเจ้าของกองท่าแต่ละกอง ก็จะนำแพกองท่าของตนไปลอยในแม่น้ำโขงในตอนค่ำระหว่าง เวลา 18.00-21.00 น. หลังจากทีปล่อยแพไปแล้ว ชาวบ้านที่อยู่ทางทิศใต้ของแม่น้ำที่แพไหลไปถึงพบเห็นหรือจับได้ ก็ถือว่าวัตถุสิ่งของที่อยู่ในแพกองท่าเป็นสมบัติของผู้นั้น
24. แปรรูป (เล่ม 8, น.2720-2721)	พิธีนี้เริ่มโดยเจ้าพิธีเอาน้ำไปสาธตดับไฟก่อนคนอื่น โดยบริกรรมว่า สัตถา เทวทหะ สะมะนิทุ พุณิมา จากนั้น "ตะกิตะเกีย" (ชายสี่คนที่รับผิดชอบในการเผาศพ) ก็ช่วยกันเอาน้ำดับจนมอดหมด นำอาหารข้าวสุก แกงต่าง ๆ 4 ถ้วย ใส่ถาดและหมากพลู บุหรี่ น้ำดื่ม มาตั้งเช่นเรียกชื่อผู้ตายให้มากิน และบอกว่าบัดนี้เจ้าได้ตายเป็นผีแล้ว อยู่คนละโลกแล้วขออย่าได้ห่วงใยอาลัยครอบครัวยเลย ขอให้ไปเกิดใหม่เถิดเช่นไหว้แล้วก็ยกออกไป ในตอนนั้นถ้าผู้ตายมีสามีหรือมีภรรยาที่มีชีวิตอยู่ ก็จะทำพิธี "แซนปะดัจ" (เช่น หย่าขาดจากกัน) เพื่อไม่ให้วิญญาณมาหึงหวงอีก
25. ผูกเสาเสก (เล่ม 8, น.2832-2833.)	- เมื่อจะยกเสาหลุม เจ้าพิธีต้องสวดคาถา เอาน้ำมันตรวดเสาด้วย คาถาที่เจ้าพิธีสวด ก็คือ ว่านโม ตัสสะ ภควโต สัมมา สัมพุทฺธัสสะ (3 จบ)
26. ผีมหัศจรรย์ (เล่ม 10, น.3542-3546)	- มหะคักดี หรือ มหะคักข์ ที่ชาวอีสานนับถือยกย่องนั้นเป็นผีชั้นสูงในภูมิโลก ชาวอีสานเชื่อว่า ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษยังคงคอยดูแลให้ความคุ้มครองแก่บุตรหลานอยู่ เพื่อให้บุตรหลานอยู่เย็นเป็นสุข และกระทำความดี คือรักใคร่กลมเกลียวกัน จึงมีการรวมกันกระทำพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพบูชาบรรพบุรุษของตน โดยการนำเอาอาหาร หรือขนมที่บรรพบุรุษชอบรับประทานมาตั้งบวงสรวงบูชา และดอกไม้ธูปเทียนเครื่องขอขมาขอพรจากวิญญาณของท่านเหล่านั้น เจ้าพิธีจะกล่าวเชิญให้ดวงวิญญาณนั้นมาเสวยหรือกิน ด้วยคำอันไพเราะเป็นบทกลอนประกอบดนตรีพื้นเมือง คือ แคนและกลองพร้อมฉิ่งให้จังหวะ จึงเกิดพิธีเลี้ยงผีขึ้นเรียกว่า เลี้ยงผีเข็ เมื่อถึงเวลาที่จะจัดให้มีการเลี้ยงผีมหัศจรรย์ ตามเดือนที่ปรากฏในฮีตสิบสองคองสิบสี่แล้ว ผู้เป็นนางเทียม หรือเป็นปู่เป็นนางจะต้องบอกกล่าวไปยังผู้ที่เคารพนับถือผีมหัศจรรย์ของคั้นนั้น ๆ ให้ทราบ

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	กำหนดวันที่จะเลี้ยงบูชาแม่เหล็กของตน นอกจากนั้นยังจะต้องบอกกล่าวไปยังนางเทียมของแม่เหล็กองค์อื่น ๆ มาร่วมงานด้วย การบอกกล่าวถึงองค์แม่เหล็กอื่น ๆ นั้นก็โดยส่งเทียนไปข่าว 5 คู่ เมื่อนางเทียมได้รับเทียนแล้ว ก็จะนำเทียนนั้นขึ้นบูชาที่แท่นบูชาของตน บอกกล่าวให้ทราบว่าเป็นเวลานั้น ๆ จะมีพิธีบูชาที่หอของแม่เหล็กองค์ใดและอัญเชิญให้ไปร่วมงาน โดยมีเทียนมาข่าวแล้ว ทำเช่นนั้นจนครบทุกองค์แม่เหล็กที่จะเชิญมาร่วมงาน เมื่อถึงวันงานผู้ที่เคารพนับถือแม่เหล็กก็จะมารวมกันให้พร้อมเพรียงโดยแต่ละคนจะมีเครื่องสักการะมาด้วย คือ 1) เทียนเวียนรอบศีรษะหนึ่งเล่ม 2) หมากพลูหรือหนึ่งพาน 3) ไก่ต้มสุกแล้วหนึ่งตัว 4) สุราหนึ่งขวด 5) ดอกไม้รูปเทียน นำมามอบให้เจ้าภาพที่จะนำไปบูชาที่แท่นบูชา ส่วนเงินนั้นสุดแท้แต่จะมีศรัทธาเรียกว่า ลงขันบูชาอันเป็นการแสดงน้ำใจต่อกัน
27. ย้ายแม่ธรณี (เล่ม 11, น. 3759-3760)	- การย้ายแม่ธรณี เป็นพิธีกรรมอันหนึ่งที่ชาวอีสานโบราณได้กระทำเพื่อความเป็นสิริมงคล ก่อนที่จะลงมือขุดหลุมดิน "ปลุกเสียน" (ปลุกบ้าน) เป็นการบอกกล่าวขอขมาลาโทษต่อผืนแผ่นดิน (แม่ธรณี) และบอกกล่าวสิ่งเข็ดขวง (สิ่งศักดิ์สิทธิ์น้ำเกรงขาม) หรือสิ่งอาถรรพณ์ทั้งหลายให้เคลื่อนย้ายออกจากบริเวณที่จะปลุกบ้าน เนื่องจากเกรงว่าลูกหลานหรือคนที่อยู่อาศัยบนบ้าน จะถ่ายมูล หรือทิ้งของสกปรกคราดแม่ธรณีกล่าวคำ "อุกาสะ" แล้วว่า "ผู้ข้าขออัญเชิญแม่พระธรณี พร้อมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายได้ห้าย้าย(ออกจาก) จากบริเวณที่ลูกหลานสืบลูกเสียน เพราะย่าน(กลัว) ว่าลูกหลานสืบสิ่งสกปรก ถ่ายมูลมูลกลงใส่แม่ธรณี ขอแม่แจ้งย้ายออกไปอยู่ข้างบ้าน ขอให้แม่แจ้งคุ้มครองปกป้องรักษาบ้านเสียนและลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข สิ่งปดืทั้งหลายขอให้แม่น้ำไปโยนทิ้งให้ไกล เหลือไว้แต่สิ่งที่เป็นมงคลแก่ผู้ข้าและลูกหลานทั้งหลายเทอญ"
28. ออกคอยกรรม (เล่ม 3, น.1304-1305)	- วันจะออกจากอยู่ไฟ หรือชาวอีสานเรียกว่า อยู่กรรม ภาษาแสกว่า ออกคอยกรรม การ "ออกคอยกรรม" เจ้าภาพจะเชิญผู้หญิงรอบๆ บ้าน ประมาณ 9-10 คน มาร่วมต้มน้ำร้อน (คำว่า น้ำร้อน ก็คือ กาบแกน รากใบ ดอก ผล เมล็ดพืชต่างๆ ถ้าจะเรียกรวมๆ ก็คือ ยาสมุนไพรพื้นบ้าน เอามาต้มใส่หม้อใหญ่ให้เดือด) เมื่อทุกคนไปถึงจะมีกระบายกะลามะพร้าว มีด้ามยาวๆ ตักน้ำยาสมุนไพรจากหม้อต้ม เมื่อคนแรกไปถึงก็จะตักน้ำร้อนเป็นสองส่วน ส่วนที่ 1 ตักให้แม่ลูกอ่อนดื่ม ส่วนที่ 2 ตักดื่มเอง ใครไม่พอเพิ่มได้ ทุกคนที่ไปจะต้องปฏิบัติอย่างนั้น ถ้าแม่ลูกอ่อนออกลูกเป็นชายควรจะต้มน้ำร้อนถึง 4 ถ้วย ถ้าออกลูกเป็นหญิงควรจะต้ม 7 ถ้วย กินได้หรือไม่ได้ต้องอดทน เมื่อออกจากอยู่ไฟ หรือ "ออก

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	คอยกรรม" แล้ว ความโยงโยระหว่างผู้หญิงแม่ลูกอ่อนกับพวกผู้หญิงที่ ร่วมกันดื่มน้ำยาสมุนไพรก็จะช่วยตรวจสอบดูแลคุ้มครองหญิงแม่ลูก อ่อนนั้นด้วยในเรื่องอาหารการกินมิให้ผิดชะล่า

เมื่อศึกษาบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน ทั้ง 28 รายการด้วยแนวคิดคติชนวิทยาสามมิติแล้วพบว่า ในมิติปัจเจกบุคคล น้ำมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความมั่นใจในการดำเนินชีวิต มีการนำผักส้มป่อยมาผสมน้ำเพื่อทำน้ำมนต์ไว้ใช้ชดหรือชำระล้างสิ่งที่ไม่ดีให้หายไป เช่น พิธีตอกหลักปี พิธีแก้แม่กำเนิด พิธีสวดถอด พิธีเสียเคราะห์ และ พิธีออกคอยกรรม เป็นต้น ในมิติสังคมวัฒนธรรม น้ำคือสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการเพาะปลูกของชาวอีสาน จึงทำให้มีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการขอฝนและการบำรุงรักษาต้นกล้าไม่ให้เสียหาย เช่น พิธีกำฟ้า เล็งเนี่ยะตา การเสกน้ำหมาข้าวปลูก หรือการแห่ข้าวพันก้อน เป็นต้น ในมิติเหนือโลก น้ำมีบทบาทในการเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือ น้ำเป็นแหล่งอาศัยของมเหศักดิ์ ในพิธีเลี้ยงจะต้องไปเชิญมเหศักดิ์ตามแหล่งน้ำต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องสังเวยในพิธีต่างๆ เช่น พิธีแซนโดนตา พิธีลงนางเทียม พิธีไหว้ครูแคน การเหยาเลี้ยงผี และการสังเวยผีมหีเส็กข์ เป็นต้น สำหรับน้ำที่ใช้เป็นเครื่องสังเวยนอกจากจะเป็นน้ำสะอาดแล้ว น้ำที่มีรสหวาน หรือมีกลิ่นหอมเช่น น้ำมะพร้าว น้ำผึ้ง ก็สามารถนำมาเช่นไหว้ได้เช่นกัน แต่ที่นิยมมากที่สุดก็คือ น้ำสุรา

4. บทบาทของน้ำจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้

จากการศึกษาเนื้อหาในสารานุกรมไทยภาคใต้ พบว่ามีประเพณีและพิธีกรรมตลอดจนบทบาทของน้ำในบริบทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ตาราง 16 แสดงบทบาทของน้ำในสารานุกรมไทยภาคใต้

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. ตอเลาะ บาลอ (เล่ม 6, น.2529-2529)	เมืองปัตตานีสมาัยก่อนเมื่อถึงฤดูร้อนชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำและอาศัยน้ำ ในลำคลอง ต้ม อาบ เช่น บริเวณปากน้ำ (บางตวา) อำเภอหนองจิก มัก มีโรคทำเกิดขึ้นเป็นประจำ เมื่อมีผู้เจ็บป่วย หมอ (บอมอ) หรือผู้นำของ ชาวบ้านในละแวกนั้น ก็จะป่าวร้องนัดแนะกันทำพิธีตอเลาะ บาลอ โดย กำหนดสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เช่น ทำน้ำหรือท้องทุ่ง เป็นสถานที่ ประกอบพิธี บางแห่งที่อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองอาจใช้แม่น้ำเป็นสถานที่ ประกอบพิธีอย่างอำเภอนงจิกจะทำพิธีนี้ที่บริเวณเชิงสะพานข้าม

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	แม่น้ำตุง ปัจจุบันใช้ศาลเพียงดาวางลงบนแพ (ต้นกล้วย) ปล่อยให้ ล่องลอยไปตามกระแส น้ำออกสู่ทะเล ไหว้วานพระแม่คงคาช่วยนำ ภัยอันตรายจากโรคทำออกไปจากหมู่บ้าน
2. ทำบุญชายเล (เล่ม 7, น.3383-3384)	เมื่อพระฉันอาหารเพลเสร็จแล้วชาวบ้านจะเริ่มล้อมวงกินอาหารกัน เสร็จแล้วพระจะเทศนา 1 กัณฑ์ จบแล้วชาวบ้านจะช่วยกันยกราวไม้ที่ แขนงอาหารไปที่ชายทะเล พระก็ไปทำพิธีสวดบังสุกุล ชาวบ้านก็ กรวดน้ำ แบ่งส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่เจ้ากรรมนายเวรและผู้มีพระคุณที่ ล่วงลับไปแล้ว เมื่อพระสวดเสร็จชาวบ้านจะช่วยกันยกหาบอาหารทิ้งลง ในทะเล ชาวบ้านเรียกพิธีตอนนี้ว่า "ส่งหาบส่งคอน" ก็เป็นอันเสร็จพิธี จะเหลือแต่เต็กๆ และชาวบ้านเล่นน้ำกันอย่างสนุกสนาน
3. ขึ้นบ้านใหม่ (เล่ม 2, น.742-743)	เมื่อจะทำบุญขึ้นบ้านใหม่บ้านใดจะต้องประกอบพิธีสงฆ์ในบ้านนั้นซึ่งเจ้า บ้านจะต้องเตรียมสิ่งของที่ใช้ในพิธีไว้ให้พร้อม เช่น พระพุทธรูป สายสิญจน์ ภาชนะใส่น้ำพระพุทธรมนต์ อาสนะสงฆ์ ฯลฯ การประกอบ พิธีอาจประยุกต์ได้หลายแบบ อาจให้พระสวดมนต์ให้พรแล้วฉันอาหาร หรือสวดมนต์ฉันอาหารแล้วจึงให้พรก็ได้ เมื่อเสร็จพิธีแล้วพระสงฆ์จะ ประพรมน้ำพระพุทธรมนต์เจ้าบ้าน และผู้มาร่วมในงานและตามสถานที่ ต่างๆ ภายในบ้านโดยผู้เป็นเจ้าบ้านคอยถือบาตรหรือขัน น้ำพระพุทธรมนต์เดินตามไปด้วยและมักจะระวังไม่ให้ตนเองหรือคนอื่นๆ เดินล้ำหน้า พระ ส่วนความเชื่อและวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับเครื่องใช้ในพิธีสงฆ์ก็เหมือนกับ พิธีสงฆ์อื่นๆ ทั่วไป เช่น อาสนะสงฆ์อาจใช้เสื่อ พรม หรือผ้าขาวก็ได้ แล้วแต่ความสะดวก ภาชนะใส่น้ำพระพุทธรมนต์นิยมใช้บาตรหรือไม้กั้นใช้ ขันทองเหลือง จะไม่ใช่ขันเงิน เพราะจะทำให้พระเป็นอาบัติ บาตรหรือ ขันน้ำพระพุทธรมนต์ตั้งไว้ทางขวามือของพระผู้เป็นประธานในพิธี น้ำที่ ใช้ทำน้ำพระพุทธรมนต์ต้องใช้น้ำที่สะอาดบริสุทธิ์ ด้ายสายสิญจน์ที่ยิงมา จากพระพุทธรูปถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ไม่ควรที่จะเดินหรือหยิบยกสิ่งใด ข้าม เหล่านี้เป็นต้น วิธีปฏิบัติตามความเชื่อเหล่านั้น เช่น บางคนนอกจากจะดูฤกษ์วันขึ้น บ้านใหม่แล้ว ยังดูฤกษ์เวลาและทิศหันหน้าเมื่อจะเข้าอยู่ในบ้านใหม่ด้วย บ้างก็ถือว่าในวันขึ้นบ้านใหม่ต้องเอาน้ำขึ้นไปก่อน ห้ามนำไฟขึ้นไปก่อน โดยเด็ดขาดเป็นการเอาเคล็ดมาให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีเรื่องร้อนใจต่างๆ นานา บ้างก็ถือว่าเมื่อเข้าบ้านในวันขึ้นบ้านใหม่เจ้าบ้านจะต้องเอาข้าว ของเงินทองติดตัวไปด้วย เป็นการเอาเคล็ดมาให้ชีวิตมั่งคั่งสมบูรณ์ บ้างก็ เชื่อว่าของที่ใส่ในบาตรหรือขันน้ำพระพุทธรมนต์ควรจัดทำให้ครบ 10 ประการ คือ ใบเงิน ใบทองใบนาก ใบมะตูม ใบเฉียงพร้าวหอม ผิวมะกรูด

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
4. ทำบุญข้าวเม่า (เล่ม 7, น.3382-3383)	ฝึกส้อมป่อยหญ้าแพรก แฝก และหญ้าคาหรือก้านมะยม ถ้าไม่สามารถจัดหาได้ครบทั้งหมดก็ใช้เท่าที่จะสามารถหาได้ จะไม่มีเลยไม่ได้สำหรับหญ้าคาหรือใบมะยมควรมัดรวมกันเป็นกลุ่มเพื่อพระจะได้ใช้จุ่มน้ำพระพุทธรูปประพรม เหล่านี้เป็นต้น การเริ่มประกอบพิธีจะกระทำประมาณเวลาหนึ่งทุ่มโดยพราหมณ์และผู้สืบเชื้อสายพราหมณ์จะมาพร้อมกันภายในศาลาการเปรียญ วัด นิโครธาราม พราหมณ์ 4 คน จะนำเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา และพระพิฆเนศวรมาประดิษฐานตามลำดับ บนแท่นที่ปูด้วยผ้าขาว หน้าพระประธานพราหมณ์จะนำเทียน 9 เล่ม ปักหน้าพระประธานหมากพลู 9 คำ ถวายเทวรูปอีก 4 คำ ใส่พาน มีหมอน้ำมนต์หนึ่งใบใช้น้ำจากน้ำบ่อ น้ำบาง และน้ำสระผสมกัน นำแจกันดอกไม้ประดับสองข้างแท่นบูชา เติริမ်ชั้นทองเหลืองขนาดใหญ่ 3 ใบ สำหรับรองน้ำทรงจากองค์เทวรูปเริ่มพิธีโดยการจุดธูปเทียนหน้าพระประธาน วงสายสิญจน์จากพระประธานมายังเทวรูปพราหมณ์จุดธูปเทียนหน้าเทวรูป และหมอน้ำมนต์ แล้วเริ่มบูชาพระรัตนตรัยและบูชาเทวรูปเสร็จแล้วทำพิธีสงฆ์น้ำเทวรูปมีชั้นทองเหลือง 3 ใบ ใบหนึ่งใส่น้ำมนต์และใบมะกรูดพราหมณ์อ่านโองการจบแล้วตักน้ำทรงเทวรูปครึ่งละหนึ่งองค์ขณะสงฆ์น้ำเทวรูปพราหมณ์จะเป่าสังข์และแกว่งบัณเฑาะว์จนครบทุกองค์ หัวหน้าพราหมณ์จะอ่านหรือสวดโองการ แล้วนำน้ำที่ทรงเทวรูปมาทาฝ่ามือหลังเท้า ฝ่าเท้า สะตือ หน้าผากทาหน้า และทาหลังเท้าอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นพราหมณ์จะนำสายสิญจน์วนรอบเทวรูปทุกองค์ แล้วจึงนำอาหารใส่กระทงมาบูชาเทวรูป ประกอบด้วย น้ำตาลแว่น ข้าวเม่า ข้าวอวน ข้าวฮ่อ น้ำตาลทราย มะพร้าว หัวหน้าพราหมณ์จุดเทียนในพานหมากพลู อ่านโองการอัญเชิญ เทวดา/เทพเจ้า พร้อมกับ การสาธยายมนต์เพื่อป้องกันภัย
5. ทำบุญเดือนสิบ (เล่ม 7, น.3384-3395)	พวกพราหมณ์มีธรรมเนียมการเซ่นและทำทักษิณาอุทิศบุรพบิดาของเขา เรียกว่า "ศราระ" เนื่องในการเผาศพบ้างในวันครบรอบวันตายของบุรพบิดาบ้าง บุรพบิดาของเขามี 3 ชั้นคือ บิดา ปู่ ทวด เมื่อเซ่นหรือทำทักษิณาแล้วก็กรวดน้ำไปให้การกรวดน้ำของเขานั้น เขาลงไปในแม่น้ำเอามือกอบน้ำขึ้นแล้วค่อยๆ ปล่อยให้ร่วงลง นึกอุทิศถึงผู้ตายไปพลางว่าขอให้ให้น้ำนี้ระงับความกระหายของผู้นี้ๆ ส่วนอาหารที่เซ่นแล้วนำไปโยนให้สัตว์ต่างๆ มี กา เป็นต้น เมื่อพระพุทธรูปเกิดขึ้นแล้ว ธรรมเนียมดังกล่าวได้กลายเป็นโดยอนุโลม คือในวันสารท วันตรุษ วันสงกรานต์ผู้นับถือพระพุทธรูปได้ทำบุญเลี้ยงพระ ถวายไทยธรรมถวายผ้าบังสุกุล

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
6. บวช (เล่ม 8, น.3946-3951)	และมีการกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่เปตชน ญาติโยมจะเตรียมหาน้ำ สำหรับใช้กรวดน้ำมาถวายพระที่อุปสมบทใหม่ เพื่อกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่บิดามารดา ญาติมิตร และสรรพสัตว์ เป็น อันเสร็จพิธีอุปสมบท
7. พิธีเกิดใหม่ (เล่ม 2, น.549-550)	พิธีเกิดใหม่ มีที่มาจากพราหมณ์อินเดียเชื่อว่าคนที่มีบาปกรรม มีเสนียด จัญไรติดตนถ้าได้ลงดำหัวในแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ ความเคราะห์ร้าย ความชั่วร้ายบาปกรรมทั้งหมดทั้งหลายก็หมดไป หากคนไทยไปดำหัวใน แม่น้ำคงคาเพื่อชำระบาป ชำระความอัปมงคล เป็นการสวดวิสัยจึงเลือก ลำน้ำ ลำคลอง ที่มีกระแสน้ำไหลผ่านตลอดปีซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า "คลองมีขุน" (หมายถึงมีขุนน้ำคือต้นน้ำจากภูเขา) แทนน้ำคงคา เช่น ใน จังหวัดพัทลุง มีคลองซึ่งเริ่มต้นจากเทือกเขาบรรทัด ไปออกทะเลสาบ สงขลามีน้ำไหลอยู่ตลอดปีไม่เคยขาด จึงมีผู้มาทำพิธีเกิดใหม่อยู่บ่อยๆ ควนขนุนเมื่อเตรียมข้าวของต่างๆ พร้อมแล้ว ถึงเวลานัดหมายผู้ปกครอง จะนำผู้ที่ขอเกิดใหม่ไปยังบ้านหมอ หมอปริกรรม ปลุกเสกน้ำมนต์ ร่าย มนต์ป้องกันตัวทั้งหมอและผู้ขอเกิดใหม่เป็นการป้องกันไม่ให้ฝ่ายตรง ข้ามร้ายคุณไสยได้ จากนั้นเดินทางไปยังลำคลองมีขุนที่กำหนดไว้ ภูเสื้อ ผ้าขาวม้าริมฝั่งลำคลอง วางเครื่องสักการะต่างๆวางสายสิญจน์โดยรอบ พานทั้งสาม ภูษาควางบนผ้าขาวบูชาพระ ชุมนุมนเทวดา ไหว้ครู กล่าว คำอธิษฐานขอเกิดใหม่หมอลงไปในน้ำ ปักไม้ 2 อัน รวบปลายทั้งสอง เป็นรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่ว ผูกต้นเข้ากับไม้ทั้งสองข้าง ผูกภูษาเป็นรูป วงกลมใฝ่ล่น้ำพอเห็นชัด แล้ววางด้วยสายสิญจน์ 3 รอบ จูงผู้ขอเกิดใหม่ ไปยืนเหนือกระแสน้ำ หันหน้าตามน้ำ ให้งมมือชุกได้คางเหมือนทารกอยู่ ในท้อง หมอปริกรรมคาถาเป่ากระหม่อมกตให้ดำน้ำลอดบ่วงภูษาคา พอ เริ่มจะดำน้ำ ใ้หัวว่า "พุท" ดำน้ำลอดบ่วงภูษาคา พอใฝ่ล่น้ำจากน้ำใ้หัวว่า "โธ" ทำเช่นนี้ 3 ครั้ง หมอนำขึ้นฝั่ง ให้เปลี่ยนเสื้อผ้าชุดใหม่ เข้านั่งใน สายสิญจน์รดน้ำมนต์พร้อมกับร่ายโองการไปจนตลอดแล้วร่ายมนต์ผูก หัวใจภาษาหมอเรียกว่า "แยกรอบ" ต่อจากนั้นหมอป้อนข้าวเปียกคลุก น้ำตาลแวนให้กิน 3 ซ้อน เป็นจบพิธี
8. ดอย (เล่ม 5, น.2366-2367)	เมื่อมีผู้ตายในบ้านเรือนใด บางครั้งญาติมิตรจะรีบไปหาหมอผี ซึ่งชาว ภาคใต้มักจะเรียกว่า "หมอดอย" มาทำพิธีทางไสยศาสตร์เพื่อขับไล่ความ ชั่วร้ายหรือเสนียดจัญไรที่มีอยู่ในตัวศพเพื่อมิให้ผีร้ายจากศพมารังควาน ทำร้าย หรือก่อความเดือดร้อนแก่ญาติมิตรที่ยังมีชีวิตอยู่ การกระทำพิธี ทางไสยศาสตร์ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า "พิธีดอย" พิธีดอยมักจะเริ่มด้วยการ ประพรมน้ำมนต์ที่ศพเพื่อปัดรังควานและเสนียดจัญไร แล้วเสก

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	คาถาอาคมที่ศพเท่านั้น พิธีดอยศพที่ตายโหง ตายพราย เริ่มด้วยการทำน้ำมนต์ซึ่งเรียกกันว่า "มนต์น้ำ" เพื่อใช้น้ำมนต์มาประพรมศพปัดรังควานและเสนียดจัญไร พิธีมนต์น้ำเริ่มด้วยหมอดอยนำหม้อน้ำมนต์มาวางตรงหน้าแล้วบูชาพระ ถัดจากนั้นจึงเริ่มว่าบทมนต์น้ำ ในขณะที่หมอดอยเจียนขี้ผึ้งเวียนไปให้ทั่วหม้อน้ำมนต์โดยให้น้ำตาเจียนหยดลงไปในหม้อน้ำมนต์และหมอดอยจะใช้ธูปาคามากวนหม้อน้ำมนต์ตลอดเวลาการมนต์น้ำนั้นใช้เวลานานมาก เพราะมีบทมนต์น้ำที่หมอดอยว่าหลายบท โดยปรกติหมอดอยจะเริ่มด้วยบทอัญเชิญพระพุทธรูป พระธรรมคุณ และสังฆคุณ มาเป็นสิริมงคลต่อมาจะเป็นบทบูชาครู บูชาเทพเจ้า เจ้าป่า เจ้าลำนาคาไฟและเจ้าที่เจ้าทาง เป็นต้น เพื่ออัญเชิญมารับทราบและบันดาลให้น้ำมนต์นั้นปัดเสนียดจัญไรและรังควานทั้งปวงในตัวศพ เพราะเชื่อว่าเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นมีอนุภาพเหนือกว่าผีสงฆ์ทั้งปวง ผีทุกประเภทจะหลีกหนีไปหมดสิ้น เมื่อจบพิธีมนต์น้ำ หมอดอยจะเอาน้ำมนต์ที่ได้จากพิธีดังกล่าวมาประพรมศพ และที่อื่นใดที่หมอดอยต้องการจะปัดรังควาน เช่น บริเวณบ้านเรือนที่ตั้งศพและที่อื่นๆ ส่วนน้ำมนต์ที่เหลือจะวางไว้บริเวณหน้าโต๊ะหมู่บูชาในพิธีศพ เพื่อไว้ใช้พรมในโอกาสอื่นๆ ตลอดพิธีศพ
9. เข้าพิธีมณฑลว้าวชน (เล่ม 2, น.828-830)	มอบว้าวให้พี่เลี้ยงนำว้าวไปกินหญ้าที่เตรียมไว้ รอคอยเวลาจะเข้าบ่อน บางคนให้ตีมนมผสมกับไข่ไก่ กลัวย่น้ำว่าทำให้ว้าวมีกำลัง แต่ต้องฝึกให้กินมาก่อน น้ำที่ให้ว้าวตีต้องเติมน้ำมนต์ทุกครั้ง พี่เลี้ยงต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ ในเรื่องหญ้า น้ำ ฝ่ายตรงกันข้ามอาจวางยาได้ และต้องไม่ให้ใครเข้าใกล้ว้าวเป็นอันขาดก่อนถึงเวลาชนประมาณ 10 นาที ให้เอาลูกตาลสุกคลุกหัวเพื่อให้สิ้น ฝ่ายตรงข้ามแทงสั้น ป้องกันได้ดีพอสมควร ตอนจูงเข้าบ่อนหมอดอยต้องประน้ำมนต์ไปด้วย เวลาวางว้าวต้องแก้เคล็ดในเรื่องผ่านหลาวเหล็กผีหลวง เมื่อว้าวต่อหัวชนกันเป็นหมัดหน้าทีของหมอดอย ได้แก่เอาใจช่วยเท่านั้น
10. พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (เล่ม 11, น.5429-5430)	พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพิธีสำคัญที่สุดพิธีหนึ่งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นพิธีสาบานตนของพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางใหญ่น้อยที่ถือศักดินาเกิน 400 เพื่อเป็นการแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ผู้ทำพิธีนี้ได้แก่พวกพราหมณ์ในราชสำนักและหัวเมืองเป็นผู้ทำน้ำสาบาน คือน้ำแช่เครื่องศาสตราวุธและมีพราหมณ์เป็นผู้อ่านโองการแช่งน้ำในขณะที่ทำพิธี
11. บังคุนบัว (เล่ม 8, น.3975-3976)	เมื่อพิธีสงฆ์เสร็จ พระฉันอาหารเรียบร้อยแล้วก็จะให้โยมพระ หรือเด็กติดตามพระมากินอาหารก่อน จากนั้นแต่ละคนก็จะไปรับพอกของตนมา

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	รับประทานอาหารร่วมกันในหมู่ญาติและเพื่อนสนิท เป็นการพบปะสังสรรค์กันในวัด หลังจากนั้นจะเริ่มพิธีตักน้ำพระ และรดน้ำพ่อแม่ปู่ย่าตายาย เรียกว่า "รดน้ำคนแก่" การรดน้ำนี้จะเริ่มโดยรดน้ำพระพุทธรูป รดน้ำเจ้าอาวาส แล้วก็ถึงพิธีรดน้ำปู่ย่าตายาย บางที่เรียกพิธีนี้ว่า "ผลัดผ้าคนแก่" หรือ "อาบน้ำคนแก่" การรดน้ำบางวัดจะสร้างโรงพิธี ทำเบญจาประดับสวยงาม บางวัดก็ยกพื้นปักไม้ผูกผ้าขาวเป็นเพดานเท่านั้น ช่วงที่รดน้ำคนแก่นี้จะทำกันเฉพาะญาติหรือลูกหลานและคนที่นับถือกัน ส่วนคนอื่นๆ จะไปชุมนุมกันในบริเวณที่ถูกกำหนดให้เป็นสนามกีฬาสำหรับหมู่บ้าน
12. ใส่เปรต (เล่ม 17)	การทำร้านเปรตอาจจะต่างออกไปในแต่ละวัดแต่ละหมู่บ้าน เช่น บางวัดจะทำร้านเปรตธรรมดา คือ ร้านเปรต 4 เสา แต่บางวัดอาจทำทั้งร้านเปรต 4 เสาและเสาเดี่ยวด้วยร้านเปรตเสาเดี่ยวอาจสูงประมาณ 10-20 เมตร มีชั้นเดียวตั้งสิ่งของเครื่องใช้ทั่วไป เช่น เสื้อผ้า บุหรี่ สุรา หม้อ กระจะเป็นต้น สำหรับให้ชาวบ้านได้ชิงเปรตกันเพื่อความสนุกสนานการทำร้านเปรตสูงนี้ บางวัดอาจทำร้านแบบ 4 เสาสูง แล้วแขวนเสาสำหรับขึ้นร้านเปรตให้ห้อยไว้ตรงกลางร้าน ปลายเสาจะทาน้ำมันไว้ให้ลื่นเพื่อให้ขึ้นลำบากจะได้สนุกสนานยิ่งขึ้น
13. แห่จาด (เล่ม 18, น.8733-8733)	ที่เรียกว่าแห่จาดก็เพราะอาหารในพิธีมักจะอยู่ในรูปของจาด คือจะมีอาหารต่างๆ ครบชุด ทั้งข้าว กับข้าว น้ำดื่ม ขนมหวาน การแห่จาดเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของชาวกระบี่ เป็นการทำให้เพื่อสาธารณกุศล การเตรียมอาหารที่ใช้ในการแห่จาดแต่ละชุดจะต้องครบถ้วนทั้งคาวหวาน เช่น ข้าวสวย ขนมพอง ขนมลา ขนมกงหรือขนมไข่ปลา ขนมเพี้ยซ่า หรือดีซำ และขนมบ้า
14. ไหว้พระจันทร์ (เล่ม 18)	หัวหน้าเกาะจะเป็นผู้ทำพิธีเปิดงานโดยการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ เครื่องเซ่นได้แก่ เหล้ายา อาหาร แล้วจึงทำพิธีไหว้พระจันทร์ มีการกล่าวสรรเสริญและขอพรจากพระจันทร์ หลังจากนั้นทุกคนที่มาร่วมงานก็ร่วมกันเดินรำตามจังหวะพื้นเมืองของชาวเล คือเป็นจังหวะเดียวกับการเต้นรอกเง็ง แต่เนื้อเพลงที่ใช้ต่างกัน
15. สระหัว (เล่ม 16, น.7813-7814)	สระหัว เป็นพิธีกรรมทำบุญรดน้ำให้แก่ผู้สูงอายุที่ตนเคารพนับถือ มีทวดปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ เป็นการประกอบส่วนบุญกุศล ทดแทนพระคุณต่อผู้สูงอายุขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ผู้สูงอายุเกิดความปิติ ทำให้มีอายุยืนยาวต่อไปอีก งานสระหัวเป็นงานใหญ่ บุคคลที่มีผู้คนเคารพนับถือ มีพรรคพวกเพื่อนฝูงมีบริวาร และมีลูกหลานมากเท่านั้น จึงจะจัดงานสระหัวได้ จะตั้งงานที่บ้านหรือที่วัดก็ได้ ถ้ามีบริเวณบ้านไม่กว้างขวางพอไปจัดงานใน

ประเพณี/พิธีกรรม	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
	วัดที่อยู่ใกล้กับผู้สูงอายุ จากนั้นผู้กล่าวน้ำจะเป็นตัวแทนนำพวงมาลัยไปสวมมือและประเด็มน้ำเป็นคนแรก ผู้ประจำเรือดึงไม้ระเกะที่ตรงปากไม้ไผ่ออก น้ำไหลลงบนเพดานผ้าขาว อาบลงบนร่างกายของผู้สูงอายุ ลูกหลานไปช่วยขัดสีเหงื่อโคลนให้ผู้สูงอายุ ที่มีลูกหลานมากๆ ก็ถูกอาบน้ำนานอวยมิ่งสิ่งพรให้แก่ทุกคน เมื่อลูกหลานได้รดน้ำกันอย่างทั่วถึงแล้ว ช่วยกันประคองลงจากเบญจาไปยังฉากกั้นที่เตรียมไว้ เช็ดตัวให้แห้งสนิท ลูบไล้ด้วยเครื่องหอม แล้วผลัดเปลี่ยนผ้าถุง เสื้อ ผ้าห่มชุดใหม่ที่ดีที่สุดให้ มีผู้สูงอายุชายหญิงจำนวนเท่าไร ก็ต้องเตรียมมาให้ครบคน เมื่อแต่งกายผู้สูงอายุเป็นที่เรียบร้อย ช่วยกันประคองให้มานั่งห้อยเท้าในที่ที่เตรียมไว้ ผู้อาวุโสจตุรบุรุษเฒ่าหม่อมบุชา กล่าวคำบูชา พระรัตนตรัย อารธนาศีล รับศีล อารธนาพระปริตร พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ประพรมน้ำพุทธมนต์ ถวายปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์อนุโมทนา แผ่เมตตาถวายภัตตาหาร ทุกคนร่วมกันรับประทานอาหารในโรงประจำเป็นเสร็จพิธีสระหัว ในปัจจุบันการประกอบพิธีสระหัวไม่ต้องใช้เรือ ต่อน้ำจากท่อประปาหรือก๊อกน้ำ มีความสะดวกขึ้น

เมื่อวิเคราะห์บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ทั้ง 15 รายการกับแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติ แล้วพบว่า ในมิติปัจเจกบุคคล น้ำช่วยชำระล้างให้เกิดความบริสุทธิ์หรือล้างสิ่งที่ไม่ดีให้ออกไป จึงมีการมนต์คาถาใส่น้ำเพื่อใช้ในพิธีต่างๆ เช่น พิธีต่อเลาะ พิธีบало การใช้น้ำมนต์ผสมกล้วยให้วัวกิน หรือการพาวัวเข้าไปชนในสนามแข่ง เหล่านี้ล้วนช่วยเสริมสร้างพลังใจและความมั่นใจให้กับผู้ทำพิธีเป็นอย่างดี ในมิติสังคมวัฒนธรรม น้ำมีบทบาทในการนำพาคนในชุมชนหรือครอบครัวให้เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน ดังเห็นได้จาก พิธีอาบน้ำให้คนแก่ พิธีรดน้ำคนแก่ สระหัวคนแก่ ประเพณีแห่จาดเป็นต้น ในมิติเหนือโลก พบว่ามีการใช้น้ำเชื่อมโยงกับมิติเหนือโลกให้ช่วยมาเป็นพยานหรือช่วยในการเปลี่ยนผ่านชีวิตของบุคคลให้กลายเป็นคนใหม่ เช่น พิธีเกิดใหม่ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา นอกจากนี้ น้ำยังเป็นสื่อข้ามมิติที่ช่วยนำผลบุญไปสู่วิญญาณผู้วายชนม์อีกด้วย เช่น พิธีทำบุญเดือนสิบ การทำบุญชายเล และการกรวดน้ำในงานบวช เป็นต้น

จากการนำมมองคติชนวิทยา 3 มิติ มาใช้ในการพิจารณาความสำคัญของน้ำที่ปรากฏในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยทั้ง 4 ภาค รวมประเพณีและพิธีกรรมกว่า 105 พิธี สามารถสรุปได้ว่า น้ำมีบทบาทสำคัญต่อปัจเจกบุคคลและสังคมวัฒนธรรมมากที่สุด ดังปรากฏว่ามีประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้กับผู้คนที่เข้าร่วมพิธี อีกทั้งยังมีประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลในทุกช่วงวัย ซึ่งปรากฏอย่างหลากหลายในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย

ทั้ง 4 ภาค ในมิติสังคมวัฒนธรรม น้ำยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน ดังแสดงออกได้อย่างเด่นชัดจากประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการขอฝน ซึ่งปรากฏทุกภาคของประเทศไทย อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า สภาพทางภูมิศาสตร์ เช่น ที่ตั้งของภาคอีสานก็มีส่วนสำคัญในการแสดงออกทางประเพณีและพิธีกรรมเช่นเดียวกัน กล่าวคือ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน ปรากฏพิธีกรรมเกี่ยวกับการขอฝนมากที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ เป็นต้น ส่วนพิธีกรรมกับการเชื่อมโยงไปสู่มิติเหนือโลกผ่านบทบาทของน้ำก็นับว่ามีความหลากหลายและน่าสนใจไม่แตกต่างกับวิธีการในวัฒนธรรมหลวงที่ปรากฏในบทที่ผ่านมา ผลการศึกษาในบทที่ 5 นี้ ทำให้เห็นสภาพของน้ำที่คนไทยได้นำมาใช้ในการเชื่อมโยงกับโลกศักดิ์สิทธิ์ตามภูมิปัญญาของแต่ละวัฒนธรรมย่อยในท้องถิ่นต่างๆ ได้อีกด้วย

บทที่ 6

บทสรุป

การศึกษาเรื่อง “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมของไทย มีจุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูอันเป็นรากฐานสำคัญของประเพณีและพิธีกรรมไทย 2) เพื่อศึกษาบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมไทยจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณคดี และสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 3) เพื่ออธิบายบทบาทและความสำคัญของน้ำในระบอบประเพณีพิธีกรรมไทย รวมทั้งการเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมระหว่างวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมย่อย ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

บทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู

การศึกษารoles บทบาทของน้ำในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูอันเป็นรากฐานสำคัญของประเพณีและพิธีกรรมไทยในครั้งนี้ ใช้ตัวบทจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์ไตรภูมิ กาลา คัมภีร์พระเวท และคัมภีร์อุปนิษัท ผลการศึกษาผ่านมุมมองคติชนวิทยา 3 มิติ พบว่า บทบาทของน้ำที่ปรากฏในคัมภีร์ของทั้งสองศาสนาต่างก็มีสมภาพ (Equality) หรือมีภาวะที่เสมอกัน (กิ่งแก้ว อัถถา กร, 2558, น.121) ทั้งในมิติปัจเจกบุคคล มิติทางสังคมวัฒนธรรม และมิติแห่งเทพปรณัมหรือมิติเหนือโลก กล่าวคือ

ในมิติแห่งปัจเจกบุคคล น้ำคือองค์ประกอบสำคัญของชีวิต เป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งมีชีวิตในทุภพภูมิ คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงและคัมภีร์พระเวทกล่าวเหมือนกันว่า ชีวิตเริ่มแรกล้วนกำเนิดขึ้นมาจากน้ำ นอกจากนี้ น้ำยังเป็นหนึ่งในธาตุสำคัญที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ในขณะที่เดียวกันก็มีคุณลักษณะของทวิภาวะ (Duality) ร่วมด้วย คือ น้ำให้ทั้งคุณและโทษ

ในมิติทางสังคมวัฒนธรรม น้ำคือที่มาของความอุดมสมบูรณ์ ในคัมภีร์พระเวทจึงมีบทสำหรับกล่าวสรรเสริญชื่อของแม่น้ำต่างๆ ในฐานะผู้ให้กำเนิดน้ำนม เนยใส และน้ำผึ้งแก่ 2 พากฝั่งที่แม่น้ำไหลผ่าน ในขณะที่คัมภีร์พระไตรปิฎกก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญนี้เช่นกันจึงได้มีการกล่าวเตือนพระสงฆ์ให้มีความระมัดระวังในการลงไปใช้แหล่งน้ำในที่ต่างๆ กับทั้งยังขอให้พระภิกษุสงฆ์ช่วยกันดูแลความสะอาดของแม่น้ำด้วย

ในมิติเหนือโลกหรือมิติแห่งเทพปรณัม น้ำ คือ เทพเทวาและเทพเทวี ในคัมภีร์พระเวทเทพเจ้าแห่งน้ำได้แก่ พระวรุณ (น้ำบนสรวงสวรรค์) พระสรสวตี (น้ำบนโลก) และพระโสสม (น้ำในอัญชูลิ) ผู้ประสงค์ในความอุดมสมบูรณ์ ภูมิปัญญา และโภคทรัพย์จึงได้บูชาไฟและกล่าวสรรเสริญต่อองค์

เทพทั้งสาม นอกจากนี้ น้ำในคัมภีร์ทางศาสนายังแสดงบทบาทสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเป็นสื่อในการเชื่อมโยงโลกปกติและโลกศักดิ์สิทธิ์ ดังปรากฏข้อมูลในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูที่กล่าวถึงการส่งผลบุญให้กับผู้วายชนม์ผ่านการกรวดน้ำ

บทบาทของน้ำจากประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย

การศึกษบทบาทของน้ำจากประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทยที่ใช้ศึกษาในครั้งนี้ ศึกษาจากประชุมจารึก ภาคที่ 8 (จารึกสุโขทัย) จำนวน 29 รายการ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา และเอกสารวรรณคดีไทย จำนวน 11 เรื่อง ได้แก่ นางนพมาศ พระราชพิธีสิบสองเดือน บทเสภาขุนช้างขุนแผน บทละครเรื่องอิเหนา โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส สมุทรวินิจฉัยคำฉันท์ ลิลิตพระลอ ลิลิตโองการแข่งน้ำ โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บทละครเรื่องรามเกียรติ์ และพระอภัยมณี ผลการศึกษาผ่านมุมมองคติชนวิทยา 3 มิติ พบว่า น้ำมีบทบาททางจิตวิทยาต่อปัจเจกบุคคลมากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เช่น พงศาวดารและวรรณคดีไทยที่ใช้ศึกษามีเนื้อหาเกี่ยวกับการปกครองและการสู้รบ ทำให้บทบาทของน้ำในเอกสารเหล่านี้มุ่งไปที่การสร้างความมั่นใจให้กับปัจเจกบุคคลผ่านการดื่ม การสัมผัส การสูดดม และการมีความรู้สึกร่วมผ่านบรรยากาศของพิธีกรรม ในมิติทางสังคมวัฒนธรรม พบว่า น้ำคือปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูก ในเอกสารตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ล้วนกล่าวถึงการทำนาปลูกข้าวของคนไทยอยู่เสมอ ทำให้การประกอบประเพณีและพิธีกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับน้ำหรือฝนจึงเป็นสิ่งที่ขาดไปไม่ได้ เช่น พิธีแรกนา พิธีพระโคกนัลย พิธีเคณฑะ พิธีพรมศาสตร์ และพิธีพิธีอาศุข เป็นต้น ในมิติเหนือโลกพบว่า น้ำมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือ น้ำเป็นสื่อในการนำความศักดิ์สิทธิ์จากเบื้องบนมาสู่บุคคลในโลกปกติ น้ำในพิธีกรรมหรือพระราชพิธีต่างๆ จึงมีอำนาจในการเปลี่ยนหรือยกศักยภาพบุคคลให้สูงขึ้นได้ เช่น พระราชพิธีปราบดาภิเษก พระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่เปลี่ยนบุคคลให้กลายเป็นกษัตริย์ หรือพระราชพิธีโสกันต์ที่เปลี่ยนสถานะของเด็กให้กลายเป็นผู้ใหญ่ ในขณะที่ยวกันน้ำยังเป็นสื่อในการลงโทษต่อผู้ที่ผิดคำสาบานในการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือในพิธีการดำน้ำพิสูจน์ความจริง อีกด้วย

บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 4 ภาค

การศึกษบทบาทของน้ำผ่านมุมมองคติชนวิทยา 3 มิติ ที่ปรากฏในสารานุกรม วัฒนธรรมไทยทั้ง 4 ภาค พบว่า ในมิติปัจเจกบุคคลน้ำมีบทบาทต่อความมั่นใจและสร้างความสบายใจให้กับบุคคลมากที่สุด ดังเห็นได้จากบทบาทของน้ำในการชำระล้างให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์หรือการเฝิมการรดน้ำเพื่อให้เกิดสิริมงคลกับชีวิตผ่านพิธีกรรมส่วนบุคคล เช่น การเกิด การทำขวัญ การโกนจุก

การบวช การแต่งงาน การป่วย และการตาย ในมิติทางสังคมวัฒนธรรม น้ำคือปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูก ผู้คนในสังคมจึงยังยึดเหนี่ยวประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่ทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการอุปโภค บริโภค และใช้เพาะปลูก ประเพณีทางสังคมที่เกี่ยวกับการทำให้มีน้ำฝน เช่น พิธีขอฝน การแห่นางแมว การสังเวศผิขุนน้ำ การเซ่นอารักษ์เหมืองฝาย การเซ่นมเหศักดิ์ ฯลฯ จึงปรากฏอย่างมากมายในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยทั้ง 4 ภาค ในมิติเหนือโลก พบว่า น้ำมีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อข้ามมิติ สะท้อนได้จากประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่มีการอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ ผู้วายชนม์ เจ้ากรรมนายเวร หรือพิธีตัดสัมพันธ์กับผู้ตาย เป็นต้น

บทบาทและความสำคัญของน้ำในระบอบประเพณีพิธีกรรมไทย

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2528, น.5) กล่าวว่า “สยามเป็นประเทศที่อุดมด้วยสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำมากกว่าประเทศอื่นใดในโลก น้ำแทรกซึมอยู่ในสิ่งต่างๆ ทั้งพิธีกรรม วรรณกรรม นาฏศิลป์...” จึงอาจสรุปได้ว่า น้ำ คือบ่อเกิดของวัฒนธรรมไทย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การทำความเข้าใจ “น้ำ” ในวัฒนธรรมนั้น หากเริ่มจากการศึกษาวัฒนธรรมหลวงที่มีผลต่อแนวปฏิบัติทางสังคม เช่น ประเพณีและพิธีกรรม น่าจะนำไปสู่ความเข้าใจบทบาทของน้ำในวัฒนธรรมไทยอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิงแก้ว อุตถากร (2558, น. 111) ได้เสนอว่า พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็คือ วัฒนธรรมหลวง (The Great Tradition) ของคนไทย ส่วนวัฒนธรรมย่อย (The Little Tradition) ก็คือวิถีปฏิบัติที่มาจากการทำการเกษตรกรรมและแนวปฏิบัติที่รับสืบทอดต่อกันมาจากบรรพชน ฉะนั้นการศึกษาบทบาทของ “น้ำ” จากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ย่อมทำให้เห็นสาระสำคัญของ “น้ำ” จากวัฒนธรรมหลวงที่เชื่อมสัมพันธ์ไปสู่บทบาทของน้ำที่ปรากฏในวัฒนธรรมย่อยในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทยด้วย

โดยสาระของน้ำจากข้อมูลที่เป็นวัฒนธรรมหลวงซึ่งเป็นสายธารที่ส่งออกมาจากคัมภีร์ทางศาสนาต่อเนื่องไปสู่ประเพณีในราชสำนักแล้วเชื่อมโยงไปยังวัฒนธรรมย่อยหรือประเพณีราษฎร์ พบว่ามี 5 ประการ สรุปได้ดังนี้

- 1) น้ำ เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต
- 2) น้ำ เป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์
- 3) น้ำ คือ เทพเจ้า
- 4) น้ำ คือ สื่อในการเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์
- 5) น้ำ มีลักษณะของทวิภาวะที่ให้คุณและโทษ

ดังที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ประเพณีหลวง หรือ ประเพณีที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้กระทำ (มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, 2542, น. 31) ก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม

หลวงที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมย่อยเช่นกัน อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมย่อยในสังคมไทยนั้น ไม่ได้เป็นไปในลักษณะของการข่มขู่บังคับให้กระทำตาม แต่อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า “resonance” (การสั่นพ้อง) หรือที่เรียกว่า สมภาพ (กิ่งแก้ว อรรถากร, 2558, น. 121) นั่นเอง ยกตัวอย่างเช่น พระราชพิธีอภิเษกสมรสหรือพิธีแต่งงานในราชสำนักจะมีการสงวนน้ำจากเบญจมหานทีและมีการรดน้ำจากพระสังข์ให้แก่คู่สมรส ต่อมาได้มีการหยิบยืมแนวปฏิบัตินี้ไปใช้ในราชสำนักของหัวเมืองในถิ่นอื่นๆ และผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับภูมิประเทศของตนได้อย่างมีสมภาพหรือปรับเปลี่ยนได้เท่าเทียมกัน ดังข้อความในหนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ที่กล่าวถึงพิธีการแต่งงานของชาวภาคเหนือ ความตอนหนึ่งว่า

“พิธีแต่งงานของผู้เป็นเจ้านายฝ่ายเหนือ ก็จะปฏิบัติเช่นเดียวกับพิธีแต่งงานของชาวล้านนาทั่วไป แต่มีรายละเอียดของขั้นตอนแตกต่างออกไป กล่าวคือ จะมีพิธีรดน้ำลงบนศีรษะของเจ้านายที่เป็นคู่แต่งงาน น้ำที่นำมาจากแม่น้ำโขง แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน...”

(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 1, 2542, น.356)

อีกตัวอย่างหนึ่งของการใช้น้ำในพิธีกรรมที่เสนอให้เห็นภาพของวัฒนธรรมหลวงและประเพณีหลวงที่ต่างก็อยู่บนสายธารเดียวกันก็กั้นยอมเลื่อนไหลและยังคงรักษา “สารสาระ” ของน้ำไว้ได้อย่างเต็มสมภาพ นั่นคือ การหลั่งน้ำทักษิโณทกของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระสรรเพชญ์ที่ 2) เพื่อเป็นการตัดสัมพันธ์ระหว่างหงสาวดีและอยุธยาหรืออีกนัยหนึ่งคือ การประกาศอิสรภาพของอยุธยาที่จะไม่ขึ้นต่อหงสาวดีอีกต่อไป ดังข้อความว่า

“...อันแผ่นดินพระมหามนครศรีอยุธยา กับแผ่นดินหงสาวดีขาดจากทางพระราชไมตรีกัน เพราะเป็นอกุศลกรรมนิยม... แล้วพระหัตถ์ก็ทรงพระสุวรรณภิงคารหลั่งอุกถาราลงเหนือพื้นพสุธาตล จึงออกพระโอรสผู้ตรัสประกาศแก่เทพยเจ้าทั้งหลาย อันมีมหิทธิฤทธิ์และทิพยจักขุ ทิพโสตซึ่งสถิตอยู่ทุกทิศานุทิศจงเป็นทิพยพยาน...”

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, 2455, เล่มที่ 1, น.136)

โดยเหตุการณ์นี้ตรงกับที่มีการบรรยายไว้ในคัมภีร์ไตรภูมิอภินิหารที่กล่าวถึงพระยามหาจักรพรรดิราชเสด็จไปยังทวีปต่างๆ เพื่อประกาศความเป็นเจ้าของแผ่นดิน แม่นเป็นเขตห้วงมหาสมุทร น้ำนั้นก็ยอมแหวกออกเพื่อให้พระมหาจักรพรรดิราชได้ประกาศความเป็นเจ้าแผ่นดินด้วยการหลั่งน้ำทักษิโณทก ดังข้อความว่า

... แล้ว ๘ ก็เสด็จไปยังพระสมุทร แลน้ำในพระสมุทรก็หลีกออกสองข้างให้เป็นทางดั่งกล่าวมาแต่ก่อนนั้น อันว่ารีพลทั้งหลายก็เก็บเอาแก้วแหวนในห้อยสมุทรตามใจเขาปรารถนา เก็บเอาเต็มหอบเต็มพก แล้วจึงไปถึงกำแพงจักรวาลเบื้องทักษิณแลจึงพระญามหาจักรพรรดิราชจึงเอาน้ำในสุวรรณภิงคา(ร) หลังลงแล้วว่า ดั่งนี้ แต่นี้เป็นแดนเมืองเรา เป็นอาณาจักรแห่งกูเบื้องทักษิณแล ครั้น ๘ ว่าแล้วจึงคืนมาโดยหนทางเก่าอันเดินในมหาสมุทรนั้น ครั้นคืนมาน้ำสมุทรนั้นก็กลบรอยเต็มงามดั่งเก่าเล่าแล

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 109)

อภิปรายผล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ มีทั้งเอกสารที่เป็นคัมภีร์ทางศาสนา เอกสารทางประวัติศาสตร์ เอกสารวรรณคดีที่เป็นบันทึกเกี่ยวกับพระราชพิธีและเรื่องเล่าเพื่อความบันเทิง เช่น บทเสภาขุนช้างขุนแผน ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และบทละครเรื่องอิเหนา จากการศึกษาพบว่า บทบาทของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมในเอกสารเหล่านี้ล้วนปรากฏในทิศทางเดียวกัน สะท้อนให้เห็นถึงแบบแผนหรือ “ระบอบ” ของการใช้น้ำในประเพณีและพิธีกรรมของไทยว่าทั้งวัฒนธรรมหลวง ประเพณีหลวง วัฒนธรรมย่อย และประเพณีราษฎร์ ต่างไหลมาจากสายน้ำสายเดียวกัน โดยต้นธารของสายน้ำคือคัมภีร์ทางศาสนา ประเพณีหลวงย่อมเป็นเอกสารที่บันทึกเรื่องราวในราชสำนักเช่น เอกสารทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย สุดท้ายปลายน้ำจึงเป็นสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ทั้ง 4 ภาคที่ส่องสะท้อนวิถีหรือระบอบของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมของไทยว่าล้วนไหลไปมาหากันอย่างมีสมภาพ ด้วยคุณลักษณะของน้ำ 5 ประการคือ 1) น้ำ เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต 2) น้ำ เป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์ 3) น้ำ คือ เทพเจ้า 4) น้ำ คือ สื่อในการเชื่อมโยงไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ และ 5) น้ำ มีลักษณะของทวิภาวะที่ให้คุณและโทษ

กล่าวเฉพาะคุณสมบัติของน้ำในฐานะสื่อที่สามารถรับสารและส่งสารข้ามมิติ ในทางวิทยาศาสตร์ก็มีผู้ให้ความสนใจศึกษาคุณลักษณะนี้เช่นกัน เห็นได้จากการศึกษาลักษณะของผลึกน้ำโดยนักวิทยาศาสตร์ชาวญี่ปุ่น คือ มาซารุ เอโมโตะ (2553, น.128-138) ที่ใช้ความพยายามกว่า 11 ปีในการศึกษาคุณภาพของน้ำทั่วโลกผ่านการวิเคราะห์รูปร่างของผลึกน้ำ ผลการศึกษาพบว่า ผลึกน้ำที่สวยงามจะมาจากน้ำที่ใสสะอาดมีคุณภาพดีและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี นอกจากนี้วิธีวิทยาที่เอโมโตะศึกษายังนำไปสู่ทฤษฎีที่ว่า “น้ำมีความสามารถในการเก็บรักษาข้อมูลได้เป็นอย่างดี” อีกด้วย กล่าวคือ เอโมโตะได้ทดลองสื่อสารกับน้ำด้วยวิธีที่หลากหลาย เช่น การเปิดเพลง การกล่าวถ้อยคำในลักษณะต่างๆ การแสดงตัวอักษรให้น้ำดู หรือแม้แต่การอธิษฐานจิตไปยังน้ำที่ใช้ศึกษาอีกด้วย ความ

น่าสนใจของการทดลองนี้คือ ผลึกของน้ำจะผันแปรไปตามข้อความหรือสารที่น้ำได้รับ เช่น น้ำที่ได้เห็นคำตำทอ หรือได้ฟังเพลงที่หยาบคายจะแสดงผลึกที่แตกสลายไม่สวยงาม ส่วนน้ำที่ได้รับข้อความ เช่น คำอวยพรหรือผ่านการอธิษฐานด้วยความหวังดีจะแสดงผลึกที่เปล่งประกายสวยงามได้ เช่นเดียวกับน้ำที่อยู่ในแหล่งน้ำที่ดีและสะอาด นอกจากนี้ยังมีผลการศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะของน้ำ ในฐานะสื่อข้ามมิติของ สุกัญญา คมสัน. (2553) ที่ได้ทำการทดลองเรื่องทิพยมนต์กับการบำบัดโรค โดยนำน้ำที่ผ่านพิธีเจริญพระพุทธรูปแล้วไปใช้บำบัดโรคร่วมกับการรักษาของแพทย์ กลุ่มทดลองในงานวิจัยนี้คือทารกแรกเกิดจำนวน 482 คน ขั้นตอนการใช้น้ำคือ ให้เจ้าหน้าที่ที่ดูแลผู้ป่วยบริการรดน้ำว่า “พุทโธ” และอธิษฐานขอให้ผู้ป่วยหายจากโรคที่เป็นอยู่ก่อนการบำบัดโรค ผลการศึกษาพบว่า จำนวนวันนอนโรงพยาบาลเฉลี่ยลดลงจาก 8.6 วัน เหลือ 4.8 วัน ทำให้ค่าใช้จ่ายของผู้ป่วยและโรงพยาบาลลดลง

ข้อค้นพบของเอโมโตะและสุกัญญาข้างต้น สามารถยืนยันถึงคุณสมบัติของน้ำในฐานะสื่อที่เชื่อมโยงไปสู่มิติเหนือโลกหรือมิติที่อยู่เหนือความเข้าใจผ่านผัสสะทั้ง 5 ได้อย่างชัดเจน จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่า หากมนุษย์ได้นำข้อค้นพบนี้ไปใช้ในการสื่อสารกับน้ำในตัวเองและผู้อื่นด้วยถ้อยคำอันเป็นมิตรและหวังดี จะทำให้สุขภาพกายและสุขภาพใจของมนุษย์จะแข็งแรงยิ่งขึ้นได้มากเพียงใด ด้วยรูปลักษณะของน้ำที่มีลักษณะทางกายภาพอันเลื่อนไหลไปได้ทุกสถานะจึง เหมาะสมต่อการเป็นสื่อกลางในการประสานเชื่อมโยงกับทุกมิติดังกล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ดีอีกสถานะหนึ่งของน้ำที่ไม่อาจละเลยได้คือ ความรู้สึกชุ่มฉ่ำเย็น เป็นสุข และสะอาด น้ำจึงมีนัยอันยิ่งใหญ่ในการรับรู้ของคนไทย และเป็นคำหลักในภาษาไทยเพื่อใช้ประกอบกับคำอื่นในเชิงเปรียบเทียบ เช่น น้ำใจ น้ำคำ น้ำมือ หรือสำนวนไทยที่ว่า น้ำชุ่มไว้ใจ น้ำใสไว้นอก และปรากฏในวรรณคดีของวรรณคดีที่คนไทยจดจำได้บทพระราชนิพนธ์แปลของรัชกาลที่ 6 เรื่อง เวนิสวานิช ความว่า

“อันความกรุณาปราณี	จะมีใครบังคับก็หาไม่
หลั่งมาเองเหมือนฝนอันชื่นใจ	จากฟากฟ้าสุราลัยสู่แดนดิน”

ข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการเก็บข้อมูลภาคสนามในประเด็นบทบาทของน้ำในประเพณี และพิธีกรรมในสังคมไทยร่วมสมัย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2508). *นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (พิมพ์ครั้งที่ 13)*. พระนคร: ภัคดี
ประดิษฐ์. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสะสุไร ตุลยานน)
- กรมศิลปากร. (2510). *ลิลิตพระลอ*. พระนคร: พระจันทร์.
- กรมศิลปากร. (2517). *พระอภัยมณี คำกลอนของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: บรรณการ.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2552). *พิธีกรรมคือการเชื่อมโยง. วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*. ปีที่
6 ฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน). หน้า 1-9.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2558). *บางเรื่องจากข้อคิดงานเขียนประกอบการเรียนการสอนวิชาคติชนวิทยา*.
พิษณุโลก: สาขาวิชาคติชนวิทยา มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- คณะอนุกรรมการพิจารณาจารึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.
(2548). *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จตุพร เพชรบูรณ์. (2559). *ความเชื่อและบทบาทของประเพณีทานธัมม์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่ ต.เวียง
พางคำ อ.แม่สาย จ.เชียงราย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิตโต (บรรณาธิการ), *พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ* (หน้า 1-22). กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2555). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ
1991 จำกัด.
- จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. (2550). *น้ำกับการพระราชพิธีในราชสำนักสยาม*. ใน ประคอง
นิมมานเหมินท์ (บรรณาธิการ), *น้ำคือชีวิต วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม
2550* (หน้า 22-31). กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- ชมชนก ทรงมิตร. (2547). *พิธีรำผีของชาวไทยเชื้อสายมอญ : ความหมายและบทบาทในการสืบทอด
ทางวัฒนธรรม*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2560). *ลักษณะและบทบาทความสำคัญของ “สุรัสวดี” ใน
สมุทรโฆษคำฉันท์. วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 24(1), 17-54.*
- ชัยยนต์ เพาพาน. (2533). *การลำผีฟ้าในเขต อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศา
สตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- เชิดชาติ หิรัญโร. (2557). ภูมิปัญญาล้านนาในการประยุกต์คัมภีร์และพิธีกรรม “สืบ” “ส่ง” “ถอน” ที่เกี่ยวกับพิบัติภัยในสังคมปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณรงค์วรรษ บุญมา. (2562). *เทศกาลและพิธีกรรมทางศาสนา*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครปฐม.
- ณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์. (2562). *การสื่อสารระหว่างมิติเปรียบเทียบตะวันออกและตะวันตก : การศึกษาพิธีกรรมพ่อนผีบ้านดอกบัวและนิทราพยากรณ์ของเอ็ดการ์ เคย์ซี*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ดนัย ชาทิพอด. (2548). *บทบาทของบทร้องประกอบพิธีกรรมเหยาของชาวผู้ไท*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. (2455). *พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา เล่มที่ 1-2*. กรุงเทพฯ: หอพระสมุดวชิรญาณ.
- ทรงพล อินท่า. (2560). *พิธีกรรมการเลี้ยงปู่ของชาวอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ทรงวิทย์ แก้วศรี. (2535). พระไตรปิฎกฉบับหลวง, ใน พระมหาสมชัย กุสลจิตโต (บรรณาธิการ), *พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ* (หน้า 67-90). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธนากรกรุงเทพ จำกัด (มหาชน). (2554, 18-24 มีนาคม). ว่าด้วย “ภูมิหลัง” “ลักษณะไทย” ตอน 31 : ‘น้ำ’ ในพิธีกรรมพื้นบ้าน. *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*. หน้า 49.
- นภาพรรณ โอวัฒนากิจ. (2523). *แนวคิดเรื่องพระวรุณในวรรณคดีสันสกฤต*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นฤมล หิณชิระนันท์. (2541). *การประเมินสถานภาพไทศึกษา : ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม* (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*. พระนคร: ศิวกร.
- บาหยัน อิมสำราญ. (2559). *วรรณคดีพระราชพิธี*. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บาราบปรปักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา. (2545). *โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2550). น้ำกับประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้านไทย, ใน ประคอง นิมมานเหมินท์ (บรรณาธิการ), *น้ำคือชีวิต วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550* (หน้า 32-47). กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- ประเทือง ทินรัตน์. (2540). *วรรณคดีพระเวท: การศึกษาเชิงสำรวจ. วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ*, 5, 69-75.
- ประภาวดี จตุวิริยะพรชัย. (2537). *ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวจีนกลุ่มภาษาต่างๆ ในจังหวัดพิษณุโลก*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ประเสริฐ รุณรา. (2557). *พิธีสวดนพเคราะห์ พลวัติของพิธีกรรมประดิษฐ์ในสังคมไทย* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปริวัตร ศิระเกียรติสกุล. (2562). *ท้าวเวสสุวรรณ: บทบาทด้านการสั่งสอนในการปริวัตรทางจิตวิญญาณมนุษย์*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- เปลื้อง ณ นคร. (2545). *ประวัติวรรณคดีไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- พระไตรปิฎกสยามรัฐ ฉบับภาษาไทย. (2559). (ซีดีรอม). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมชาย กุศลจิตโต. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต, ใน พระมหาสมชาย กุศลจิตโต (บรรณาธิการ), พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ* (หน้า 23-56). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธีรัตนติก. (2535). *ประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกภาษาบาลี, ใน พระมหาสมชาย กุศลจิตโต*
- พระศุภชัย สุภโท (เจ้าทอง). (2547). *ความคิดเรื่องน้ำในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2539). “*นาคาคติ*” *อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2554). *บทละครเรื่องอิเหนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เพชรกระรัต.

- ภาคภูมิ สุขเจริญ. (2558). มุมมองทางคติชนวิทยากับปรากฏการณ์ความศรัทธาต่อพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
- มรรยาท กิจสุวรรณ และวราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. (2533). พุทธประเพณี : บทบาทและความหมายสำหรับสังคมไทยปัจจุบัน (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มาซารุ เอโมโตะ. (2553). สาส์นจากกวารี (พิมพ์ครั้งที่ 3). (ศศิธร-ศศิวิมล รัชนี, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: บริษัทแปลนพริ้นท์ติ้ง จำกัด.
- มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2542). สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 18 (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร สืบค้นจาก https://saranukromthai.or.th/Ebook/BOOK18/pdf/book18_2.pdf
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2544). พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย ไตรภูมิภษา. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2566). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. สำนัก ราชบัณฑิตยสถาน. <https://dictionary.orst.go.th/>
- วรพจน์ จิราพงษ์. (2560). การแต่งงานข้ามมิติ: การศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวในการบูรณาการ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
- วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. (2534). สถานภาพการศึกษาเรื่องประเพณีไทย : ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชรกร คดคง. (2537). วัฒนธรรมของหมู่บ้านในชนบท จังหวัดพิษณุโลก: ศึกษาเฉพาะประเพณีความเชื่อและการละเล่นของหมู่บ้านไผ่ขอน้ำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน. (2557). พระอุปคุต : การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชร รมะนันท์. (2538). วิวัฒนาการวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศรีนวล ภิญโญสุนันท์. (2528). *พิธีราชาภิเษกในอินเดียและไทย : การศึกษาเปรียบเทียบ*.
 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2555). *อนิจจาสยามประเทศ : ร่ำรวยวัฒนธรรมเพื่อขายแต่ล้มละลายในชีวิต
 วัฒนธรรม*. จดหมายข่าวมูลนิธิเล็ก - ประไพวิริยะพันธุ์. ปีที่ 16 ฉบับที่ 94 (เมษายน-
 มิถุนายน) หน้า 2-5.
- ศิริพร ณ ถลาง และสุพิน ฤทธิ์เพ็ญ. (2558). *คติชนในบริบทข้ามพรมแดน : งานปอยไทใหญ่ใน
 จ.เชียงใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2545). *ชนชาติไทในนิทาน: แลลอดแวงคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ:
 มติชน.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2559). *“คติชนสร้างสรรค์” บทสังเคราะห์และทฤษฎี*. กรุงเทพฯ: ศูนย์
 มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ศิริพจน์ สุกุลทอง. (2546). *กระบวนการสืบทอดจากสื่อสัญลักษณ์ทางพิธีกรรม “ศีลศักดิ์สิทธิ์
 7 ประการ” ไปสู่ความเชื่อศรัทธาและการดำเนินชีวิตทางธุรกิจ แบบมีจริยธรรมของชุมชน
 ชาวคริสต์(โรมันคาทอลิก) ของโบสถ์พระมารดานิจจานุเคราะห์ กรุงเทพมหานคร.
 วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิเทศศาสตร์ธุรกิจ บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.*
- ศิริพร สุวรรณศรี. (2536). *ประเพณีการสู่ขวัญของชาวเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด*. วิทยานิพนธ์
 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2561). *โครงการแข่งขัน: อำนาจของการสาปแช่งหรืออำนาจของการจับจ้อง.
 วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 44 (1), 19-40.*
- สมบูรณ์ แก่นตะเคียน. (2519). *การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยด้านขนบธรรมเนียมประเพณี
 ไทย เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 177*. กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการ
 ฝึกหัดครู.
- สมปราษฎ์ อัมมะพันธุ์. (2536). *ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สวามี ประภาวณันทะ, และแมนเชสเตอร์, เพนเดอริค. (2553). *อุปนิษิต : คัมภีร์เพื่อความสงบคานติ
 [The Upanishads : Breath of the Eternal (Mentor Series)]* (กิ่งแก้ว อัตถการ,
 ผู้แปล). กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2527). *อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย)*. กรุงเทพฯ:
 อักษรเจริญทัศน์.

- สุกัญญา คมสัน. (2553). ทิพยมนต์กับการบำบัดโรค. *วารสารสำนักการแพทย์ทางเลือก*, 3 (2), น.41 - 47.
- สุกัญญา สุฉายา. (2544). *ความเชื่อและพิธีกรรมในวิถีชีวิตของชาวคลองบางระมาด* (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทร กลับพิช. (2520). *การศึกษาวิเคราะห์ห่มหาสมุทรในฐานะเป็นเครื่องมือสื่อธรรมใน*
- สุภัค มหาวรากร. (2552). *ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพร พลายเล็ก. (2557). *การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุภาพรณ ณ บางช้าง. (2535). *ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงอยุธยาตอนกลาง*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2539). *น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สุรียา รัตนกุล. (2555). *พิธีกรรมในศาสนา เล่ม 2*. นครปฐม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุริย์ บัณฑุชัย. (2538). *ประเพณีการกินเจของชาวไทยเชื้อสายจีนใน จังหวัดพิษณุโลก*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สุวรรณณี ทองรอด. (2558). *ทอง : ความหมายและคุณค่าในวัฒนธรรมไทย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สุวิทย์ เจียรสุวรรณ. (2546). *การวิเคราะห์บทบาทขวัญและพิธีทำขวัญของกลุ่มคนไทย ไทยพวน และไทยเขมรที่จังหวัดฉะเชิงเทรา*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสพบัณฑิต โห่งบัณฑิต. (2562). *การตีความคัมภีร์เตภูมิกถาตามหลักการของคัมภีร์เนติปกรณ์*. *วารสารวิจัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น (ฉบับบัณฑิตศึกษา) สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (มกราคม 2555). หน้า 1-10.
- เสาวภา เจริญขวัญ. (2520). *ประเพณีการแต่งงานของอินเดียในสมัยพระเวท*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ. (ม.ป.ป.). *โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส*. สืบค้น 26 มีนาคม 2565. จาก <https://vajirayana.org/โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส>

- ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ. (ม.ป.ป.). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช*. สืบค้น 30 มีนาคม 2565. จาก <https://vajirayana.org/บทละครเรื่องรามเกียรติ์>
- ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ. (ม.ป.ป.). *ลิลิตโองการแข่งน้ำ*. สืบค้น 25 มีนาคม 2565. จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตโองการแข่งน้ำ/ลิลิตโองการแข่งน้ำ-ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า>.
- ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ. (ม.ป.ป.). *สมุทรโฆษคำฉันท์*. สืบค้น 27 มีนาคม 2565. จาก <https://vajirayana.org/สมุทรโฆษคำฉันท์>
- ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ. (ม.ป.ป.). *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ*. สืบค้น 1 เมษายน 2562, จาก <https://vajirayana.org/ขุนช้างขุนแผน-ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ>
- หอสมุดแห่งชาติ กาญจนานิเทศ สงขลา. (ม.ป.ป.). *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*.
- อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2552). *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2555). *กว้างกว่าโลก เหนือจักรวาล ขอบข่ายอันไพศาลของวิชาคติชนวิทยา*. วิทยาจารย์. ปีที่ 111 ฉบับที่ 3 (มกราคม 2555). หน้า 25-28.
- อร่ามรัศมี ดั่งชนะ. (2538). *การศึกษาประเพณีสวดพระมาลัยของอ.ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้.
- อุดม จันทะดวง. (2530). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องน้ำโสมและเครื่องตีอื่นๆ ในคัมภีร์พระเวท*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุทัย หิรัญโต. (2526). *สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- อุบลนภา อินพลอย. (2561). *ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว : ความสัมพันธ์ระหว่างกะเหรี่ยงกับสิ่งเหนือธรรมชาติ*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- Keith Begley. (2012). *The Concept of Duality and its Representation in Language as Antonymy*, Retrieved January 30, 2016, from <https://www.academia.edu/2766205>
- Ralph Thomas Hotchkin Griffith. (1896). *The Rig Veda*. Retrieved December 5, 2022, from <https://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/index.htm>
- The_Concept_of_Dualityand_its Representation in Language as Antonymy.

UNESCO. (December 2, 2005). *WATER, RELIGIONS AND BELIEFS*. *UNESCO Water e-Newsletter No. 122*, Retrieved November 16, 2015, from <http://www.unesco.org/water/news/newsletter/122.shtml#know>

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยนครพนม

ภาคผนวก ก คำชี้แจงเกี่ยวกับความหมายของอักษรย่อและการอ้างอิงเนื้อหาจากคัมภีร์พระ
สุตตันตปิฎกที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้

การใช้อักษรและหมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่มที่ /ข้อที่ /หน้าที่/ ตามลำดับ เช่น
ที.สี. (ไทย) 1/118/66 หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
เล่มที่ 1/ ข้อที่118/ หน้าที่ 66

พระสุตตันตปิฎก

อักษรย่อ

ความหมาย

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปณาสก์ (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค (ภาษาไทย)
ส.สห. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย) =		สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย) =		สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจก-ฉกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย) =		สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย) =		สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสก-เอกาทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ-ธรรมบท-อุทาน- อิตวุตตก-สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมาน- เปตวัตถุ เถาะ-เถรีคาถา (ภาษาไทย)

ช.เถรี. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกภาค 1 (ภาษาไทย)
ช.เถรี. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกภาค 2 (ภาษาไทย)
ช.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)
ช.จ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ (ภาษาไทย)
ช.ปฎิ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทวารวรรค (ภาษาไทย)
ช.ปฎิ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค1 (ภาษาไทย)
ช.ปฎิ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค2 พุทธวงศ์-จริยาปิฎก (ภาษาไทย)

ภาคผนวก ข คำชี้แจงเกี่ยวกับความหมายของอักษรย่อและการอ้างอิงเนื้อหาจาก คัมภีร์พระเวท (ฤคเวท) ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้

การใช้อักษรย่อ

RV. = Rig Veda (ฤคเวท)

การใช้หมายเลข

การใช้หมายเลขในคัมภีร์พระเวทใช้ระบบ ชื่อคัมภีร์. มณฑล (Book). สุกตะ (Hymn). มंत्रที่ เช่น

RV.5.62.1-9 หมายถึงฤคเวท มณฑลที่ 5 สุกตะที่ 62 มंत्रที่ 1-9

RV.9.86.10 หมายถึงฤคเวท มณฑลที่ 9 สุกตะที่ 86 มंत्रที่ 10

